

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

100 ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

4
1994

KERESZTÉNY MAGVETŐ

100. évfolyam • 1994 • 4. szám
Kolozsvár

TARTALOM

Meghalt dr. Kovács Lajos püspök	191
Dr. Kovács Lajos püspök temetése	192
Dr. Erdő János: Megtartó született	193

TANULMÁNYOK

Dr. André Gounelle: Az emberi jogok teológiai alapja	194
Dr. Bernard Reymond: Az egyház és állam közötti viszony építészeti motívumai	200
Dr. Robert Traer: Hit az emberi jogokban; kihívásunk az 1990-es években	207
Dr. Erdő János: Az erdélyi unitáriusok küzdelme az emberi jogokért	213
Dr. Szabó Árpád: Az egyház és az állam viszonya	218
Dr. Molnár István: Helytörténeti adalékok a székelykeresztúri egyházkör eklézsiáinak ismertetéséhez (4. rész) ..	221
Kedei Mózes: Angliai élmények (2. rész)	230

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA

Simén Domokos: Az árvaságunk otthona	235
Szabó Zoltán: "Ne féljetek!"	237
Szabó Dezső: Prédikáció-vázlatok	239
Dr. George H. Williams: Lélek, szentség és történelem	242
Phillip Hewett: Az újjászületés	245
Szabó László: Berde Mózes példamutatása	248
Eszmék, gondolatok	250
EGYHÁZI ÉLET - HÍREK	252
KÖNYVSZEMLE	255

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztő Bizottság: [dr. Kovács Lajos] (elnök és felelősszerkesztő), dr. Erdő János
(felelős-szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők),
Andrási György, Mikó Lőrinc, dr. Rezi Elek, Szász Ferenc és Kovács István.

Szerkesztőség: Kolozsvár, 1989 December 21 út 9 szám. Tel: 19 32 36
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie 1989 nr.9.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania

C • Cluj-Napoca • 1994/4

CONTENTS

The Bishop dr. Lajos Kovács Has Died	191
The Funeral of the Bishop	192
Dr. János Erdő: "Today a Deliverer Has Been Born to You"	193

STUDIES

Dr. André Gounelle: The Theological Basis of the Human Rights	194
Dr. Bernard Reymond: The Architectural Motives of the Relation between Church and State	200
Dr. Robert Traer: Faith in the Human Rights; Our Challenges in the 1990s Years	207
Dr. János Erdő: The Struggle of the Transylvanian Unitarism for the Human Rights	213
Dr. Árpád Szabó: The Relation of the Church and State	218
Dr. István Molnár: Data Concerning the History of the Székelykeresztúr District Parishes (4th Part)	221
Mózes Kedei: My Personal Experiences From England (2nd Part)	230

SERMONS

Domokos Simén: The Home of our Orphanage	235
Zoltán Szabó: "Do not Be Afraid"	237
Dezső Szabó: Sermon Sketches	239
Dr George H. Williams: Soul, Holyness and History	242
Dr. Phillip Hewett: The Rebirth	245
László Szabó: Mózes Berde Sets and Example	248
Ideas, Thoughts	250
CHURCH LIFE - NEWS	252
BOOK REVIEWS	255

EDITORS: [dr. Lajos Kovács] President of the Editorial Board; Members: dr. János Erdő, dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó, György Andrási, Lőrinc Mikó, dr. Elek Rezi, Ferenc Szász and István Kovács.

Editorial Office: B-ul 21 Decembrie 1989 nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania; Tel: 19 32 36

E számunk szerzői:

A. Gounelle Montpellier-i teol. tanár; *B. Reymond* Lausanne-i teol. tanár; *R. Traer* az IARF főtitkára; *Erdő J.* teol. tanár, főszerkesztő; *Szabó Á.* teol. tanár; *Molnár I.* ny. tanár, múzeológus; *Kedei M.* székelyudvarhelyi lelkész; *Simén D.* csíkszeredai lelkész; *Szabó Z.* lelkész, egyházi központi titkár; *G.H. Williams* amerikai ny. egyetemi tanár, lelkész; *Ph. Hewett* kanadai ny. lelkész; *Szabó L.* felügyelő gondnok, Marosvásárhely.

Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa mély megrendüléssel tudatja, hogy szeretett főpásztora

D. Dr. Kovács Lajos
püspök

életének 85. évében, 1994. október 2-án, vasárnap reggel 10 órakor elhunyt.

Isten kiváltságos tehetséggel áldotta meg. A lelkészi oklevél megszerzése után az oxfordi Manchester College-ban és a strassburgi egyetem protestáns teológiai fakultásán folytatta tanulmányait. Öt év sepsiszentgyörgyi szolgálata után 1943-tól 29 évig az Unitárius Teológiai Akadémia újszövetségi, majd a Protestáns Teológiai Intézet bibliatudományi tanszékének tanáráként működött és készítette fel a teológus nemzedékeket a lelkészi szolgálatra. 1972-ben az egyház főpásztorává választották.

Élete és munkásságának javarésze egyháztörténelmünk nehéz korszakára esik. Különböző tisztségeiben odaadó hűséggel, bölcsességgel és buzgósággal szolgálta egyházát és népet. Az evangélium öntudatos hirdetője volt, aki a jézusi kettős szeretetparancsolatot példamutató módon élte és érvényesítette szolgálatában. A gyülekezetek meglátogatásával hitre és feltétlen élni akarásra buzdította híveit.

Széleskörű teológiai munkásságot fejtett ki; számos tanulmánya jelent meg a hazai és angol nyelvű unitárius folyóiratokban, maradandó értékekkel gyarapítva egyházunk tudományos életét. Tevékeny szerepet vállalt és töltött be az Unitárius Világszövetségben, valamint a hazai egyházakkal létrehozott ökumenikus kapcsolatokban.

Kedves és vonzó egyéniségével az emberek szeretetét és tiszteletét érdemelte ki.

Temetése 1994. október 7-én, de. 11 órakor volt a kolozsvári belvárosi unitárius templomból.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Kolozsvár, 1994. október 3

AZ EGYHÁZ KÉPVISELŐ TANÁCSA

Dr. KOVÁCS LAJOS PÜSPÖK TEMETÉSE

Dr. Kovács Lajos püspök koporsója a kolozsvári belvárosi unitárius templomban került felravatalozásra. Október 7-én, a temetés napján, reggel 10 órától a gyászoló család és az Egyház elnöksége fogadta a részvétnyilatkozatokat. A koporsó négy sarkánál a teológiai hallgatók, majd a gyászistentisztelet alatt végig az esperesek és lelkészek díszőrsége váltogatta egymást.

A 11 órakor kezdődő gyászistentiszteleten a templompadokat zsúfolásig megtöltő gyászoló gyülekezetben ott voltak az unitárius lelkészek majdnem teljes létszámban, a hazai és külföldi keresztény egyházak képviselői, élén a püspökökkel és főgondnokokkal, a Protestáns Teológiai Intézet professzorai és hallgatói, művelődési és társadalmi intézmények képviselői, az unitárius líceumok tanárai és diákjai, kolozsvári és vidéki sok-sok unitárius gyülekezeti tag.

A 22. számú kezdő és az 57. számú "Hozzád megyek, Uram" kezdetű énekeink eléneklése után dr. Szabó Árpád teológiai tanár imádkozott, majd dr. Erdő János egyházi főjegyző-püspökhelyettes mondott gyászbeszédet Zsolt 21,2-5 alapján.

A szószéki szolgálat után következtek a részvétnyilvánító beszédek. Elsőnek Gálfalvi Sándor egyházunk főgondnoka mondott búcsúbeszédet az Egyetemes Egyház nevében. Szombatfalvi József csehétfalvi lelkész az Unitárius Lelkészek Országos Szövetségének elnöke a lelkészek és az egykori tanítványok nevében búcsúzott. Zsakó Erzsébet az Unitárius Nőszövetség elnöknője, a négy évvel ezelőtt újraalakult egyletek és szövetségek: a Dávid Ferenc Egylet, a Nőszövetség, Ifjúsági Egylet részvétét és kegyeletét tolmácsolta.

A Magyarországi Unitárius Egyház együttérzését és részvétét id. Bencze Márton egyházi főjegyző fejezte ki búcsúbeszédében. Az észak-amerikai és kanadai Unitárius Univerzalista Egyház részéről Phillip Hewett lelkész búcsúzott.

Ezt követően a hazai keresztény történelmi egyházak képviselői részéről hangzottak el részvétnyilvánítások a következők szerint:

dr. Csiha Kálmán az Erdélyi és Királyhágómelléki Református Egyházkerületek nevében; Michael Gross főjegyző-püspökhelyettes az Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Egyház részéről; Kiss Béla főjegyző a Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyház nevében; dr. Jakubinyi György érsek a Római Katolikus Érsekség és Püspökségek nevében; dr. Irineu Bistriteanu kolozsvári ortodox püspök a Román Ortodox Egyház képviseletében és Ion Botiza lelkész a Görög Katolikus, dr. Geréb Zsolt rektor a Protestáns Teológiai Intézet professzorainak és hallgatóinak részvétét tolmácsolta. Végül Stefan Ionita tanácsos a Vallásügyi Államtitkárság részéről mondott búcsúbeszédet.

A templomi szertartás a "Tebenned bízunk" kezdetű 199. számú egyházi ének eléneklésével ért véget, amely után a teológiai hallgatók a vállukon kivitték a koporsót a templom előtt várakozó gyászautóba, és a felzárkozó hosszú gyászmenet méltóságteljes sorban inult meg a belvárosi unitárius templomtól, a főtéren végig, a Házsongárdi temetőbe. A Kriza János egykori unitárius püspök sírkertjében kiásott sírnál Kolcsár Sándor esperes-közügyigazgató búcsúszavai és áldása után helyeztük örök pihenőhelyére dr. Kovács Lajos Főpásztorunkat, az Unitárius Egyház 28. püspökét.

Dr. ERDŐ JÁNOS

MEGTARTÓ SZÜLETETT

Újra beköszöntött életünkbe karácsony ünnepe. Középpontjában a gyermek Jézus áll, aki szegénységben született és nőtt fel. Próféta életet élt. Az apostolok és az evangélium írói Megtartónak nevezték, aki arra született és hivatott el, hogy a világ világossága és az emberek megtartója legyen. Azért jött, hogy az embert felemelje, tökéletesítse, neki utat mutasson, Isten munkatársává nemesítse, a földet pedig Istenországává szépítse. Azért jött, hogy megértesse velük: teljes értékű emberi élet csak hit, igazságosság és szeretet által lehetséges.

Karácsony arra tanít, hogy Isten szeret minket. Ha pedig Ő szeret minket, akkor nekünk is viszonzoznunk kell azt. Jézus első parancsolatában fogalmazta meg az ember feleletét Isten szeretetére: "Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből és teljes erődből" (Mk 12,30). Istent szeretni pedig annyit jelent, mint hozzá igazodni, törvényét elfogadni és cselekedni azt alkalmas és alkalmatlan időben.

Istennek ember iránti szeretetéből következik, hogy nekünk is szeretnünk kell egymást. Ezért parancsolja Jézus: "Szeresd felebarátodat, mint magadat" (Mk 12,31) - bárhol, bárkiben a testvért, mert egy Atyának vagyunk a gyermekei. Az emberszeretet feltételezi a közösség- és áldozatvállalást. Ahol szükségét szenved a világ: kenyérben, igazságban, békében, jóakarásban, emberségben - mi legyünk jelen szeretetünkkel és segítsünk. Igaza van Szilágyi Dömökös költőnek: "... arra született az ember, hogy szeressen és hogy szeressék".

Nehéz zaklatott, megpróbáló időben élünk. Tele vagyunk feszültséggel, aggodalommal, várakozással. Ma még vagyunk, de mi lesz holnap. Karácsony arra figyelmeztet, hogy ne féljünk a holnaptól, mert nekünk Megtartó született, aki számunkra "út, igazság és élet". A szeretetben pedig olyan erőt nyerünk, mely megacélozza lelkünket, hogy bátran vállaljuk a holnapot küzdelmeivel és nehézségeivel együtt, azzal a tudattal, hogy Isten nem hagy magunkra, szeret minket és vigyáz reánk. És ha Isten velünk van, kicsoda lehet ellenünk?

"Ne féljeteK, mert íme hirdetek nektek nagy örömet, mely az egész népnek öröme léssen: Mert született néktek ma a Megtartó" (Lk 2,10-11).

TANULMÁNYOK

Dr. ANDRÉ GOUNELLE

AZ EMBERI JOGOK TEOLÓGIAI ALAPJA*

1. Az emberi jogok fogalma

Az emberi jogok fogalma a 18. század végén fejlődött ki és vált közismertté. Természetesen nem egy adott történelmi pillanatban született. Előkészületek, várakozások előzték meg. A történelem folyamán sokat beszéltek az emberi lény értékéről, voltak akik ezt megerősítették, és úgy tűnik, hogy az angolszász világban sokkal inkább, mint a latin kultúrában. Természetesen hosszú idő telt el mielőtt ez a kérdés formát öltött, általánosan elfogadottá vált, amelyből később társadalmi és politikai súlyú szövegek fogalmazódtak meg. 1776-ban először a történelem folyamán Virginia állam - Észak-Amerikában - nyilatkozatba foglalja az emberi jogokat; rövid időn belül Pennsylvánia, Delaware, Maryland, Carolina és Massachusettes hasonlóan cselekszik. Néhány évvel később, 1789-ben a francia forradalom nyilatkozata követte.

Amikor az emberi jogokról beszélünk, általában ezekre a szövegekre hivatkozunk, amelyek újabban kiegészültek az ENSZ által 1948-ban elfogadott nyilatkozattal. Ezek különbségeket is tartalmaznak, de több fontos pontban megegyeznek. Mindenekelőtt abban, hogy az emberi jogoknak kettős funkciót jelölnek meg. Az első építő és előremutató jellegű, amely egy igaz társadalom alapjait veti meg. A második kritikai jellegű, amely leleplezi a meg nem engedhetőt, visszautasítja az el nem fogadhatót, és ellent áll az el nem tűrhetőnek. Vizsgáljuk meg ezt a két funkciót.

Alapvetés

A Nyilatkozatok már az elején lényeges alapelveket állítanak fel, amelyek érvényesek és kötelezőek minden időben, helyen és körülmény között. Társadalom felett állanak. "Természetiek", ami azt jelenti, hogy nem valamilyen megállapodás vagy egyezmény, vagy éppen visszavonható megegyezés hozta létre, hanem az ember természetének a részei, aki születése folytán bírja ezeket a jogokat. Az ENSZ Nyilatkozata szerint az emberiség nagy családjának mindenik tagja részére érvényesek. Elidegeníthetetlenek, nem korlátozhatók, senkinek sincs joga elvenni másoktól, sem lemondani önmagáéről.

Ezek a jogok tehát nem függenek a körülményektől, sem a környezettől. A törvényhozók, kormányok és egyének kötelessége mindig és mindenütt tisztelni azokat. Nem lehet korlátozni sem politikai hatóságok rendelkezései, sem egy etnikai csoport őseitől örökölt hagyományai által. Abszolút értéküket kiemeli az

---

* Angolból fordította dr. Szabó Árpád.

a tény, hogy az alkotmány elejére helyezik, amelyik hivatva van meghatározni egy nemzet vagy a nemzetek szövetségének, pl. ENSZ, alaptörvényeit. Azokat az elveket fogalmazzák meg, amelyek kategorikus imperativusként állnak minden társadalom számára. Minden egyes nemzeti vagy nemzetközi szervezet feladata alkalmazni és hatékonyá tenni a különböző helyzetekben.

Kihívás és megújítás

A már említett Nyilatkozatok nem csak azt célozzák, hogy egyetemes alapvetést végezzenek, hanem bizonyos ellenállás is jellemzi azokat. Visszahatnak és visszautasítanak. Szerzőik és elfogadóik számára egyetemes jellegűek, de egy adott történelmi pillanatot kifejezők is egyben. Amikor alapot teremtenek, amelyen egy társadalmat fel lehet építeni, egyben közvetlenül vagy közvetve bírálják azt, ami már megtörtént. Lapot akarnak fordítani a történelem nagykönyvében és egy újat nyitni. Az amerikaiak a függőség gyarmati törvényéből indultak ki, míg a franciák a régi rendszer megdöntéséből. Mindkét esetben szakítás történt az isteni hatalmú királysággal, azért, hogy választ adhassanak a népnek. Az 1948-as ENSZ Nyilatkozat pedig a két világháborúra és a nacionalizmusra utal vissza.

A szövegek alapvetőnek tekinthetők, mivel jelzik a kezdetet, az eredetet, az igazságos világ első napját. Meg akarják bélyegezni, ami eddig történt, véget vetni az önkényuralom káoszának, a barbarizmus összevisszaságának, az erőszak sötétségének. Leleplezik a "köz rosszat", a "kormányzat romlottságát", a "terror", a "nyomort" és az "elnyomatást", amelyet a tudatlanság, a megvetés és az emberi jogok elhanyagolása okozott. Ezen alapelvek hirdetése által a társadalmat nem megteremtik, hanem inkább "újja teremtik" vagy megújítják, a rossz gyakorlatokat jókkal váltják fel. A Nyilatkozatok többé-kevésbé nyíltan vitatkoznak azokkal a törvényteleniségekkel és igazságtalanságokkal, amelyek korábban uralkodtak, és amelyek a világ sok részén még mindig uralkodnak.

A kereszténység és az emberi jogok

Az emberi jogok filozófiai megalapozása az említett szövegekben megegyezik-e a kereszténység teológiai alapelveivel, vagy ellentmond azoknak, amint egyesek állítják? A kérdés sokkal összetettebb mint ahogy kezdetben tűnik, két okból:

Először, szükséges különbséget tenni az emberi jogok fogalma és a szóban forgó jogok felsorolása között. Az említett Nyilatkozatok legtöbbje az emberi jogok sorába beiktatja a magántulajdon jogát. Ismerünk embereket, akik a köztulajdon jogáért küzdenek, és ellenzik a magántulajdont. Ők nem kevésbé elkötelezettek az emberi jogoknak. Nem magát a kérdést kérdőjelezzik meg, hanem a tartalmak egy bizonyos pontját. Másrészt találkozunk keresztényekkel, akik kínos pontossággal tisztelik a különböző nyilatkozatokban felsorolt jogokat, de nem fogadják el az emberi jogok fogalmát, mert úgy gondolják, hogy alapjuk téves. A kérdést filozófiai szinten fogjuk megközelíteni és nem tartalmi szinten.

Másodsor, a kereszténységen belüli különbözőségeket megóvnak attól, hogy egyszerű és egyértelmű választ keressünk erre a kérdésre. A keresztény hitet úgy is lehet tekinteni, mint amelyik összeegyeztethetetlen az emberi jogok fogalmával, de úgy is, mint amelyik elfogadja a fogalmat és a kereszténységet hozzávezető útnak és követelménynek tekinti. A 18. századi nyilatkozatokat a kor teológiai áramlatai ihlették, mint pl. a protestantizmus, de visszautasítottak vagy megkérdőjeleztek másokat, mint pl. a klasszicizmus korának katolicizmusát. A keresztények között számos felfogás uralkodik az emberi jogokat illetően.

2. Vallás és emberi jogok

Az emberi jogok nyilatkozatai visszautasítást is kifejeznek. A 18. századbeliek többek között visszautasítják a kereszténységet, amelyik a hitet kötelezővé teszi. Az egyházak hosszú időn keresztül uralkodtak a lelkiismereten és a társa-

dalmon. Ezért uralmuk többé nem elfogadható. Virginia nyilatkozatában kinyilvánítják, hogy az embereknek "ugyanazon joguk van szabadon gyakorolni vallásukat, ahogyan lelkiismeretük parancsolja". Ezáltal a vallások pluralizmusát hozzák létre, amelyet azelőtt vitattak és kétségbe vontak. Az amerikai nyilatkozatok egésze hasonló jellegű. A francia nyilatkozat kijelenti, hogy "senkit sem szabad háborgatni hitéért, még vallásos hitéért sem". Ezáltal elítéli a katolicizmus monopóliumát és a protestantizmus üldözését, amely az országban közismert volt. A Nyilatkozat szembeszáll azokkal a gyakorlatokkal és helyzetekkel, amelyekben a vallás visszaél hatalmával, mivel eltérítik eredeti szerepétől és jogaitól, azért, hogy saját igazságukat erőszakkal tegyék elfogadhatóvá.

Ez az alapelv az egyházi tevékenység szigorú ellenőrzéséhez és visszautasításához vezethet. Pl. a káté nem uralkodik-e a gyermek lelkiismeretén? Egyes fundamentalista csoportok nem népszerűsítenek-e olyan propagandát, amelyek lélektani manipuláción alapul? Amellett, hogy törekednek megvédeni az embereket a kényszeritanítás módszereitől, mint amelyek megengedhetetlenek, fennáll a kockázata egyfajta vallásos üldözésnek. A francia forradalom alatt és később, a marxista kormányzatok idején, az emberi jogokat azért hangoztatták, hogy általuk korlátozzák a vallásos tevékenységet, amelyet igen sok esetben helytelenül az egyént megszegényítőnek tekintettek. A túlzások azonban nem fedik el a szabadság korlátozásának nehéz kérdését. Bizonyos vallási gyakorlatok emlékeztetnek minket erre: az emberi jogok nevében nem lehet-e korlátozni vagy éppen betiltani azokat a csoportokat, amelyek visszautasítják pl. a gyógyszerek használatát? Nem fogadhatunk el éppen mindent. Jézus azt mondta, hogy "a szombat van az emberért és nem az ember a szombatért" (Mk 2,27). Úgy gondolom, hogy ezt a mondatot alkalmazni lehetne minden vallásban. Örülök annak, hogy az emberi jogok korlátozzák a vallás jogait, valamint egyes politikai ideológiákat, amikor arra használják, hogy kárt okozzanak követőiknek és ellenfeleiknek egyaránt.

Vallás az emberi jogokkal szemben

A keresztények, mohamedánok vagy zsidók bírálhatják az emberi jogokat hitük nevében. Eszerint az emberi jogok nem adják meg a vallásnak az őt megillető helyet, mivel úgy tekintik mint egy véleményt a többi között, száműzve azt a magán vagy a választható működési területre, nem ismerve el annak társadalmi elhivatottságát és misszióját. Szerintük az emberi jogok a vallást olyan helyzet elé állítják, amelyet nem fogadhat el anélkül, hogy önmagát is meg ne tagadná.

Az emberi jogok teológiai bírálatát a következőkben foglaljuk össze:

a. Sok hívó ember szent kötelességének tartja elősegíteni azt, amit isteni igazságnak tekintenek, és minden eszközzel szembeszállni az eltérés bűnével, beleértve az eltérők megsemmisítését vagy semlegesítését. Gyengeséget és hibát látnak a türelemben, mivel nem adja meg az igazságnak az őt megillető helyet. A felebarát szeretete azt jelenti: megjavítani őt és megőrizni attól, hogy a rossz utat válassza. Ferquemada drámájában Viktor Hugo egy olyan inkvizitort rajzol meg, aki az eretnekeket irántuk való szeretetből küldi a máglyára, attól a vágytól vezérelve, hogy megmentse őket a pokoltól. Továbbmenően Isten dicsősége megköveteli, hogy elrejtjük azt, ami megsértené őt. Úgy mutathatjuk meg szeretetünket Isten iránt, hogy megtiltjuk: nem lehet tévesen értelmezni vagy káromolni őt.

b. A fenti nyilatkozatok megerősítik az emberek jogát ahhoz, hogy meggyőződésük szerint élhessenek. De vajon ez nem egy gyenge és bizonytalan alapelv? Nem jelenti-e ajtót nyitni mindenféle visszaélés, bizonytalanság vagy éppen romlottság előtt? Hova vezethet a bibliai bűn hatalma? A lelkiismeret gyakran hibázhat és félrevezethető előítéletek, érdekek vagy szenvedélyek által. Nem kell-e nekünk szabályokat alkotnunk, amelyek megvédenek a gyengeségtől és vakságtól az egyéni ítélelhezatalban? Nem hozhatunk-e létre törvényes és erkölcsi hatóságokat, ame-

lyek korlátozzák a lekiismereti szabadságot, hogy megelőzzék annak elkorcsosulását? Az őszinteség felmentheti-e a bűncselekményt? Ugyanazon módon kezelhetjük-e az igazságot és a tévedést? Hasonló helyzetet találunk a mohamedánok között, akik az iszlám állam és társadalom létrehozását akarják.

c. Az emberi jogok nem vezetnek-e el a szentséges áthelyezéséhez vagy átviteléhez? Nem csinálnak-e az emberből egy abszolút kis istenséget, aki önmagának tárgya: alárendelt, függő, a törvénynek engedelmeskedő? Az emberi lét sokkal inkább a köteleességek teljesítése, mintsem jogok érvényesítése. Mindenikünknek köteleességei vannak Isten, a társadalom, a felebarát, a család iránt, az erkölcsiséggel és az igazsággal szemben. Ezek mind a mi érdekkörünkhöz tartoznak. Nem vagyunk a világ központja, és nem viszonyíthatunk mindent önmagunkhoz. Követelések kötelékében élünk, amelyeket a keresztény hagyomány "parancsolatoknak" nevez. Mielőtt jogainkról beszélnénk, nem szükséges-e hangsúlyoznunk köteleességeinket?

Jegyezzük meg, hogy az elmúlt totalitárius rendszerek ezt az érvet használták szekuláris formában az igazság nevében, amely többé nem vallási, hanem tudományos vagy politikai igazság volt. Továbbá azt tartották, hogy a társadalmi köteleességek megelőzik az egyénieket, s ezért az utóbbiakat alá kell rendelni az előbbieknél. A másként gondolkodókat mint elmebetegeket kezelték, vagy mint gonosz embereket, akiket meg kell büntetni. A megtorlást úgy minősítették, mint amelynek feladata a közegészség és igazság biztosítása.

Az emberi jogok védelmében

Véleményünk szerint a fenti érvek az emberi jogok téves értelmezésén alapulnak, amelyhez három megjegyzést fűzünk.

a. Mindenekelőtt a különböző Nyilatkozatok nem mellőzik, hanem hangsúlyozzák az egyén köteleességeit. Céljuk kapcsolatot teremteni az egyéni szabadság, a politikai hatalom és a törvény rendszere között. Más szóval egy igazságos társadalmi szerződést akarnak meghatározni, amelyik megfelel annak, amit a francia forradalom Nyilatkozata címében ezekkel a szavakkal hangsúlyoz: "emberi és polgári". Különbséget tesznek a szükségszerű korlátozás és a törvénytelen kényszer között. Nem szélsőségesen önző erő működik közre a szabályok megalkotásában, hanem inkább szükségszerű köteleességeket állapítanak meg, amelyeket ha komolyan vesznek, erőfeszítést és lemondást igényelnek az egyéntől. Igaz, hogy a korábbi nyilatkozatok nem hangsúlyozzák eléggé a természet és az állatvilág jogait, de az embert sem tekintik olyan lénynek, mint aki minden köteleesség és megtorlás nélkül élhet.

b. A Nyilatkozatok nem állítják, hogy a lekiismeret az egyetlen szabály vagy törvény. Ez ténylegesen ellentmondás lenne, mivel céljuk olyan alapelveket megállapítani, amelyeket mindenki elfogadhat. Nem az egyéniség uralmát hirdetik, hanem az objektív határokat állapítják meg, amelyeket nem lehet megsérteni. Védelembe veszik az egyént a társadalom önkényes cselekedeteivel szemben, de ugyanakkor a társadalmat is védelmezik az egyén szeszélyeinek a megnyilvánulásaitól. Távol attól, hogy az emberből kisistenséget formáljanak, egy transzcendens hatalomra hivatkoznak, ez a Teremtő vagy Isten az amerikai Nyilatkozatokban, és a Legfelsőbb Lény a francia szövegben. Az ENSZ-Nyilatkozat nem hivatkozik közvetlenül egy ilyen hatalomra, hanem a lelkiismeret lázadására a barbarizmus, erőszak és elnyomás ellen, hogy létrejöhessen egy abszolút érték, az emberi méltóság, amelyik transzcendens hatalomként vagy alapelveként működik, amely felülmúl minket és hatással van ránk.

c. Végül egy szent vagy kimagasló ügyet nem lehet erőszakkal vagy elnyomással szolgálni. Isten joga nem nyomja el az emberi jogokat. Sőt, inkább igényli azokat, mivel Isten akarata a közösség és együvértartozás, a hűség és hit, nem pedig a szolgálai engedelmesség. Az a tény, hogy Jézus arra kéri Pétert, tegye helyére vissza kardját, mutatja, hogy az igazságot nem lehet védelmezni hasonló

eszközökkel. A 16. században Sebastian Castello feltűnést keltett hasonló nyilatkozatával, mikor Servet Mihály megégetése ellen nyilatkozott. Azt írta: "Megölni egy embert, nem jelenti a hit védelmét; semmi más nem jelent, mint megölni egy embert". Nem harcolhatunk eszméért az ember sanyargatásával. Az üldöző, bármilyen őszinte is, önmagát csapja be, bezárkózva gyatra kifogásaiba.

3. Az emberi jogok bibliai alapja

Az élethez, szabadsághoz és igazsághoz való jogoknak megvan a bibliai alapja.

Az élethez való jog

Az ezzel kapcsolatos megjegyzésünket Izsák megghiúsult feláldozásának ismert történetére alapítjuk. Isten arra kéri Ábrahámot, hogy áldozza fel fiát. A pátriárka engedelmeskedik, s már azon a ponton van, hogy elvágja a fia torkát, amikor az angyal megállítja őt.

A judaizmus, a kereszténység és az iszlám ebben a történetben Isten abszolút hatalmának az emberi élet feletti kifejezését látja. Amikor Isten kéri az életet és minden nyilvánvaló vagy ésszerű ok nélkül, oda kell adni neki. Ábrahám nem kérdezősködik, nem tiltakozik és nem utasítja vissza. Azt teszi, amit Isten parancsol. Az ő engedelmissége példaként szolgál a hívő ember számára. Eszerint az elbeszélés úgy jelenik meg, mint radikális tagadása a létezéshez való jognak. Az ember élete nem hozzá tartozik, nem ő rendelkezik vele, nem ő védelmezi vagy óvja azt. Isten tulajdonát képezi, aki azt tesz vele, amit akar.

Véleményünk szerint ez a magyarázat tévesen értelmezett. Azért, hogy megérthessük a történetet, a föníciai világ összefüggésében kell néznünk, ahol a gyermekáldozatot általánosan gyakorolták. A legidősebbet feláldozták az Istennek, aki aztán megkímélte a többi gyermeket. A Közel-Kelet és Észak-Afrika tartományaiban, amelyet a föníciai gyarmat, Kartago uralt, több ezer emlékélt találjuk az elsőszülött köteleességszerű feláldozásának. Manassé, Izrael egyik királya, be akarta vezetni ezt a gyakorlatot országában. Izsák történetét ennek cáfolataként idézték, megfelelő teológiai alapvetést hozva létre általa az emberáldozat megtiltásának az izraelita vallásban.

Ez a történet nem azt jelenti, hogy készen kell lenned mindent odaadni Istennek, még gyermekeid életét is. Ellenkezőleg, azt erősíti meg, miszerint Isten nem akarja, hogy mi emberi lényeket öljünk meg érte vagy az ő nevében. Ebből következik, hogy egyetlen politikai, etnikai, vallási vagy ideológiai eszme vagy ügy sem igazolhatja a gyilkosságot vagy a faji tisztogatást. Az élet szent, minden emberi lénynek joga van az élethez, amint azt a már említett Nyilatkozatok is megerősítik, és Isten maga is elismeri ezt a jogot, és azt parancsolja, hogy tiszteljük azt. "Ne ölj!", egyike a parancsolatoknak.

Szabadsághoz való jog

A Biblia nagy súlyt helyez a hitre. Az Újszövetségben a hit jellemzi az emberi életet, és a vallás szívét képezi. Sugalmazza cselekedeteinket és magatartásunkat. Istennel való kapcsolatunkat pozitív összefüggésbe helyezi felebarátainkkal és a világgal. A dolgok lényegét képezi. Minden más a hitből fakad és attól függ. Hitünk meghatározza, hogy kik vagyunk, és értékeli cselekedetünket.

A hitnek két jellegzetessége van, amelyek az egyéni szabadság kulcsát jelentik.

Először, a hit az egyénre irányul, és azt foglalja magában mint olyant, és nem mint egy csoport tagját. Nem egy közösségi határozatnak a kifejezése, hanem az egyén lelkiismeretének és tájékozódásának. A társadalmi, etnikai vagy vallási hovatartozás másodrendű, az egyén a lényeges. Az emberi jogok Nyilatkozatai ugyanezt fejezik ki. "Mindenkiről" beszélnek, és nem amerikaiáról vagy franciáról, vagy nyugatiról, és az egyes számot használják, mindenünkkel mint egyénnel

számolnak. A figyelem és tisztelet az egyén iránt egyenes következménye a hit fontosságának.

Másodsor a hitet nem lehet parancsolni vagy elrendelni. Az egyént lehet kényszeríteni, hogy szertartást végezzen, engedelmeskedjék a létező hatalomnak és törvényeknek, elfogadja a szokásokat. De lehetetlen rákényszeríteni egy hitet, mivel a hit, akárcsak az igazság és szeretet, magában foglalja az őszinteséget és az egyén személyes meggyőződését. A hit a hozzám intézett szóból születik, keresi az én helybenhagyásomat, és inkább meggyőzést, mintsem erőszakot használ. Az 1568-ban megfogalmazott Tordai Ediktum, amelyet az erdélyi országgyűlés fogadott el Dávid Ferenc és János Zsigmond hatására, különösen megvilágítja ezt a pontot. A rendelet megtilt mindenféle erőszakot, mivel a hit Isten ajándéka és az "az ő igéjének hallásából" származik. A hit elsőbbsége a lelkiismereti szabadsághoz vezet, amint azt meghirdetik az emberi jogok különböző nyilatkozatai.

Az igazsághoz való jog

Ennek hármas vetülete van:

I. Mindenekelőtt törvényes aspektusa van. Az igazság pártatlanságot jelent. A bíróságoknak ugyanazt a törvényt kell alkalmazniuk mindenkire nézve és megengedni mindenkinek, hogy megfelelően védekezhessen.

II. De van egy politikai szempontja is. Az igazság megkívánja, hogy a vezetők szolgálják a népet, és ne zsákmányolják ki azt. A népek joga van megdönteni azt a kormányt, amelyik nem tartja tiszteletben ezt a köteleességét. A lázadás ebben az esetben törvényes.

III. És végül van egy társadalmi vetülete, amelyet csak az 1948-as ENSZ Nyilatkozat tartalmaz. Az igazság azt jelenti, hogy nem lehet nagy eltérés egyesek gazdagsága és mások szegénysége között. Az igazság megköveteli az előnytelen helyzetben lévők iránti gondoskodást.

Az igazságnak ez a hármas arculata több őszövétségi szövegben is megalapozott, különösen a prófétáknál, akik erőteljesen, sőt sokszor hevesen megfenyítik az igazság útjait semmibevevőket és az arról megféleldezőket. Megjegyezhetjük, hogy az Őszövétség az igazságot nem tartja fenn csupán a választott nép és tagjai számára. A Tízparancsolat kimondja, hogy az idegeneknek is joguk van a pihenésre a hetedik napon. Ha Izrael magatartása más nemzetekkel szemben nem igaz, úgy Isten elfordul tőle. Az igazság iránti igény egyetemes.

Az emberi jogok Nyilatkozatai átveszik az igazságnak ezeknek a különböző vetületeit, és ismét csak összhangban vannak a Bibliával. Legfőképpen az igazságért való akarat gyökerezik abban a törekvésben, amely a testvériség városát álmodja meg, és egy olyan társadalmat képzel el, amelyben béke és összhang uralkodik. A Bibliában ez a város az eszkatológiai reményt jelképezi. Az emberi jogok Nyilatkozatainak szerzői számára ez egy eszmény volt, bár ők tudták, hogy utópia. De az eszkatológia irányt szab a jelennek, az utópia útbaigazít és célt mutat. Mindkét esetben az a megérezés jut kifejezésre, hogy az emberiség mozgásban van, és mi meg akarjuk találni az utat. Az emberi jogokat egy cselekvő reménység inspirálja, amelynek alapját Istenországa eszméje szolgáltatja.

* * *

A kérdést más úton is meg tudtuk volna közelíteni. Mi azonban ezt az eljárást választottuk. Ez megfelelően kifejezi hitfelfogásunkat, hogy a Biblia üzenete, amint azt felfogjuk, és a kereszténység teológiai alapelvei, ahogyan azokat értelmezzük, az emberi jogokhoz vezetnek. Nagyon sokan elfogadják és védik az emberi jogokat anélkül, hogy hitfelfogásunkat elfogadnák. Nekünk lehet és kell is hozzájuk csatlakoznunk fenntartás nélkül, mivel az evangélium és az emberi jogok megegyeznek abban az állításunkban, hogy az ember testvérisége legyőz minden megkülönböztetést, legyenek azok kulturálisak, vallásiak vagy nemzetiek.

Dr. BERNARD REYMOND

AZ EGYHÁZ ÉS ÁLLAM KÖZÖTTI VISZONY ÉPÍTÉSZETI MOTÍVUMAI*

Vallásszabadság és istentiszteleti szabadság

A francia protestantizmus egyik kiemelkedő gondolkodója, Alexandre Vinet (1797-1847) felkeltette kortársai figyelmét az istentisztelet történetéről írt tanulmányával, amelyben védelmébe vette azt a fontos megállapítást, miszerint nem lehetséges igazi vallásszabadság, hogyha ehhez nem társul az istentiszteleti szabadság.

A kereszténység története kezdettől napjainkig igazolja ennek a megállapításnak az érvényességét, de ugyanakkor arra is figyelmeztet bennünket, hogy alkalmazása mindig bizonytalan. Az életben sok mai és régebbi példát találunk arra, hogy léteznek vallások és egyházak, amelyek nem tűrik meg a saját istentiszteleti formájuktól elütő jellegűeket, és vannak államok, amelyek abban foglaltosak, hogy akadályozzanak mindenféle vallásos tevékenységet, amely istentiszteleti formát ölt. Fő érvként arra hivatkoznak, hogy abban az esetben, ha ezek a más istentiszteleti formák nem érvényesülhetnek nyilvánosan, akkor magánvéleményében mindenki szabad marad. Vinet szerint pont fordítva áll a dolog, mert az a szabadság, amely teljesen befelé fordul, nem lehet többé vallásos szabadság a szó teljes értelmében. Intézményi szempontból pedig éppen ennek a tagadása.

Vinet sok protestáns kortársához hasonlóan nagyon ragaszkodott az egyéni és a belső élet értékeihez. Éppen ezért kevés figyelmet fordított a láthatókra. Fel szeretném hívni a figyelmet arra a tényre, hogy ha a vallásszabadság magában foglalja az istentiszteleti szabadságot, akkor ez maga után vonja helyiségek használatát, épületek építését istentisztelet céljára. Másképp fogalmazva, a vallásszabadság kihatással van az építészetre, sőt a várostervezésre is.

Az építészetre abban az értelemben hat, hogy a rendszeres istentisztelet rendes körülmények között megköveteli, hogy az erre a célra kijelölt hely az épületben megfelelően legyen megtervezve és szervezve, és hogy a fejedelemnek vagy az államnak legyen ott helye jog vagy gyakorlat szerint.

Az esztétikára abban az értelemben hat a vallásszabadság, hogy az istentiszteletnek a szó szoros értelmében nincs nyilvános jellege, hogyha az erre szolgáló épület nem hívja fel magára a figyelmet mint olyan, amelyet éppen istentiszteletre szántak.

A várostervezésre úgy hat a vallásszabadság, hogy a teleknek, amelyet kiválasztanak az istentiszteletnek szolgáló épület számára, mind a városi, mind a vidéki környezetben megfelelőnek kell lennie. Ebben az értelemben is lehetőség van az irányításra, amelyet különböző vallások gyakorolnak vagy éppen tagadnak.

---

* Angolból fordította Lészai Lehel.

Minden félreértés elkerülése végett kezdettől fogva tisztázzuk, hogy szükség esetén a keresztény hit, akárcsak más vallások is, meglehetősen könnyen boldogulnak olyan épületek nélkül is, amelyeket kimondottan istentiszteletre építettek. A keresztény történelemben általánosan ismert jelenségek a titkos istentiszteleti alkalmak, amelyeket a szabad ég alatt, vagy éppen koncentrációs táborokban tartottak. Gyakran az is előfordul, hogy azok, akik ilyen istentiszteleti alkalmakon vettek részt, úgy gondolnak vissza ezekre, mint ami sokkal időtállóbb és jobban bevésődött élményt jelentett, mint amit egy nyilvános istentisztelet nyújthat.

Megjegyezvén ezeket a viszonylag gyakran előforduló kivételeket, szeretnénk rámutatni arra, hogy mennyire különböző típusú kapcsolatok léteznek a lelki élet és a pillanatnyi hatalom között, és ezek milyen hatást gyakorolnak a századokra egészen napjainkig, mivel mindezek kőbe és a környezetbe vésődtek.

Az őskeresztények istentiszteleti helyei

Nem tudunk nagyon sokat az őskeresztény korról azon kívül, hogy az őskeresztények tovább is jártak zsinagógába, miközben magánházaknál is összegyűltek istentiszteletre. Miután a zsinagógával való szakítás egyértelmű tényvé vált, az elején megelégedtek azzal, hogy magánházakat alakítsanak át a közösségük szükségének megfelelően, anélkül azonban, hogy külsejükön döntő változást eszközöltek volna. Azt is fel lehet tételezni, hogy úgy építettek házakat, hogy kielégítsék az istentisztelet és a közösségi élet szükségleteit, és közben nem tévesztették szem elől a használatban lévő lakóhelyek belső kivitelezési módját.

Ebben a vonatkozásban a legjobb állapotban maradt a Doura-Europos istentiszteleti hely Szíriában, amelyre gyakran hivatkoznak, de ennek egyedi stílusa nem jelenti azt is, hogy ez lenne a zsinórmérték. Ez az egyetlen ismert ilyen típusú épület, de nincs semmilyen ok arra, hogy máshol a rendelkezésre álló területet ne rendezték volna be másképpen.¹

Másfelől azonban ezeknek az emlékeknek a vizsgálatához két észrevételt fűzünk:

a. Amennyiben ilyen épületek léteztek - és úgy tűnik, hogy leggyakrabban így volt, - akkor ez annak a bizonyítéka, hogy mivel a 2. század keresztényeit megtűrték, ők látszólag nem próbáltak elrejtőzni, és nem is akartak más vallásokkal versengeni.

b. A Doura-Europos-i épület belső elrendezése arra utal, hogy semmilyen kapcsolata nem volt a világi hatalommal - ebben az esetben a római birodalommal. Fejlődése eme fókán a kereszténység látható volt anélkül, hogy meggondolatlanul hivalkodott volna a városban. Azt mondhatnánk mai szóhasználattal, hogy magánügy maradt hitük gyakorlása, akárcsak az épületek, amelyeket istentiszteletre kiválasztottak.

A konsztantinuszi bazilikák

Nagy Konsztantinusszal minden megváltozott. Kortársai ezt a változást azoknak az épületeknek a jellege által észlelték, amelyekben attól kezdve a keresztény istentiszteletnek helyet biztosítottak. A magánházat a bazilika követi. Abban a korban nehezen elképzelhető nyilvánosabb és hivatalosabb jellegű épület. A birodalomban eredetileg a bazilika az igazságszolgáltatás, a nyilvános gyülekezés és a politikusok megnyilatkozásának helye volt.

Egyes modern protestánsok azt gondolták, hogy itt meglelhetik azt a kiindulási pontot, amely alapján kijelenthetik, hogy kezdetben a kereszténység világi jelleget mutatott. Ez az érvelés nem tűnik jelentősnek, különösen azért, mert túlzott mértékben épít a történelmi bizonyítékokra egy modern teológiai lehetőség érdekében. És az sem biztos, hogy polgári vagy világi használatban lévő bazilikákat jelöltek volna ki a keresztény istentisztelet megtartására. Ezzel szem-

ben úgy tűnik, hogy a meglévő világi bazilika mintája alapján ihletődtek, és így született meg az az épülettípus, amely leginkább megfelelt ennek a vallásnak, amelyet attól kezdve hivatalosan is elismertek.

Abban az esetben, hogy ha csupán Róma városára szorítkozunk - amelynek példája meghatározó volt az egész birodalomra nézve -, lehetetlen nem felfigyelni a Milánói Ediktum kihirdetése után a Nagy Konsztantinusz parancsára épült bazilikák roppant méretére. Attól kezdve kiterjedésüknél és csodálatos voltuknál fogva méltó párja voltak a pogány Róma legnevesebb építészeti alkotásainak. Figyelembe véve az egymásután következő változtatásokat is, amelyeknek ki voltak téve, Szent János Lateran-i és Szent Pál temploma még ma is világos képet nyújt.

Nem tudjuk pontosan, hogy milyen is volt eredetileg a belső tér kiképzése. Minden arra utal, hogy a császárnak kellett legyen ott egy saját széke, amely láthatóan kifejezte az ő Isten akaratából bírt tekintélyét (Róm 13) és megszentelt szerepét a keresztény istentiszteletben. Másképp fogalmazva, az a tény, hogy Róma szívében ilyen bazilikák épültek, nem a keresztény vallás világi jellegét volt hivatott hangsúlyozni, mint inkább a birodalom új politikai rendszerének a keresztény megszentelést. A császár többé nem volt isten, de az Isten által óhajtott új politikai rendszer kezésévé és szimbólumává vált.

A Szent Zsófia templom császári liturgiája

Az építészetben ez a jelképes cél még világosabbá válik egy olyan épület révén, mint a konstantinápolyi Szent Zsófia templom. Amikor Jusztiniánusz császár felszentelte 532-ben, kifejezte abbéli örömét, hogy ezzel felülmúlta Salamon jeruzsálemi templomát. Az ilyen meggyőződés nem vezet félre: a Szent Zsófia templom megépítése, akárcsak Salamon munkája, egyformán volt politikai és vallásos beruházás. Vagy még pontosabban szólva, azért létezett az egyik indíttatás, mert volt a másik is.

Csupán építészetileg megközelítve, a Szent Zsófia templom az üdvösség szempontjából nézett kozmikus rend jelképes ábrázolása. Azok, akik belépnek, egyszerre vannak a földön - a négy világtájat a négy főszlop képviseli - és a mennyei valóságok közösségében, amit a dóm és az abban feltüntetett személyek fejeznek ki: Krisztus, az apostolok, a pátriárkák. A Szent Zsófia templomot nem véletlenszerű liturgiák ünneplésére szánták, hanem rendszeres isteni liturgiára, amelyen részt vesz a császár családjával és kíséretével.

Ezt az egyidőben császári és vallásos szertartást² rekonstruálni igyekvő sokféle próbálkozások közül a legvalószínűbbnek tűnök azt sugallják, hogy a császár és kísérete vallásos jellegű felvonulással érkezett a Szent Zsófia templomba. Miután belépett, a császár lett a legfontosabb jelenlevő - a püspöknél krisztusibb tisztséggel bíró személy. Ennek ellenére ő a Krisztusnak kijáró vitathatatlan elsőséget azzal fejezte ki, hogy nem a központi széket foglalta el, hanem egy oldalsót. Az oltár minden valószínűség szerint eredetileg az épület középpontjába volt helyezve.

Közismert tény, hogy a görögkeleti hagyománnyal rendelkező országokban még ma is nehéz szétválasztani a lelki hatalmat a világitól, éppen azért, mert egy olyan liturgiában, mint amelyet a Szent Zsófia templomban gyakoroltak, a császár bírt szent és krisztusi tisztséggel, nem pedig a püspök vagy egy pap. Ugyanakkor ez az építészet arra is emlékeztet minket, hogy egy ilyen keresztény vallás nem mindennapos nehézségekbe ütközik akkor, amikor el kell ismernie maga mellett más vallásokat és a kereszténység felfogásának más módozatait. Talán erre döbbenhettek rá közvetve a muzulmánok akkor, amikor a Szent Zsófia templomot mecsetté alakították át, és ezt akarta kifejezni Atatürk, a világi Törökország atyja, amikor ezt a mecsetet múzeummá alakította. Minden bizonnyal szándékában állt

visszaszorítani azt a vallásos kizárólagosságot, amely az ország legtekintélyesebb épületéhez kapcsolódott.

A Karolingok kétszentélyes temploma

A lelki és a világi hatalom együttlétezése mindig kisebb összeolvadást eredményezett nyugaton, mint keleten. Ennek ellenére a Karolingok építészete e két erő viszonyának igen sajátos ábrázolását tárja elénk. A magyarázat, amelyet alkalmazni fogunk érvelésünk alátámasztására, sok ellentmondásnak lehet a tárgya.³

Kiindulópontunk az, hogy ennek az építészetnek legérdekesebb vonása azoknak a templomoknak vagy katedrálisoknak a létezése, amelyekben két szembenálló szentély létezik; az egyik keleti, a másik nyugati fekvésű, például Trierben. Ilyen terv szerint épült a 9. században a Szent Gallen kolostor is. Miért a két szentély? A legvalószínűbb feltevés, de a legvitatottabb is az, amit a németek "Kaiserchor" (császári szentély) feltevésnek neveztek. A keleti szentély helyét biztosított a püspök székének segédjeivel együtt, a nyugati szentély a császáré. A szent kereszt oltára (az ún. központi oltár) pedig körülbelül feleúton található a lelki és a világi hatalom képviselője között.

Ennek a feltevésnek megfelelően nem a keleti, hanem a nyugati szentély a fontosabb, ahogyan a római Szent Péter bazilikában láthatjuk, amely nyugati fekvésű, nem pedig keleti. Ugyanakkor azt is gondolhatjuk Louis Boyerrel⁴ együtt, hogy minden esetben a jelenlevők kelet felé fordulva mondták az imádságot. Ebben az esetben a császár, aki a nyugati szentélyben ült, valóban a főszékben foglalt helyet, mert a püspökkel ellentétben ő már a helyes irány felé volt fordulva. Az Aachen-i császári katedrálisban széke elhelyezésének megválasztása arra utal, hogy csupán Nagy Károly császár tudta egy pillantással áttekinteni mindazt, amit a legszentebb személynek az istentiszteleten látnia kellett.

A Karolingok építészetének kétszentélyes bazilikái megőrizték felépítésükben és kőben annak a helyzetnek az emlékét, amelyben a világi hatalom birtokosa egy időben volt a lelki hatalom képviselője is. A Karolingok vallásos építészete szentesít egy olyan világréndet, amelyben Krisztus oltára a központ.

A középkori katedrálisok

Ebben a vonatkozásban a beiktatásról (investitura) szóló viták hamarosan kiigazításokhoz vezettek. A nyugati szentély (a császári szentély a német feltevés szerint) eltűnése együtt járt a liturgiai tevékenység központjának a keleti szentélybe való eltolódásával. Az egyedüli szék, amely jelezte annak a hatalomnak a létezését, amely most már egyszerre volt megszentelt és liturgiai, a püspök széke volt.

Ezért a templom egy olyan területté változik, amelynek középpontjában a lelki hatalmat kizáró jelleggel gyakorolják, miközben a világi hatalom előjogai megszűnnek ennek a szent helynek a küszöbén. Pl. a fejedelem rendfenntartó erőinek nem volt joguk üldözni egy gyanús személyt a templom belsejében. A szentély joga ebben a megjelenésben konkrét kifejezését nyújtotta a hatalom ezen földrajzi és felemás építészeti megosztottságának.

Ne feledjük, hogy a gótikus katedrális nem csupán a hit vállalkozása volt (a 13. század, "a hit százada" csupán egy mítosz, amelyet teljes egészében a 19. század hozott létre), hanem gyakran és leginkább a tekintély kérdése. Azon versengtek, hogy ki fogja megépíteni a legnagyobb, legmagasabb, legelbűvölőbb katedrálisot. Abban az időben a katedrálisok és a társaskáptalani templomok (Münster) voltak a legfontosabb épületek a városokban, és sokáig azok is maradtak. Építészeti és stilisztikai bonyolultságuk miatt a mennyei Jeruzsálem jelkép-rendszeréhez szolgáltattak anyagot. Amikor a katolikus spanyol királyok visszahódították Granadát a kereszténységnek, semmi sem volt sürgősebb szá-

mukra egy katedrális építésénél, amely masszív és nagyratörő volt a szaracén építészeti kifinomultságához viszonyítva, és jól kifejezte annak a vallásnak türelmetlen jellegét, amelyet másokra akartak kényszeríteni.

Ebből a szempontból mérlegelve az ügyet, a gótikus építészeti, amelyet hamarosan utolérték a katolikus barokk bizonyos jellegzetességei, a császári módszerhez hasonlított - kőbe faragott parancsok -, melynek megfelelően az Új Világ keresztény hódítói szigorúan rákényszerítették vallásukat, mint egyedüli üdvözítő és éppen ezért az egyetlen megtűrhető vallást azokra a népekre, amelyeket leigáztak.

A fontossági sorrend felcserélődése

Európában a helyzet hamarosan változott. A 15. századtól kezdve az egyházi épületek városi környezetben egyre inkább ki voltak téve más épületek kihívásának, amelynek fontossága és száma egy pillanatig sem szűnt meg növekedni: városházák, paloták, státusz-szimbólum lakóhelyek, kereskedelmi épületek, magtárak stb. A templomok megszűntek "a falu központjában" lenni. Vitáztak a haranglábakkal kapcsolatosan; a városházi harangtoronyok ki akarták egészíteni a templomaikat, ami nem mellékes ügy, hogyha arra gondolunk, hogy a harangozás milyen szerepet játszott a közösségi életben e század alkonyáig.

Ebben a tekintetben egyike a legfontosabb pillanatoknak akkor érkezett el, amikor a fejedelmek és építészeik nekifogtak a városok arculatának újratervezéséhez és többet nem vették figyelembe a templomot vagy a katedrális, amely a jelképes központ volt, hanem ezeket az egyházi épületeket úgy kezelték, mint a városkép többi tényezője közül egyet. A sok közül csak két kiragadott példa: a római *Piazza del popolo* és a Baden-i *Freudenstadt* újraépítése. Az első esetben ikertemplomot építettek a tér végében, nem annyira a kegyesség túltengése miatt, hanem mert az építésmérnöknek szüksége volt arra a megfelelő tervezéséhez. A második esetben a tervező úgy képzelte el a meglévő templom kiegészítését, hogy egy kiálló falat ragasztott hozzá, oly módon, hogy az meghatározza annak a térnek a szögét, amelynek közepében a fejedelmi palotának kellett állnia.

Nem létezhetett egy eszményibb lehetőség arra, hogy tudassa a fontossági sorrend felcserélődését, amely jellemzi a modern időköt ilyen értelemben; mostantól kezdve a polgári törvényeket nem kell többé úgy alakítani, hogy megfeleljenek az egyházi tekintély által meghatározott szabályoknak, de az egyházi élet meg kell elégedjék azzal a szabadsággal, amelynek határai a "közrend iránti tisztelet".

Protestáns templomok

Mielőtt ezekről szót ejtenénk, figyelembe kell vennünk azt, hogy egy új jelenség tűnt fel az egyházi építészeti láthatárán: a keresztény vallás különböző értelmezése. Olyan helyeken, ahol a reformáció győzött és érvényesült a *cuius regio eius religio* elv alapján (a fejedelem vallása kell hogy legyen az alattvaló vallása is), az építészeti változások két pontra összpontosítottak:

1. a kolostorokról való lemondásra, amelyekről azt tartották, hogy hasznavehetetlenek és fölöslegesek (vagy azokat átalakították közhasználatra, pl. raktárakká és hombárakká);

2. a templomok belső terének az átszervezésére, amelyet attól kezdve a protestáns istentiszteletre szántak. Ez az újjászervezés esetenként az épület teljes átrendezését eredményezte, pl. amikor a szentélyt befalazták, hogy kialakítsanak egy helyiséget világi használatra, miközben egyedül a hajó maradt az istentisztelet használatára. Ilyen értelemben a reformáció is mély nyomot hagyott az előző korból örökölt épületek tömbjeiben.

A legérdekesebb példák azon a tájakon találhatóak, ahol a reformációnak sikerült gyökeret eresztenie, jóllehet a római katolikus maradt az uralkodó vallás.

Ez volt a helyzet Franciaországban több mint egy századon keresztül, különösen a Nantes-i Ediktum (1598) után, amely biztosította a protestánsok számára az istentiszteletek megtartását. Az Ediktum egyik rendelkezése kikötötte, hogy a protestáns templomok (amelyek neve "temples" franciául - a francia protestánsok ezt a nevet adták istentiszteleti helyeiknek) nem szabad hasonlítanak az eredeti templomokhoz. Bizonyos esetekben elég volt pontosan olyan stílust alkalmazni, mint a magánházaknak, pl. az első protestáns templom esetében Metzben (1615). A többi esetekben nagyrészt pontosan a templomok stílusát vették alapul: más szavakkal kifejezve egy olyan külalacról volt szó, amely hasonlított a korabeli képzelet szerint a hagyományosan felfogott jeruzsálemi templomhoz. A protestáns templomokat tehát istentiszteleti helynek építették meg, de az uralkodó vallás megsértése nélkül, amely egyidőben a király vallása is volt.

Hogyha most arra gondolunk, amit a belső megjelenésükről ismerünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy semmiben sem hasonlítottak a középkori templomok térbeosztásához, ahol láthatóan el volt különítve a papság számára fenntartott hely a világi hatalom számára épült helytől. Ezzel szemben pl. a lyoni *Templa Pradis* festett ábrázolásán nehéz nem észrevenni, hogy a méltóságok számára lefoglalt tiszteletbeli székeket olyan terítő takarja amelynek a szőszéket fedő mindkét végén látható a "fleurs de lys". A protestánsok számára ez látható módon való kifejezése volt annak a gondolatnak, hogy a saját vallásértelmezésük talán nem egyezett a királyéval, de ennek ellenére ők hűséges szolgálóknak kívánták feltüntetni magukat.

A protestánsok azt remélték, hogy hosszú távon el fogják ismerni őket, mint egy kisebbségi - de ugyanakkor tisztességes és a királysághoz hűséges - vallás képviselőit. Ismeretes, hogy ezt a reményt nem sokkal később kegyetlen csalódás követte. Az 1598-ban kihirdetett Nantes-i Ediktum 1685-ös visszavonása maga után vonta majdnem minden protestáns templom lerombolását. Érdekesnek találjuk a protestánsok ellenségeinek azt az ügybuzgalmát, amellyel forgalmazták a Párizs közelében fekvő Charanton-i protestáns templom lerombolását ábrázoló metszetet - arról a templomról van szó, amelyet a királyi udvar protestáns tagjai látogattak. Ez is arra mutat rá, hogy a vallásos türelmetlenséget vagy a vallásszabadságot megszorító intézkedéseket majdnem minden esetben támadás kíséri, amely az illető vallás építészeti hagyománya ellen irányul -. Az 1920-as évek elején a Szovjetunióban történt események figyelmeztetnek minket a hasonló jelenségre.

A türelmetlenségtől a szabadságig

A felvilágosodás századával a türelem mindenképpen kezdett teret hódítani. De a türelem még nem teljesen biztosított szabadság. II. József, az öszták-magyar monarchia felvilágosult császára által kiadott Türelmi Ediktumot (1781) erősíteni kívánó módszerek bizonyítják ezt kiválóan. A protestánsok istentiszteleti szabadságot kaptak és jogot arra nézve, hogy birtokolhassanak épületeket erre a célra. De ezeket az épületeket nem nevezhették templomoknak, nem volt megengedve, hogy ezek homlokzata felhívja magára a járóelők figyelmét, vagy hogy főutakon és sugárutakon foglaljanak helyet. Ez vezetett a "Toleranzbethausen" kifejezéshez (olyan házak, amelyekben megengedett az imádkozás), amit a bécsiak gúnyosan "Toleranzhauser"-nek neveztek (a szabadság háza), ami azt érzékelteti, hogy kevés tiszteletet mutattak a szóbanforgó vallás iránt.

Minden vallás számára fontossá lett az a kérdés, hogy vannak-e vagy sem saját épületei. Amikor a francia protestánsok a Napoleon által 1802-ben elrendelt Alapszabályzat után végre a római katolikusokkal egyenlő jogokat értek el a saját vallásuk számára, semmi sem volt sürgősebb, mint templomokat építeni neoklasszikus stílusban, amely hasonlított a köztársaság vagy a birodalom hiva-

talos épületeire. Másrészt viszont a második birodalom idejében Eugénie császárnő megtiltotta Hausman bárónak, Párizs nagy, protestáns újratervezőjének, hogy egy protestáns templomot építtessen a párizsi Szent Ágoston templommal szemközt, mert az a császári család kriptájának volt hivatva helyet biztosítani. Sőt mi több, a *Temple du Saint Esprit* egy mellékutcába volt száműzve a Boulevard Malesherbes mögé, és a tervezőjének, a protestáns Bellarnak, aki a Szent Ágoston és a Les Halles templomok építésével is meg volt bízva, el kellett kerülnie azt a megoldást, hogy a főbejárat egy útkereszteződésre nyíljon.

Ugyanez a szemlélet érvényesült a harmadik birodalomban is az egyház és az állam szétválása után (1905). Amikor Charles Wagner liberális protestáns lelkész engedélyt kért a párizsi Városi Tanácstól, hogy megépíttesse a *Foyer de l'Ame*-t, amely nem volt távol a Place de la Bastille-től, ezt könnyen megkapta, mivel egy mellékutcába volt tervezve, homlokzata nagyon világias volt külalakjában, és ahogyan a városi szóvivő hangsúlyozta, ez a lelkész legalább "nem hitt túlságosan Istenben"!

Egy protestáns ország a svájci Vaud kanton amelyből én is származom, nem is olyan régen engedélyezte az építészeti egyenlőséget minden keresztény felekezett számára. A lekiismereti és a vallásszabadság szerepel az Alkotmányban 1798 óta. A múlt század végéig azonban a római katolikus templomoknak nem volt joguk haranglábhoz (Lausanne-ban a római katolikusok csak 1948-ban kaptak engedélyt arra, hogy harangozhassanak). 1847-ben a nemzeti egyházból való kiválásuk után a liberális evangélikus egyházzal szemben ugyanazt a megszorító intézkedést hozták; templomaik vallásos külalakkal rendelkezettek, de nem lehetett haranglábuk. Ez pedig bizonyos szempontból szabadságot nyújtott a különféle istentiszteleti formáknak, de anélkül, hogy a hivatalos jóváhagyást biztosította volna számukra.

"Az egyetlen igazi kereszténystílus"

Az egyházi épületek vallásos stílusára tett előbbi utalásunk, akár hozzájuk csatolt haranglábbal vagy anélkül, jelentőségteljes. A 19. század az építészeti stílusok elszaporodásának lehetett tanúja. A lehetséges vagy az elképzelhető összes stílusok katalógusában ez a kérdés merült fel: melyik stílus felel meg leginkább a keresztény vallás szükségének? Miközben a bankok, a törvényszékek és a közhivatalok a neoklasszikus stílust karolták fel oszlopsor utánzatokkal, a színházak és operaházak a barokk utánzásával, a szállodák pedig a rokokó szerelenségével voltak ellátva, addig a romantikus irányzat úgy vélte, a protestánsok és a római katolikusok esetében egyformán, hogy a gótikus stílus "az egyetlen igazi keresztény stílus".⁵

Ezért kisebb nagyobb mértékben a templomok megpróbálták utánozni a középkori vallásos épületeket itt-ott egy pár festői vagy római-bizántin jellemző vonásokkal. Ilyen pl. a hamburgi Szent Miklós templom, korának egyik leghíresebb alkotása.

A középkori stílus széleskörű alkalmazása nem jelenthet mást - talán az egyházak és az államok viszonyának szempontjából kevésbé -, mint az egyházak és a társadalom viszonyát. Mindenekelőtt nekünk úgy tűnik, hogy az építészetben, akár csak más területeken is, az egyházak nem akartak teljes mértékben részt venni korunk haladó folyamatában és megpróbálták visszahúzódní egy olyan stílusba, amely kipróbáltatott és ellenőriztetett a múltban, ugyanakkor ez menedéket nyújtott számukra a modern élet által részükre takargatott stresszel vagy változásokkal szemben. Mindebből az következik, hogy mivel egy teljesen esztétikus választás mellett döntöttek, hallgatólagosan megfosztották kortársaikat az építészet nyújtotta új lehetőségektől, a hátvédhelyzetet részesítve előnyben. Valóban nagyon ritkán fordulnak elő olyan vallásos épületek, amelyek a párizsi

Foyer de l'Ame-hoz hasonlóan tudatosan az áruház esztétikáját választották volna, vagy amelyek a chicagói Frank Lloyd Wright által épített *Unity Temple*-hoz hasonlóan egy új építészet látóhatárát szélesítették volna.

A szabadságot mindig vissza kell nyerni

Az egyház számára nem könnyű a 20. században megszerezni vagy megtartani építészetileg egy talpalatnyi földet a városi környezetben akkor sem, ha elméletben a vallásszabadság létezik is. Ennek felméréséhez elég arra gondolni, hogy mi történt a nagyobb amerikai városok szívében a 19. század nagy neogótikus építményeivel. A probléma, legalábbis a nyugati világban, többé nem az istentisztelet igazi szabadságának a kivívása, hanem annak ismerete, hogy hol és hogyan lehet örülni ennek a szabadságnak. Ez a felhőkarcolók közé szorulva valósul meg? Vagy a nagy városhalmazok közepén keresve az igénylők számára barátságos térközöket, amelyek felhasználhatók vallásos célra, amely végül is nem több, mint egy a sok közül? Vagy próbálva lábunkat megvetni a terjeszkedő külvárosokban? Vagy egy új látási viszonyt félig előmozdító szempontjainak keresése? Vagy pedig megelégedve a sátorokkal, amelyek szerénységükkel az igazi vallásos élet egyszerűségét hirdetik? Ebből a szemszögből nézve a vallásos szabadságot mindig meg kell találni; építészeti szempontból ugyanez a helyzet.

JEGYZETEK

¹ Lloyd M. White: *Domus Ecclesia - Domus Dei: Adaptation and Development in the Setting for Early Christian Assembly*. 1982

² Sible De Blauw: *Architecture and Liturgy in the Late Antiquity and the Middle Age - Traditions and Trends in Modern Scholarship*, Archiv für Liturgiewissenschaft, Regensburg, 33/1991, 1-34.

³ Gerhard Kunze: *Lehre, Gottesdienst, Kirchenbau in ihren gegenseitigen Beziehungen*, 2. vol., Göttingen, 1949 and 1960. Lásd még: Carol Heitz: *Recherches sur les rapports entre l'architecture et liturgie a l'époque carolingienne*, Paris, 1963.

⁴ Louis Boyer: *Liturgy and Architecture*, 1967.

⁵ Georg Germann: *Neugothik - Geschichte ihrer Architekturtheorie*, Stuttgart, 1974; Phoebe B. Stanton: *The Gothik Revival and American Church Architecture - An Episode in Taste*, Baltimore, 1968.

Dr. ROBERT TRAER

HIT AZ EMBERI JOGOKBAN; KIHÍVÁSUNK AZ 1990-ES ÉVEKBEN*

Kettős kihívással állunk szemben: egyrészt korunk eszményei, másrészt hitből fakadó elkötelezettségünk késztetnek az emberi jogok támogatására. Háború, etnikai tisztogatás, éhség és vallási türelmetlenség teszi szükségessé az emberi jogokért való küzdelmet most inkább, mint bármikor. Ugyanakkor a nagyobb együttműködés a különböző vallások képviselői között, és az emberi

* Angolból fordította dr. Szabó Árpád.

jogok fenntartása saját közösségeiken belül, egyre bátorítóbbá teszik az emberi jogokért folytatott harcunkat. Az emberi jogokat igen sok helyen megsértik, de a vallások követői mindenhol hirdetik, hogy minden személynek joga van az emberi méltósághoz.

A hit követői hirdetik és fenntartják az emberi jogokat, mivel azok nem egyszerűen csak a törvény dolgai, hanem a hité is. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amelyet az ENSZ közgyűlése egyhangúlag fogadott el 1948-ban, és amely a nemzetközi emberi jogok törvényének alapját képezi, kijelenti, hogy "az Egyesült Nemzetek népei az Alapokmányban újra megerősítették hitüket az alapvető emberi jogokban, az ember méltóságában és értékében, a férfiak és nők egyenlő jogában, és elhatározták, hogy elősegítik a társadalmi fejlődést és jobb életkörülményeket a nagyobb szabadság feltételei között".

Az emberi jogokat nem lehet egyszerűen levezetni a múlt irányadó jogi eseteiből, sem pedig gyakorlati vagy logikai bizonyítékokból, mivel az a "hit ugrását" igényli.

Emberi jogok a 20. században

Nyilvánvaló, hogy a második világháború előtt a nemzetközi jogrend a nemzetek jogrendje volt, és így az egyén jogai a kormány által adományozottak voltak. Ezt a felfogását a modern jogelmélet is támogatta, amely szerint a törvények nem mások, mint a kormányzat határozatai, és éppen ezért nincs más "magasabb rendű jog". Ebben a jogrendszerben való hitet szétrombolták a náci Németország tettei, mivel a nácizmus törvénybe foglalta a zsidóság felszámolását. Ezek a törvények rosszak voltak, de hogyan ítéltette el azokat egy nemzetközi jogrendszer, amelyik nem tartalmazott olyan jogmintát, amely elmaraszthatta az állam hatalmát. A nürnbergi per megalkotta ezt a magasabb kívánalmat, és az Egyesült Nemzetek szabályba foglalta azt, mint a nemzetközi emberi jogok törvényét. 1948 óta ezek a törvények sokat gyarapodtak, számos egyezményt és nemzetközi mechanizmust foglaltak magukba, mint amilyenek az Egyesült Nemzetek Emberjogi Bizottsága és Albizottsága. Ugyanakkor az Egyesült Nemzetek tagsága nő, az afrikai és ázsiai országok népeinek a gyarmati rendszer alóli felszabadítását követően. Az Egyesült Nemzetek egyre kiemelkedőbb szervezetté lett, bár kissé ellentmondásossá is; és az emberi jogok iránti igény érvényesítése továbbra is a nemzetközi figyelem középpontjában áll.

Az elmúlt 45 év folyamán az emberi jogok fogalmilag is fejlődtek. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát uralták a polgári és politikai jogok fogalmai, amelyek ismerősen hangzottak a nyugati ember számára, de hangsúlyozódtak a gazdasági és társadalmi jogok is a foglalkoztatást, ételmezt, lakást, nevelést és egészségügyi gondozást illetően. Újabban a régi gyarmati népek növekvő crejének eredményeképpen a kulturális és a népek jogai léptek előtérbe. Itt hangsúlyeltolódást figyelhetünk meg az egyéntől a csoportig, az egyén méltóságának az állami közbeavatkozástól való megvédésétől a közösségek számára megszerzett életfeltételekig, amelyek szükségesek az emberi méltóság számára. Az emberi jogok célja természetesen most is vita tárgya, nemcsak politikai vezetők és nemzetközi jogászok, hanem vallási vezetők között is, akik széleskörű kultúrát és hagyományt képviselnek. Minthogy a vallási közösségek közötti viszályok egyre növekednek a világ sok részén, a vallási vezetők között az emberi jogok támogatása még fontosabbá válik.

Az emberi jogok vallási támogatása

Ha az emberi jogok történeti kifejlődését tanulmányozzuk, azonnal észre vesszük, hogy a történelem legnagyobb részében a vallási vezetők ellenálltak mindannak, amit ma emberi jognak nevezünk. Elsődlegesen saját hatalmuk megerősítése, valamint közösségeik állapota foglalkoztatta inkább, mintsem híveik

jogai, különösen, ha ezek a jogok a másként gondolkodókra is vonatkoztak. Így azok a vallásos emberek akik most támogatják az emberi jogokat, nyugodt lelkiismerettel bevallhatják, hogy hagyományaik és tanításuk általában ezeknek a jogoknak a tagadására szolgál.

Mégis a vallási vezetők az elsők között voltak, akik elősegítették, hogy az ENSZ megalkothassa az Emberi Jogok Nyilatkozatát; keresztény és zsidó vezetők egyaránt támogatták a tervezetet előkészítő bizottság munkáját. Az Egyházak Világtanácsa létrehozott egy vezető csoportot a protestáns egyházakon belül, majd pedig a második vatikáni zsinat után a római katolikus egyház is bekapcsolódott és vezető szerepet vállalt az emberi jogokért folytatott küzdelemben Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. A zsidó résztvevők az emberi jogok mozgalmában sokkal nagyobb számban vannak jelen, mint azt viszonylag kis létszámuk után várni lehetne. És újabban kiemelkedő moszlim személyiségek nyilvánították ki, hogy az iszlám vallás támogatja az alapvető emberi jogokat.

A teista tradíciók közül az a felfogás uralkodik, hogy az emberi jogok Isten adományai. A férfiak és nők Isten képére teremtettek, s mint ilyenek, rendelkeznek ezekkel a jogokkal, amelyek Isten tökéletességéből folynak.

Az a gondolat, hogy a jogok az emberi kapcsolatok részei, közös valamennyi vallásban, még ha a hangsúly az emberi jogokat illetően eléggé különböző is. Vallási szempontból az egyének másokkal való kapcsolatában vannak jogai a kölcsönös viszony és köteleességek összefüggésében. Ezek a köteleességek és jogok a közösség szerkezetének a részei. A közösségek kialakításának alapvető tényezői: vallásos tanítás, közös fegyelem és végső soron Isten. A jogok ilyenformán a közösségek alkotóelemei.

Ez a felfogás különbözik attól a nézettől, amely uralta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megfogalmazását és az emberi jogok rendszerének fejlődését a 20. század második felének kezdetén. Eszerint a nézet szerint, amelyik a korabeli nyugati politikai gondolkodást is uralja, a jogok a személy velejárárói, aki csatlakozik a többiekhez, és ezekkel közösséget formál. Így a jogok a társadalomban az egyének által kerülnek be, akik egymással elméletileg egy társadalmi szerződést hoznak létre az együttélés alapjaként. Ebből a szempontból a közösség egy önkéntes társulat, amelyet az egyén elhagyhat vagy csatlakozhat hozzá választása szerint.

Az emberi jogok természetének ez a két különböző értelmezése nézeteltéréshez vezethet. Pl. amint láttuk, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát és a Polgári és Politikai Jogok Egyezségét egy erőteljesebb egyénközpontú szemlélet uralja. A Nyilatkozat megszövegezésében a gondolkodás-, lelkiismereti- és vallásszabadság az, amely védelmet élvez, és ez magában foglalja a vallás vagy hitfelfogás megváltoztatásának szabadságát, valamint annak lehetőségét, hogy az egyén másokhoz csatlakozzék a tanításban, vallási gyakorlatban és istentiszteletben. Így a vallásszabadság elsődlegesen egyéni jog, habár az egyének egy csoportja is igényelheti a maga számára.

A vallásszabadság jogának fenti értelmezése a vallás fogalmának nyugati felfogását tökrözi, mely szerint ez az egyének önkéntes tevékenysége, akik közösséget formálnak, hogy gyakorolhassák azt amit egyéni lelkiismeretük helyesnek tart. Ezért nem meglepő, hogy több hagyományos vallási közösség kevésbé lelkesedik az egyéni hívó jogainak ilyen hangsúlyozásáért. Nézetük szerint ha a jogokat Isten ajándékozza a hívók közösségének, akkor az egyéni jogok nem elsődlegesek hanem csupán másodrendűek. Az egész közösség jogai lépnek az első helyre. Pl. a legtöbb moszlim nem szívesen támogatja az egyénnek azt a jogát, hogy az iszlámról áttérhet egy másik vallásra. Úgy hiszi, hogy Isten hozta létre az iszlám közösséget, hogy helyette uralkodjék. Ezért áttérni az iszlámról annyit jelent, mint megtagadni Istent

és azokat, akiknek tisztük Isten nevében uralkodni. Számukra felfoghatatlan, hogy valakinek joga lehet elfordulni Istentől, vétkezni és tévelyegni.

Ez az álláspont nem egyedül az iszlámra jellemző. A 18. század előtt ez volt a nézete a legtöbb vallási közösségnek, legalábbis a keresztény egyházban. Ez volt a római katolikusok álláspontja e század második feléig, és ebben kevés eltéréssel osztoztak a többi keresztény egyházak is. Amit ebben a nézetben mellőznek, az a gondolat, hogy Isten az iránta való engedelmisséget, mint szabad emberi magatartást kívánja. Azok a moszlimok, akik támogatják az áttérés jogát, gyakran idézik a Koránt: "Ne legyen kényszer a vallásban". Az ilyen szöveg azonban a vallási közösséget, mint a hívők önkéntes társulását tekinti, és nem mint Isten által alkotott gyülekezetet, amelyet vezetőinek meg kell védelmeznie bármilyen elhajlástól.

Nem nyújt segítséget számunkra az sem, ha ezt az álláspontot, amely a közösségi érdeket hangsúlyozza az egyéni érdekekkel szemben, az emberi jogokkal ellentétesnek neveznök, mivel azok, akik ezt a felfogást képviselik, úgy vélik, hogy ők a közösségnek a vallásszabadság iránti jogát hangsúlyozzák. A romániai Unitárius Egyház követelése ezt a nézetet sokunk számára rokonszenvesebb fényben mutatja be. A romániai unitáriusok, akik a magyar nemzeti kisebbséghez tartoznak, azt igénylik, hogy egyházi középiskolákat tarthassanak fenn saját nyelvükön, saját népük számára, de ezeket az iskolákat az állam támogassa. A román kormány fenntartja jogát, hogy a román tanulókat (akik sem magyarok, sem unitáriusok) az általa fenntartott állami iskolákba tömörítse, azt állítva, hogy a vallásszabadság joga biztosítva van az istentisztelet és az iskolai vallásoktatás szabadsága által. Így a kormánynak nem kötelessége támogatni az egyházi iskolákat a kisebbségi tanulók részére, hogy együtt tanulhassák vallásukat saját nyelvükön.

Az IARF támogatta a romániai Unitárius Egyházat az állammal folytatott küzdelmében, mivel világos, hogy a román tanulóknak egyházi iskolákba való irányítása, amelyeket századokon át a magyar unitárius közösség tartott fenn, a kormány tervének azon részét képezi, hogy megsemmisítse a magyar kisebbségi közösséget a román társadalomba való beolvasztással. A magyar unitarizmushoz tartozó fiatalok részére a közoktatásban biztosítandó helyek megtagadása által még nehezebbé válik az unitáriusok számára, hogy átadhassák a fiatal nemzedéknek vallási hagyományait, és azonosságtudatukat megerősítsék.

A kérdés azonban nem egészen világos, és ezért a vallásszabadsághoz való jogot illetően azt mondhatjuk, hogy mindkét igény eredeti megfogalmazást jelent: azoké, akik a közösségi jogot helyezik előtérbe, és azoké is, akik csak az egyéni jogot ismerik el. Amire itt szükség van, az a két felfogás egymáshoz való közelítése a különbségeikre való tekintettel, és a társadalmon belül a kisebbségi nézetek védelme, bármit is határoz a jog a két álláspont közti egyensúlyról.

A fenti különbségek ellenére hangsúlyoznunk kell, hogy igen lényeges az, hogy az emberi jogokat támogassák a különböző vallások vezetői. Ha megfigyeljük a vallási közösségek közti konfliktusok történetét mind a különböző hagyományhoz tartozók között, mind ugyanazon hagyományon belül, arra a következtetésre juthatunk, hogy a megegyezés bámulatba ejtő. Mindenesetre példa nélküli, ahogy az emberi jogokban való hit általános az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, és az, ahogyan szerte a világon a vallásos emberek ezt megerősítették.

Az emberi jogok megvalósítása

A vallási közösségek jelentős szerepet játszottak és játszanak ma is az emberi jogok megvalósításában. Ez különösen akkor figyelemre méltó, ha tekintetbe vesszük a nemzetközi jog egyedülálló természetét. Az állami törvényektől és jogrendszerektől eltérően a nemzetközi emberi jogi szabályoknak nincs köte-

lező erejük annak fenntartásában. Az Egyesült Nemzeteknek nincs kényszerítő hatalma, kivéve, ha a tagországok megengedik - és nagyon korlátozott céllal.

Sokak számára ez a tény azt sugallja, hogy az emberi jogok törvénye egyszerűen csak jogi feltevés, romantikus eszme, amíg csak nem jön létre egy nemzetközi kormányzat megfelelő kényszerítő hatalommal. Mások azzal érvelnek, hogy a nemzetközi emberi jogok megvalósítása valójában kísérlet egy erőszakmentes közösség felépítésére. Az erőszakmentes módszerek magukban foglalják az emberi jogok megsértésének leleplezését a közvélemény előtt, gazdasági és politikai megtorlásokat, valamint az együttműködés formáit a különböző közösségi csoportok és így a vallási szervezetek között is.

A vallási eszmények és fegyelem segíthet erőszakmentesen tartani az emberi jogokért folytatott küzdelmet, bátoríthatja a politikai vezetőket, hogy éljék meg saját vallási és kulturális hagyományaik magasrendű törekvéseit, és segíthet a bizalom kiépítésében a kisebbségi és többségi közösségek között a társadalmon belül. Ennek példáit láthatjuk a Gandhi által vezetett mozgalomban Indiában; a keresztény és zsidó vezetők szerepében a hatvanas évek polgárjogi mozgalmában az Egyesült Államokban; a keresztény és moszlim vezetés fajgyűlölet elleni küzdelmében Dél-Afrikában, és a vallási vezetők vértanúságában az emberi jogok küzdelmében szerte a világon.

A vallás támogatása tehát nemcsak alapot teremt az emberi jogok számára, ami másként csupán csak egy sajátos kultúra és kor egyezségének tűnhet, hanem lefordítják az emberi jogok követelményeit a különböző vallási és kulturális hagyományok erkölcsi és szellemi nyelvezetére, s ezáltal lehetővé teszik egyre több ember számára, hogy úgy tekintse ezeket a jogokat, mint saját örökségét.

Mostani kihívásunk

Mi tehát a mi mostani kihívásunk? Úgy látszik, hogy az emberjogi kérdések gyakran ellenőrzésünk felett vannak, s olyan kormány és politikai erők állnak szemben, amelyeket nehezen tudunk befolyásolni. Mégis az emberi jogokért folytatott küzdelem kényszerítő erejű, hiszen kifejezi mindenik személy alapvető emberi méltóságát. Ez radikális igény és megérdemli, hogy tevékenyen támogassuk. Ez a hit kiírása, amely azt mondja, hogy minden személy, tekintet nélkül intelligencia fokára, erkölcsiségére vagy körülményeire, emberi lény, aki megérdemli, hogy tisztelettel bánjanak vele. A civilizáció története azt mutatja, hogy igen kevéssé támogatták és nagyon sok tagadás vette körül ezt az igényt. Egyszerűen csodálatos, hogy ma még meghallgatják ezt a jogos kívánságot.

Az IARF keretében mi támogatjuk az emberi méltóság követelményét, úgy is, mint törvényes igényt a nemzetközi jog védnöksége alatt, és úgy is, mint vallásos követelményt, amelyet támogat több világvallás. Mint szabadelvű vallásos és humanista közösségek Társulata, az IARF nem ragaszkodik csupán egyetlen elmülethez az emberi jogok természetét illetően, hanem arra ösztönzi tagjait, hogy valamennyi vallási felfogásban próbálják megtalálni saját útjukat az emberi méltóság megértésére és támogatására. Elismeri, hogy különböző következtetésekre juthatunk, viszont ezek a következtetések megérdemlik, hogy komolyan vegyük, és jóhiszeműen tárgyaljuk meg ezeket.

Az IARF ezért támogatja a vallásközi tevékenységet, amely együvé hozza össze a különböző vallási múlttal rendelkező tagjait. Keresi az egyetértés és együttműködés területeit az eltérő vallási közösségek érdekében. A fogalmi különbségek nem gátolják meg szükségszerűen az együttműködést a különböző vallási közösségek között az emberi jogok támogatásában. Ellenkezőleg, az az IARF tapasztalata, hogy a nagy vallási közösségek tagjai képesek együttműködni az alapvető emberi jogok támogatásában.

Mivel történeténél fogva olyan kisebbségi közösségek Társulata, amelyek száműzetést és elnyomatást szenvedtek, az IARF a vallásszabadságra, az emberek jogaira összpontosít. Sőt mi több, mivel összetételén belül a hagyományok különbözősége tükröződik, az IARF kifejlesztett egy sajátos módszertant az alkotó gyülekezeti vezetés támogatására. Az IARF különösképpen a vallási közösségeket segíti, ahelyett, hogy egyéni esetekkel foglalkozna, amint azt a Amnesty International teszi. Segíteni akarja a helyi vallási vezetőket a szükséges társadalmi feltételek megteremtésében, hogy megvalósulhassanak a vallásszabadságot védő törvények. A vallásszabadság megsértésének egyéni esetei mellett, bárhol is történnek azok, vannak vallási közösségek is, amelyeket elnyomnak. De ugyanezekben a közösségekben vannak vezetők, akik küzdenek az áldozat-állapotnál elfogadhatóbb lehetőség megteremtéséért. Az IARF támogatja ezeknek a vallási vezetőknél a kezdeményezését.

Igy az IARF arra törekszik, hogy kifejlessze a kölcsönös tiszteletet a különböző vallási és etnikai közösségek között, és a társadalomban megvalósítsa a nemzetközi jogrend kívánalmait. Támogatja a vallások közti tevékenységet, hogy kialakuljon egy társadalmi megértés és egyezség, amely a vallásszabadság védelmét szolgálja.

Az IARF kongresszusán Bangaloré-ban (India) 1993. augusztusában pl. moszlimok, hinduk, keresztények, buddhisták és mások tanácskoztak és imádkoztak együtt. A mohamedánok, akik előzőleg nem vettek részt a vallások közti dialógusban, meghívtak több mint 200 más vallásút a főiskolájukra, hogy megosszák velük a nézeteiket, és meghallgassák azokat, akik nem értenek velük egyet. De a résztvevők elmentek meglátogatni egy moszlimok és hinduk által lakott falut is, ahol az IARF egy program keretében támogatta a mezőgazdaság fejlesztését, a nevelést és az árvák gondozását.

Mint szabadelvű vallási Társulat, az IARF abban a hitben találta meg működési alapját, hogy a különböző vallási és filozófiai gyökerekből táplálkozó emberek lehetnek barátok, együtt étkezhetnek és ünnepelhetnek, közös segítségvállalással együttműködhetnek az üldözésnek kitétt kisebbségi csoportokkal, és segíthetnek egymás kölcsönös megértésében és a közös munkában. Az IARF tevékenysége ennek a hitnek a próbája.

Végezetül minden ide összpontosul, amit ti és mi teszünk saját közösségünkben. Minden élet helyi. Nincs nemzetközi vagy globális élet, jóllehet napjainkban minden helyi életnek megvan a maga globális dimenziója. Mindannyiunkra hatással van, ami a világon bárhol is történik. De életünket mégis barátaink és szomszédaink, s a mi saját közösségünk világában éljük. Számunkra a saját vallási tradíció valóságos: istentiszteletünkben és templomainkban, valamint a más hiten levőkkel való együttműködésünkben is. De itt, azok között, akiket ismerünk, és akiket - reméljük - meg fogunk ismerni, az emberi jogokért való küzdelem folytatódik, és vagy győzni fog vagy elbukik. Az IARF tehát nem más, mint azok helyi tevékenysége, akik olyanok, mint ti és mi, embereké, akik eléggé törődnek a világgal, hogy saját részükkel is törődhessenek; embereké, akik eléggé foglalkoztat az emberi méltóság megvédése, hogy saját közösségük tagjaival is foglalkozzanak. Embereké, akik eléggé felelősnek érzik magukat az ezután megszületők iránt, hogy törődjenek, milyen szomszédságot és közösséget fognak majd örökölni ők.

Az IARF módszertana alapvető minden vallásnak, amelynek múltja van. Magában foglalja a barátság kialakítását, a tőlünk különbözők megismerését, egymás véleményének elfogadását egymás meghallgatásával és tájékoztatásával, a különbségek tiszteletét, az egyetértés megteremtését, az alkotó vezetés támogatását, egymás sorsának átértékelését és a bajok megosztását. A vallás szabadságának támogatása éppen olyan egyszerű, mint ahogyan állandó kihívást tartalmazó.

Dr. ERDŐ JÁNOS

AZ ERDÉLYI UNITARIZMUS KÜZDELME AZ EMBERI JOGOKÉRT

Az erdélyi unitarizmus reformátora és alapítója Dávid Ferenc volt. Prófétai egyéniség, "Jézus Krisztus szolgája", ahogy magát nevezte. Élete és teológiai munkássága összefonódott az erdélyi hitújítással, melynek rendeltetését az evangéliumi kereszténység helyreállításában jelölte meg. A kereszténység tanai közül csak azokat fogadta el, amelyeknek bibliai alapjuk van és értelmileg elfogadhatók. Ezért tagadta a szentháromság dogmáját, és az egy Isten hitelve lett az unitárius reformáció központi tanítása. Mert "nincs az egész derék Szentírásban világosabb és nyilvánvalóbb tudomány, mint az egy Istenről szóló tudomány" - hirdette Dávid Ferenc. Ő volt a vallásszabadság fő hirdetője Erdélyben.

Isten minden embert egyenlőnek teremtett és alapvető jogokkal ruházott fel, mint amilyen az élethez, a szabadsághoz, a boldogsághoz, a tulajdonhoz való jog, melyek nélkülözhetetlenek az evangéliumi életvitel számára. Ezeknek védelméhez az igazság szeretete és az emberiségbe vetett hit ad erőt.

Az erdélyi unitáriusok különös figyelmet fordítottak a lelkiismeretre és a vallásszabadságra. Hirdették, hogy mindenki szabadon hiheti és taníthatja azt, amit helyesnek tart. Isten azonban elvárja, hogy emberségünk és szeretetünk minden cselekedetünkben megnyilvánuljon, az értelem és lelkiismeret pedig vigyázzon a szabadság felelős használatára.

Az unitáriusok és trinitáriusok között 1566-tól mély hitelvi ellentét keletkezett, és szenvedélyes vita robbant ki a szentháromság dogmájáról. A szentháromsághívók állást foglaltak a türelem és vallásszabadság ellen, Dávid Ferencet és az unitárius vallást eretnekséggel vádolták, üldözték és nyíltan megsemmisítésére törekedtek. Az unitáriusok nem viszonozták ellenfeleik türelmetlenségét, hanem azt tartották, hogy mindenféle kényszer, türelmetlenség ellenkezik a hit lényegével. A vallás kérdéseiben nem a világi hatalom eszközeivel, hanem a hit igazságával és a lélek szeretetével kell küzdeni.

Dávid Ferenc a vallásszabadságról, egyik könyvének a fejedelemhez intézett ajánlásában, a következőképpen nyilatkozik: "Seholsem tanuljuk Isten ígéjéből, hogy a vallást tüzzel-vassal kell terjeszteni...És mit mondhatnék képtelenebbet, sőt lehetlenebbet, mint azt, hogy külső erőszakkal akarjuk kényszeríteni a lelkiismeretet és a lelket, amire egyedül az követeli magának a hatalmat, aki azt teremtette."

Ha a hit Isten ajándéka - mondja Dávid Ferenc - akkor Ő elvárja, hogy annak teljes szabadságot biztosítsunk. Aki pedig a hit szabadságát megsérti, nemcsak az ember, hanem Isten ellen is vétkezik. Legyünk türelmesek egymás iránt és tiszteljük egymás hitét, mert mindnyájan Isten gyermekei és egymásnak testvérei vagyunk.

Az emberi jogok védelmezője volt János Zsigmond fejedelem. Humanista szellemű, felvilágosult, a vallás iránt érdeklődő uralkodó volt, aki a reformációt támogatta és békés kialakulását elősegítette. 1568-ban csatlakozott Dávid Ferenc hitújításához és maga is unitáriussá lett. Valláspolitikájának köszönhető, hogy az

országgyűlés 1557-1571 között elismerte és bevett vallásnak nyilvánította a katolikus, evangélikus, református és unitárius vallásfelekezeteket. Dávid Ferenc reformációja nem lehetett volna eredményes az ő támogatása nélkül. Borsos Sebestyén egykorú történetíró szerint "Istenfélő és tökéletes, igaz fejedelem volt, kinél drágálatosabb nem volt a keresztények között, aki Isten ígéjének olyan tudakozója lett volna. A tanítóknak nem rontója, de oltalmazója volt." Erdély volt az egyetlen ország Európában, mely 1568-ban a Tordán tartott országgyűlésen, János Zsigmond előterjesztésére, törvénybe iktatta a vallásszabadságot a következők szerint:

"Urunk Ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképpen mostan és ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik, hogy minden helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha penig nem senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik, ezért pedig senki az superintendensek közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegetse az tanításért, mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön mely hallás Istennek ígéje által vagon."

Ez volt a század legfelvilágosodottabb törvénye, melynek teológiai alapját Jézus tanítása képezte. Ez tette lehetővé az unitárius egyház megalakulását és megerősödését, hogy túlélje a későbbi üldözéseket.

Az 1569. évi váradí hitvitán a fejedelem ismételtén állást foglalt a vallásszabadság mellett:

"Hogy pedig Mélius Péternek a mi szónkat megmondották, hogy a mi birodalmunkban nem pápálkodik, és a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel az ő vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka: mert a mi birodalmunkban, miképpen arról ország végezés is vagon, mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismerete semmire erőszakkal nem vitethetik".

János Zsigmond után a vallásszabadság elvét gyakran megsértették és az unitáriusok történelme 1571-től 1781-ig, alig néhány fellelegzéstől eltekintve, állandó küzdelem volt a vallásszabadság jogáért. Erdély új fejedelme, Báthori István az ellenreformáció támogatója törekedett az unitárius egyházat elnyomni és tevékenységét korlátozni. Ennek érdekében 1571. szeptember 17-i rendeletével bevezette a cenzúrát, engedélyhez kötve bármiféle írás kinyomtatását és terjesztését. 1572-ben pedig kiadta az unitárius ellenes innovációs törvényt, amellyel a vallás további reformálását és újítását megtiltotta.

Báthori Kristóf vajda, aki folytatta Báthori István valláspolitikáját, a vallásszabadságot még szűkebb korlátok közé szorította. 1577-ben az unitárius egyház zsinattartási jogát csak Tordára és Kolozsvárra korlátozta; ugyanakkor a református püspököknek engedélyt adott a térítésre és zsinattartásra bárhol az országban. 1579-ben koncepciós pert indított Dávid Ferenc ellen és 1579. június 2-án mint vallásújítót életfogytiglani börtönre ítélte el - Déva vár börtönében halt meg 1579. november 7-én.

A 17. században a református fejedelmek az unitárius egyházat visszaszorították és kísérletet tettek a bevett vallás jogának a visszavonására. Bethlen Gábor fejedelem Keserői Dajka János református püspök kezdeményezésére a háromszéki unitárius egyházközségeket 1620-tól a református püspök fennhatósága alá rendelte. Több mint 70 éven keresztül állottak ezek az egyházközségek a református püspök felügyelete alatt. Erdély kormányzója, Bánffy György az egy-

ház ismételt kérésére 1692. november 26-án az unitárius püspök felügyelete alá helyezte vissza a háromszéki egyházközségeket.

Első Rákóczi György fejedelem felhasználva az unitáriusok között keletkezett belső ellentétet és viszályt, 1638-ban eljárást indított ellenük azon a címen, hogy újítottak a vallásban és megsértették az 1572. évi innovációs törvényt. A vizsgálattal megbízott országgyűlési bizottság, a fejedelem elnöklete alatt, bár kénytelen volt elejteni az újítási vádat, mégis az ún. dési egyezséget kényszerítette az unitárius egyházra, mellyel megsértette a vallásszabadság törvényét és korlátozta az unitarizmus hitelveit és az egyház autonómiáját. Ugyanakkor Toroczkai János kolozsvári ötvöst, Toroczkai Máté püspök fiát "Krisztus elleni káromlás" címen megkövezésre ítélte, melyet 1638. július 17-én Dés mellett végre is hajtottak.

Az unitáriusok elnyomása és jogaik korlátozása folytatódott a 18. században. Az erdélyi fejedelemség önállósága 1690-ben megszűnt és a Habsburg birodalomba kebeleztetett be. Ezzel egyidőben kezdetét vette az ellenreformáció és a katolikus egyház restaurációja is. 1691. december 4-én létrejött az országgyűlés és a bécsi udvar tárgyalásai alapján a "leopoldi diploma", melynek az volt a hivatása, hogy rendezze az erdélyi vallásügyi viszonyokat. A diploma megerősítette a bevett vallásokra vonatkozó régi törvényeket, és a vallásfelekezetek birtokában levő templomok és iskolák birtokjogát. A leopoldi diploma megváltoztatta Erdély politikai és vallási helyzetét. Az ország vallási képe fokozatosan átalakult. Hogy a katolikus egyház számbelileg is megerősödjék, a román ortodox egyház papságának és híveinek egy része egyesült a katolikusokkal. A protestáns Erdély katolikusá kezdett válni. Az így megerősödő katolikus egyház újabb meg újabb követelésekkel állott elé templomok és iskolák visszaadását illetően. Az országgyűlés nyomására az unitáriusok kénytelenek voltak az óvári főiskolát átadni azzal a feltétellel, hogy helyette más épületet kapjanak. 1693. október 10-én került sor az épület átadására, amelyet 125 év óta bírtak. Az óvári főiskola elvétele csak kezdete volt a további foglalásoknak. A szatmári békekötés - 1711 - bár biztosította a protestánsok vallásszabadságát, de III. Károly uralkodásával mégis heves harc indult meg az unitáriusok ellen, és megkezdődött a templomok és iskolák erőszakos foglalása. Az unitárius egyházat érte viszonylag a legnagyobb veszteség. 1716. március 30-án Steinville István, Erdély katonai parancsnoka, katonasággal elfoglalta a kolozsvári piactéri és a szentpéteri templomot, és a hozzátartozó javadalmakkal együtt átadta Mártonfi Györgynek, az új katolikus püspöknek. Ezt követően 1718-ban a piactéri új iskolát és a különböző városi ingatlanokat vették el. A katonai parancsnok nem tartotta tiszteletben a leopoldi diplomát. Az unitáriusoknak még azt is megtiltotta, hogy magánházaiknál tartsanak istentiszteletet. A kolozsvári templom és iskola elvétele után részint a "maior pars" címen, részint erőszakkal, számos egyházközség templomát, iskoláját és parochiális épületeit foglalták el. 1788-ban történt Csöb községben az utolsó templomfoglalás.

III. Károly után következett Mária Terézia uralkodása alatt még súlyosabbá vált a protestánsok helyzete. A hivatalokba való jelöléseknél az unitáriusokat mellőzték. A katolikus ünnepek megtartására köteleztek mindenkit, és hivatalt csak az kapott, aki a katolikus vallás szerint letette az esküt.

A felvilágosodásnak és a protestánsok ellenállásának köszönhető, hogy a 18. század végén Erdélyben megkezdődik a vallási viszonyok és emberi jogok változása. II. József az 1781-ben kiadott Türelmi rendeletével megszüntette az ellenreformációt, betiltotta a templom- és iskolafoglalást, biztosította a vallás szabad gyakorlatát, valamint a templom- és iskolaépítést. Az unitáriusok örömmel fogadták a Türelmi rendeletet, mely legalább tűrhetővé tette vallásos életüket.

Az unitáriusok, bár a 17. és 18. században vallásuk miatt elnyomásnak és törvény előtti megkülönböztetésnek voltak kitéve, továbbra is küzdöttek a vallásszabadság jogáért, valamint az egyházi tevékenység szabadságának biztosításáért. Lélekszámuk habár lepadt, lelki erejük mégis erősödött, és az egyház élete mind szellemi, mind teológiai szempontból megújult és a szabadságjogok védelmezői maradtak. A 19. századtól a hangsúlyt a vallásszabadságról áthelyezték az emberi méltóság társadalmi feltételeire és az emberi jogokra. A szabad gondolkodás eredménye, hogy az 1848. évi pozsonyi országgyűlés az unitarizmust Magyarországnak a Királyhágón túli részében is törvényesen elismert vallásnak nyilvánította.

Az oszták abszolutizmus ellen vívott szabadságharc bukása után az unitáriusoknak 18 évig kellett elviselniük az önkényuralom elnyomását, mely 1852-ben megtiltotta a püspökválasztó zsinat egybehívását s csak 1861-ben engedélyezte a püspökválasztást. Ugyanakkor kísérletet tett az egyház alkotmányának megváltoztatására az abszolutizmus érdekében.

Az 1867. évi kiegyezés megvalósította a jogegyenlőséget és szabadságjogokat; az unitárius egyház egy félévszázados fejlődési korszakot élt át, mely alatt az egyház lélekszáma, valamint templomainak és iskoláinak száma növekedett. Az unitáriusok támogatták az emberi jogokért küzdő mozgalmakat; síkra szálltak a nők felszabadítása, a választói jog kiterjesztése, a véleménynyilvánítás szabadsága, a közművelődés, és nem utolsósorban, az emberszolgálat mellett. Többet tettek ezen a téren a magyar kultúráért, mint az számarányuktól elvárható volna.

Ebben az időben létrejött az erdélyi unitáriusoknak az angol és amerikai unitarizmussal való kapcsolata, mely lehetővé tette, hogy tehetséges lelkész- és tanárjelöltek angliai és amerikai főiskolákon folytathassák tanulmányaikat. Hazatérésük után emelték Erdélyben a tudományosság színvonalát, elősegítették a vallásos élet megújulását és támogatták az emberi jogokért folyó küzdelmet.

1900-ban az unitárius egyház részt vett az Unitárius Világszövetség megalakításában, mely jó lehetőséget teremtett számára, hogy kapcsolatot létesítsen a különböző unitárius és szabadelvű egyházakkal, vallásokkal. Az Unitárius Világszövetség a tolerancia és vallásszabadság mellett kötelezte el magát, és az erdélyi unitáriusokat az alapvető emberi jogok védelmére ösztönözte.

Az erdélyi unitarizmus történetének jellemző vonása az oktatás iránti érdeklődése, mely a vallás lényegéből következett. Ha az embert ugyanis meg akarjuk szabadítani a tekintélyen alapuló függőségtől, akkor arra kell nevelnünk, hogy önállóan ítélkezzék. S ha az embert felelősségteljes emberré akarjuk nevelni, azt csak tudással érhetjük el.

Az unitáriusok hisznek a nevelésben és részesei voltak mindazoknak a törekvéseknek, melyek az oktatás-nevelés felemelését szolgálták. Az unitáriusok sorra alapítják az alsó és középfokú iskolákat az egyházközösségekben; az óvári iskolát pedig főiskolává fejlesztik. Ezek az iskolák mindenki számára nyitottak és minden doktrínától mentesek voltak. Dávid Ferenc is az oktatás elkötelezett híve volt, aki hozzájárult a kolozsvári főiskola kifejlesztéséhez. János Zsigmond fejedelem bőkezűen támogatta az oktatás ügyét, új iskolákat alapított és külföldi tanárokat hívott meg vezetésükre. Szándékában volt egyetem alapítása is, azonban korai halála miatt azt nem tudta megvalósítani.

Az erdélyi unitarizmusnak a vallásszabadság mellett küzdenie kellett az oktatás, az iskola ügyéért is. Az ellenreformáció és az osztrák abszolutizmus az egyház iskolafenntartó jogát kétségbe vonta. Az elnyomás és az unitárius egyház szegénysége ellenére az unitáriusok iskoláikat nagy áldozatok árán megtartották és továbbfejlesztették. A 17-19. században az oktatás megújításában jelentős

szerepet töltöttek be: Szentábrahám Mihály, Agh István, Pákei József, Körmöczi János, Brassai Sámuel és mások.

Az 1920-ban megkötött trianoni béke Erdélyt Romániához csatolta, ezzel az erdélyi unitáriusok életében a szabadságért és az emberi jogokért folytatott több évszázados küzdelemnek egy új korszaka vette kezdetét. Mindenekelőtt a békeszerződés a mai Magyarországon élő unitáriusokat elszakította az Erdélyi anyaegyházuktól. A békeszerződés biztosította a nemzetiségek, s így a magyarság számára is az általános jogegyenlőséget, a szabad nyelvhasználatot, a nemzetiségi oktatást, és felhatalmazta a nemzetiségek képviselőit, hogy sérelmeikkel jogorvosolatért a Népszövetséghez fordulhassanak. Mindezeket a jogokat megerősítette Románia 1923. évi alkotmánya.

Az alkotmányos rendelkezések és a valóság között azonban mindvégig ellentmondás támadt, s ez nem kis mértékben határozta meg a többség és a nemzeti kisebbség közötti együttműködés lehetőségeit. A nemzeti kisebbségeket elnyomják, emberi jogaikat megsértik.

Az asszimiláció fő eszközének a román állam az iskolát tekinti. A román nyelvű oktatást intenzívebbé tétele céljából létrehozta az ún. kultúrzónát, ahol az állami iskolákban román tanítókat helyezett el, 50 százalékkal magasabb fizetéssel. A magyar nyelvű oktatás 1919 után gyakorlatilag a felekezeti iskolákba szorult vissza. A magyar gyermekek jelentős százaléka román tannyelvű állami iskolákba voltak kénytelen járni.

Az 1921. évi földreformmal az egyházi alapítványi birtokokat kisajátították. Ezzel az unitárius egyház is elvesztette egykori anyagi alapját. S mivel ezek az alapok a legtöbb helyen a szegény tanulók segélyezésére szolgáltak, az egyház birtokának elvétele a magyar értelmiségi osztály utánpótlását megakadályozta.

Bár az alkotmány és a különböző állami rendelkezések biztosították a lelkiismereti és vallásszabadságot, a magyar egyházak, így az unitárius egyház életében is az állami hatóságok térítési és elrománosítási eljárásai sok küzdelmet okoztak.

A két világháború közötti időben a felekezeti iskolák anyagi nehézségei, nemzeti elnyomás, létszámcsökkenés miatt nehéz helyzetbe kerültek. Névelkezés alapján állami iskolákba kényszerítették a magyar tanulókat; az egyház híveit és tanulóit ortodox, illetve görög katolikus istentiszteleten és szertartáson való részvételre kényszerítették. Korlátozták a sajtó, a gyülekezési és társulási szabadságot. Az 1930-as években az unitárius egyház 36 elemi, 2 közép- és 1 mezőgazdasági iskolát tartott fenn, valamint Teológiai Akadémiát, mely a lelkészképzést végezte. Az iparos- és kereskedőképzés megakadt. A magyar hallgatók száma az egyetemeken állandóan csökkent. 1933/34. tanévben még 1443 volt, 1937/38-ban már csak 878.

A II. világháború után 1946-tól lerakták Romániában a szocialista társadalom és állam alapjait. 1948-ban bevezették a tanügyi reformot, mely szerint az országban csak állami oktatás-nevelés létezhet; a felekezeti oktatást megszüntették és annak minden ingó és ingatlan vagyonát az állam vette birtokába.

Az unitárius egyház 1990-től, a többi magyar egyhazzal együtt, állandó küzdelmet folytat a felekezeti oktatás-nevelés visszaállítása és az iskolai vagyon visszaszerzése érdekében. A nacionalista állampolitika mindezideig az egyházak jogos követelésének teljesítését megtagadta. Ez azt jelenti, hogy a magyarságot állandóan a nemzeti és kulturális identitásának elvesztése fenyegeti. Éppen ezért az unitáriusoknak ma is folytatniuk kell küzdelmüket alapvető emberi jogaik megvédése érdekében.

Az erdélyi unitáriusok története tele van szenvedéssel, bátor, önfeláldozó cselekedetekkel és erőfeszítésekkel. De messzemenően kitűntek a türelem és

vallásszabadság jogának gyakorlásában is, úgy, hogy maguk is méltóvá váltak a szabadságra.

A harmadik évezred küszöbén fontos határozott lépéseket tenni az emberi méltóság és jogok érvényesítésére. Legfőbb ideje, hogy az erdélyi unitáriusok:

- megerősítsék azt a vallásukból eredő elkötelezettséget, hogy megvédik és fejlesztik az emberi jogokat;

- kinyilatkoztassák együttműködési szándékukat mindazokkal, akik ezen célokért dolgoznak;

- elismerjék, hogy szükségük van egymásra a szebb holnap és az emberibb, és felelősségteljesebb világ - Istenországa megvalósításához.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a kötelezettségek nehéz feladatot jelentenek számunkra és, hogy az előttünk álló út nem lesz könnyű. De a többi évszázados elnyomás elleni küzdelem megedzette és megtanította az erdélyi unitáriusokat, hogy a küzdelmet nem szabad feladni és a reményről lemondani. A múltban is hűek maradtak az emberség iránti elkötelezettségükhöz. A reményt soha nem adták fel; vallották, hogy "amíg lélegzem, addig remélek". Reménykedjünk, hogy emberségünk közös érdekében megvalósulnak az emberi jogok.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA

Mit értünk egyház, egyházi közösségek, felekezetek, valamint az állam és mindezek szervezetei alatt? Hogyan viszonyulnak - egyház, állam - külsőleg és belsőleg egymáshoz? A modern jogrendszerekben milyen értékű kell legyen az emberi jogokra való hivatkozás, az ember személyméltósága és tisztelete, valamint a szabadság és az igazságosság fogalmai?

Az egyház és az állam strukturális intézmények, melyeknek illetékessége különböző területekre vonatkozik.

I. Az egyház intézmény dimenziója túlmutat ezen a világon. Az egyház mindig a minőségi emberséget (az emberi személy belső kiteljesedését) munkálta és hirdette, akár szegényeknek vagy gazdagoknak, akár kisebbségi vagy többségi sorsban élőknek. Az egyház az egyetemes élet, illetve alapigazságok birtokában tud szívet és társadalmat egyaránt formáló erővel hatni.

A strukturális felépítés azonban az egyházat a világhoz, annak más intézményrendszereihez köti. Habár az egyházak feladata a társadalomban a "kovász", a "só", a "világosság" szerepe, mégis viszonyát a társadalom intézményeivel a jogi normák kategóriái határozzák meg és szabályozzák.

Az egyháznak a következő alapvető jellemzői vannak:

1. Az egyházban nincs helye a szélsőségeknek. Az egyház megszűnik önma-ga lenni, ha politikai végleteknek adja oda magát. A legszemélyesebb szeretet csak a leegyetemesebb szeretetben foglalhat helyet. Vannak egyetemes természetű tudományos igazságaink, amelyek személytelenek, vagy vannak személyes nézeteink, amelyeket képviselünk, de azok nem egyetemesek és objektívek. Csak Istenben lesz minden egyetemes igazság személyessé, és minden személyes igazság egyetemessé, anélkül, hogy a részleteket kiemelnénk az egyetemesből.

2. Az egyház másik jellemzője, hogy soha nem rövidlejárátú hatalmi érdekeknek, hanem az emberiség egyetemes életérdekeinek és legvégső életértékeinek a képviselője. Még akkor is, ha ezek nem valósulnak meg egyhamar.

3. Az egyház másik jellemzője a megbízhatóság. Erre a megállapításra az egyház konfliktusoktól sem mentes történelmi útja és maga az evangélium jogosít fel bennünket.

II. Az állam fogalmát és szervezett intézmény-rendszerét nem szabad a társadalom filozófiai-kulturális tényével azonosítani. Az államnak mint világi hatalomnak a világi feladatokat világi eszközökkel kell megoldania. Ezek: a jog és hatalom eszközei. Az államnak azonban az emberi közösségeket, a népi-nemzeti csoportokat kell szolgálnia, és így személyi és közösségi jogokat biztosítva kell megteremtenie a társadalom egyensúlyát és kulturális, gazdasági és szociális fejlődését.

Erre a feladatra az állam egymaga nemcsak, hogy nem vállalkozhat, hanem egyszerűen képtelen is rá. Miért? Csak egy példát említek. Tagadhatatlan, hogy az emberi személyiség lényében a transzcendensre nyitott. A személynek, azaz egyrészt a földi és transzcendens vágyaknak perspektívát adni, másrészt az önző és érvényesülni akaró ösztönöket megfékezni és helyesen felhasználni, az államnak az egyházhoz kell fordulnia. Az egyház pedig a természetfeletti valóság birtokában, hitében és reményében kínálja fel az államnak a segítségét.

Ebből a kapcsolatból, illetve egymásrataltságból tevődnek fel továbbá az egyház és az állam viszonyának kérdései.

Az egyház és az állam viszonyának alapjai:

1. Az egészséges és működőképes vallásszabadság, vagyis az az állapot, amikor mindkét tényező (egyház és állam) étellel és valós tartalommal tölti meg a szabadságot. Egy új világrénd van kialakulóban. De úgy vélem, hogy mindez csak akkor teremti és hoz új, békés életet, ha jogi alapot és tiszteletet adunk az emberi személy méltóságának, és kitörünk a nyugati és keleti önző gazdasági, politikai szörny szorításából.

A modern jogi államban más értelme van a vallásszabadságnak, mint például volt az állami ideológiai monopolhelyzetében (a kommunizmusban), vagy amikor az állam semmibe veszi a vallást. Az első ellenségesen háttérbe szorítja a vallást, a másodikban az állam kényszeredetten szemet huny afölött, hogy polgárai vallásosak, illetve van világnézetük. Mindkét modell az emberi és vallásszabadságot korlátozó vagy lebecsülő forma.

2. Ezért igaz, tárgyilagos vallásszabadság, ahogyan azt az európai emberjogi konvenció értelmezi, magában foglalja az egyház és az állam (funkcionális) szétválasztását.

Ha minden állampolgár vallásszabadságot élvez, akkor az állam nem mehet bele egyik vagy másik vallási közösséggel egy, a házassághoz hasonló közelebbi kapcsolatba. Szétválasztást és egyenlő távolságot mindenkinek! Így őrizheti meg az egyház és állam a maga lényegi célját, feladatát és küldetését. Az egyházat érintő szétválás minden szabad formájának azt kell tartalmaznia, hogy az egyház azzá válhasson, ami lényege, és azt az állam is elismerje. Az állam ezáltal elismeri, hogy nem rendelkezik a végső igazságokkal. Az állam rá van utalva arra, hogy polgárai a törvényeket ne csak azért tartásák tiszteletben, mert félnek a hatalomtól, hanem erkölcsi indokokból is, de ezt az erkölcsi tartást az állam egyedül nem tudja létrehozni. Az egyház és az állam szabad szétválása éppen azt jelenti, hogy a polgár saját vallását vagy világnézetét nemcsak az államon és annak intézményein kívül valósítja meg, hanem az állami intézményekben is önmaga maradhat.

Az egészséges szétválasztásnak tehát azt kell jelentenie, hogy mindkét tényező (egyház-állam) megőrzi a maga azonosságának belső és külső formáját. Ebből következik az egyház-állam viszonyulás másik alapja.

3. Az egyháznak és az államnak együtt kell működniük. A modern korban olyan alapstruktúrákat kell kialakítani, amelyekben az egyház és az állam önmaguk maradnak és nem akarják elvenni vagy önkényesen átvállalni egyik a másiknak társadalmi szerepét.

Az egyház és az állam közti viszony tárgyalásakor abból az előfeltételezésekből indultunk ki és azt tartjuk szem előtt, hogy a vallásszabadság államával van dolgunk, amely egyben az emberi jogok állama is. Már nem az államgépezet működése, nem egy önállósodott ideológia áll az állam alkotmányos alapjának középpontjában, hanem az emberi méltóság. És talán egyetlen államalakulat sem ismerte fel olyan világosan a múltban, mint a modern, az emberi jogok állama, hogy mennyire károsítja a szükség, a fájdalom, az éhínség az emberi méltóságot. Ezért az emberi jogok állama egyben mindig szociális állam is. És éppen az emberi méltóság fogalma az, amelyik egyúttal megmutatja, hogy az egyház és állam szétválasztásakor miként következhet be a feladatok egyidejű felvállalása, anélkül, hogy a kettő egyike identitását elveszítené. Mert éppen az emberi méltóságban és annak szolgálatában tud mindkét intézmény gyümölcsözően együttműködni, anélkül, hogy összeolvadnának.

4. A kapcsolatok, a kérdésfelvetések és azok megoldásait illetően, mind a nyugati, mind a keleti társadalomban az egyháznak és az államnak kölcsönösen fel kell karolniuk a szubszidiaritást. Ez a szociális piacgazdaság egyik elve, amely éppúgy megfelel a piacgazdaság logikájának, mint az állam demokratikus szervezetének. Lényege: segítség az önmagunkon való segítséghez. Etikailag az elv az önmagunk iránti felelősségen és a szolidaritáson alapul. Nem hivatkozik örök garanciákra, hanem az érintettek felelősségére és problémamegoldó fantáziájára, amely azonban a közösség támogatását jelenti. Elsősorban az egyház(ak) feladata, hogy a kultúrában a kölcsönös segítségnyújtást újból kibontakoztassa.

5. A szubszidiaritás elvéből következik a kölcsönös megismerés, a dialógus, melyeket a bizalom tölthet meg tartalommal. Az egyháznak reális szabadságot kell biztosítania, mely magában foglalja a közjogi testület jogi kategóriáját. Az egyháznak a saját eszközeivel kell támogatnia a civil állam felépítését. Minden felmerülő problémára azonban naprakész megoldásokat előírni nem lehet, és az egyház sem rendelkezik közvetlenül ilyenekkel. Mivel az állam is felelős saját szabadságáért és függetlenségéért, neki is meg kell keresnie azokat a morális értékeket, amelyeket saját érdekében fel kell használnia. Mindez pedig azt jelenti, hogy ismerjék jól egymást és bízzanak egymás segítségében.

6. Kulturális, politikai, gazdasági garanciák biztosítása szerződések, megállapodások által. Ezek nemcsak az egyház és az állam külön érdekeit és értékeit védik, hanem állandóbb alapot nyújtanak az intézményes kereteknek a jövő számára.

Előadásomban nem foglalkozom az egyház és a vallási közösségek tevékenységével az államban. Erről a tevékenységről majd az egyes országokban levő sajátos helyzet bemutatásával a következő előadások foglalkoznak. A jelen helyzet azt mutatja, hogy az egyház és az állam viszonyában sokféle modell érvényesül a teljes szétválástól az államvallásig. A kérdés az, hogy a jövő számára melyik modell felel meg a legjobban. Véleményem szerint nem a jogi szétválasztás, a szó negatív értelmében, hanem pozitív funkcionális együttműködés.

Itt azonban hivatkoznunk kell az egyháznak azokra a tevékenységi ágazataira, melyek szolgálatát lényegében és céljában határozzák meg: oktatás-nevelés, kulturális, szociális, egészségügyi, karitatív tevékenység. Összegezve: az egyháznak azon eszméi felelnek meg az értékmegújulás s ugyanakkor a jövő modern követelményeinek és tevékenységének, amelyekben belső erőket szabadít fel a legfőbb jó akaró, alkotó szabadság. Ezért mindenekelőtt helyre kell állítani a szabad személyiség embereszményét, az egymást megértő és együttműködő emberi közösségeket.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

HELYTÖRTÉNETI ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (4. rész)

8. SZENTÁBRAHÁM

A Firtos déli oldalából induló Gagy-vízének középső szakasza táján mendenceszerűen kiszélesedő völgyrészben fekszik Szentábrahám "a Gagy völgyének legnevezetesebb faluja" (Orbán Balázs. I. 120-121). A 14. század elején már jelentős egyházi központ, a pápai tizedjegyzékben Szentábrahám néven szerepel, amelynek Vyda nevű papja 1333-ban hat és 1334-ben három szlavon báni dénárt fizetett: "Vyda sacerdos de Sancto Abraam solvit III. banales antiquos." (Vö. Benkő Elek: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Bp. 1992. 208.) A Székely Oklevéltár régebbi és új köteteiben az 1500-as évekből származó sokféle bírászkodási ügy kapcsán megőrzött peres iratokban *Zenth Abran*, *Zent Abran*, *Zent Abranfalua*, *Szent-Abrany* megjelöléssel nevezik. Nevét tehát kezdetől fogva őrzi. Román hivatalos neve *Avramesti*.

A falu belterületén és a határ különböző részein végzett régészeti kutatások, terep-bejárások alapján megállapítódott, hogy az előbbiben a késő népvándorlás kor, a középkor, a 12-15. század; az utóbbiak területén pedig az ős- és ókor, a kora vaskor, a népvándorlás kora és az Árpád-kor itt élt vagy mozgott embere anyagi kultúrájának nyomai megtalálhatók. (Vö. Benkő E. i.m. 239-240.)

A hajdani falu lélekszámáról az első - de csak következtethető - tájékoztatást az 1720-1721. évi Mária Terézia korabeli, az adózás céljából összeírt háztartások számából következtethetünk, amely szerint Szentábrahámon összesen 29 adóköteles háztartást vettek nyilvántartásba. Ha háztartásonként átlag - erre a korra szokásos háztartás szerint - 5 főt veszünk, akkor a 29 háztartásban mintegy 145-150 lélek lehetett, s ezekhez hozzáátéve a meg nem adóztatható családokban élőket, akkor a lakosság lélekszáma a 200 körülit érhetette el.

Mintegy hat és fél évtized múlva az 1786-1787-ben végzett első hivatalos magyarországi népszámlálás adatai szerint a falu már 93 házból áll, s ezekben 94 család 489 lelke lakott. A 253 férfi nembeliek közül pap 1, nemes 14, paraszt 37, paraszt és polgár örököse 30, zsellér 67, egyéb 20, s a "férfi sarjadék" száma összesen 84. A nők lélekszámát csak jelzik: 223.

Az 1800-ban tartott *püspöki generális vizitáció*kor "Megszámláltatván a' S. Abraani Mater Ecclesia minden rendbéli Tagjai (unitáriusok) találtattak e' szerént: A' Tselédes Gazdák és özvegy Gazda Aszszonyok Nro. 86. A' életben lévő Gazdák Feleségeik Nro. 55. Fiu Magzatok Nro. 78 Leány Magzatok Nro. 75. Minden Lelkeknek száma 292". Orbán Balázs statisztikája 1886-ban összesen 567 lelket tüntet fel: ebből unitárius 413 (eszerint számuk 1800-tól 1868-ig mintegy 120 fővel növekedett), református 143, r. katolikus 10, egyéb 1.

1900-ban a lélekszám már 745, kiegyensúlyozott korcsoportbeli megoszlással: kiskorúak 40%, fenntartást végző felnőt 43% és 60 éven felüli öreg csak

13%. A falu legnagyobb lélekszámát 1941-ben érte el, 927 személlyel. A legújabb, 1991. népszámlálás 842 lélekszámaival a Gagy-menti falvak legnépesebbike; községközpont. Az unitáriusok száma 750 körüli, a reformátusoké mintegy 100 lélek.

A falu századfordulóra elért fejlődését a patak két oldalán felvő 171 lakóház szemléltette, amelyből 29 kő és 142 a székely népi építészetre jellemző jórészt cseréppel, kisebb részben zsindellyel és zsúppal fedett tornácos boronaház.

A Székely Oklevéltár és a hajdani lustrák (katonai szemlék) összeírásaiban olvasható adatok némi tájékoztatást adnak a falu lakosságának egykori *társadalmi szerkezetéről*. Ilyen a 16. század 1566 előtti éveiből a II. János király - János Zsigmond - hadában híven szolgált Udvarhelyszéki főemberek és lófők lajstroma, amelyben Szentábrahámról csak egy személy, Korondij Antal nevét jegyzik fel; ilyen Udvarhelyszék 25 dénáros adójegyzéke 1567-ből, amelyben "Zent Abran"-on 11 primipilus (lófő) család portáját írják össze; vagy Udvarhelyszék 1721-ben tartott lustrája, amelyben Szentábrahámon 3 nemest és 14 primipilust tartanak nyilván. A falu társadalmi szerkezetének ismeretét egészíti ki Egyed Ákosnak a székely székek falvaiban a jobbágy és zsellér családok számának 1614 és 1848 között történt alakulására vonatkozó táblázata. Eszerint 1614-ben 24 jobbágy és 12 zsellér, 1750-ben 23 jobbágy és 20 zsellér, 1848-ban csak 18 jobbágy és 7 zsellér család élt Szentábrahámon. Számuknak a két határév közötti csökkenéséből, amely hasonló irányú a székely székek többi falvaiban is, megállapítja, "hogy a feudális nagybirtokrendszer itt Udvarhelyszéken nem tudott a kisbirtokrendszeren felülkerekedni... itt az általános, a tipikus, a kis falusi földművelő család, a feudális nagybirtok pedig kivétel". (Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 106, 109.)

A hajdani szentábrahámiai *gazdálkodásáról*, illetve a határhasználatukban kialakított művelési ágazatokról, azok nagyságáról ugyancsak az 1720-1721-ben, Mária Terézia korában adóztatás céljából készített kimutatásból tájékozódhatunk. Eszerint a falu akkori határából 457 2/4 köblös területet (kb. 350 kh.) szántóként; 65 1/2 "kaszás" területet (kb. 31 kh.) pedig rétként műveltek. Az állam a lakosságtól évente különböző forrásokból 16 frt jövedelmet irányzott elő.

A falu 18. századi *földhasználati rendszereinek* további alakulására vonatkozóan a kurátori számadáskönyv 1776. évi bejegyzései közt a Kissolyoson szintén 1776-ban tartott vizitációnak a papok évi marasztási idejére vonatkozó determinációját tartalmazó szövegében a papmarasztásról is, de főképpen a szentábrahámiai nép gazdálkodás-történetének e vidékén ez időszakban egyedülálló tényéről olvashatunk: "Lévén régi Canon a' Papok Mesterek marasztatások iránt, hogj az egész bérnek bé szolgáltatása után mindjárt marasztanak; De mint hogj az *Három Határoknak felállítások mián* (kiemelés tőlem) a' zab bér bé szolgáltatása, hol igen késén, hol hamarébb esik és így a Marasztásis rendes időben együtt nem lehet. Azért imponáltattik (parancsoltatik) a Sz(ent) Visitationtól hogy mihelyen a Buza bér bé szolgáltatattatik, mindjárt meg legyen a' marasztás, ha marasztani akarják, ha pedig nem akarják a' Canon szerint a' Tiszteletes Esperestet akkor mindjárt tudósítsák, Sub poena (büntetés) flor. 6."

Szentábrahámon tehát e határozat tartalmából kitűnően a hajdani ősi parlagoló gazdálkodást lassan felváltó és évszázadokig változatlanul gyakorolt kétfordulós nyomásos földművelési rendszerről a haladottabb, belterjesebb *háromnyomásos rendszerre* már 1776-ban áttértek, Mária Teréziának e rendszer bevezetését szorgalmazó, 1766-ban kelt felhívását követően alig egy évtized múlva. Ezzel az átváltással jóval megelőzték Udvarhelyszék e vidékének falvait, amelyeknél az átváltás - részben a hagyományos művelési módokhoz való ragaszkodás, részben a kétfordulós rendszer nagyobb legeltethető ugarának megtartásáért - a 19. század első évtizedeitől a század utolsó negyedéig elhúzódtak. (Vö.

Molnár István: Az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszerei a 18. századtól a kollektivizálásig. = A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Bp. 1991. 241-247; L. még: Egyed Ákos: A gazdálkodási rendszerek változásai. = Falu, város, civilizáció. Buk. 1981. 220-226.)

A *Communa Terenumok* - községi közbirtokok - 19. század eleji felosztásának folytatásáról is tájékoztatnak a bejegyzések: "Az elenyeszett 1807 Eszterdöbe Erdők és minden Falu Communa Terenumát felosztattatván" körülírják, hogy hol és ki vicinitassában (szomszédságában) jutott a Rata portio (a szessziók - telkek - után nyílászáró szerint kapott terület); 1810-ben pedig a vizitáció azzal a határozatával, amellyel szabályozza a fabér bevitelének módját és idejét, az erdők védelméről is gondoskodik: elrendeli, hogy a "Sylvestris Ordo (erdészeti rendtartás) ellen az Erdőt senki ne pusztítsa". A közerdők (de a mezőgazdasági területek is) nyilas osztásának emlékét őrzik az 1810-ben tartott vizitációk jegyzőkönyve, amelyben a parochia, a templom, a "Tiszt. Ministerek" szesszióira kapott erdőrészeket a két "Táblá"-ra osztott terület "nyilai" alapján sorolják fel: "A mi pedig a' Erdő dolgát nézi, a Communa Terenumokrol valo osztály Levél szerint... így találtatnak: 1mo: Egy nyil Első Táblába, 2do Második nyil 2(dik) Táblában", s a többi hat nyíl is abban, megnevezve a határrészek neveit is. (A nyíl tehát itt részesedési területet jelent, amelyhez sorshúzással jutottak a tulajdonosok. Ez a sorsolás hajdan nyílvesztő húzásával történt: az osztásra kerülő földdarabok jeleit rótták rá a nyílvesztőkre, s ki-ki azt a darabot kapta, amelynek nyelét húzta ki a nyílkötegből.)

A falu határa a 19. század végén *Kozma Ferencz* statisztikája szerint (A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota. Bp. 1879. 150.) 2369 hold: ebből szántó 857, rét és kert 232, szőlő 5, legelő 375, erdő 707, terméketlen 130 k. hold. A lakosság - az erdőt és a legelőt kivéve - a háromfordulós határhasználattal gazdálkodott egészen a kollektivizálásig.

Szentábrahám a kereszténységnek a mai Székelyföldön történt meggyökeresedése után a Gagy-patak völgyében fekvő szomszédos falvak - Csekefalva, Andrásfalva, Gagy - központi "anyamegyé"-je lett. Emez adottságának megfelelő méretűre épült később közös nagy temploma, amely a falu felső végénél, a Templomhegy nevezetű határreszen épült, és amely a 19. század végéig még használható állapotban volt. Ezt az ősi templomot a hajdani székelykeresztúri unitárius egyházkör ingatlanait 1773-1774-ben a számbavevő Matrix - vagyonleltár - így írja le: "Vagyon Északon a' Falun kívül a hegybe egy nagy Kö Templom, igen régi, ennek nap nyugot felől való végiben vagyon az Templomhoz ragasztva egy magos Kö Torony. Vadnak benne igen régi két Harangok." (Vö. Adorjáni R. közlésével, *KerMagv* (1991) 1/43.) Ez a templom a 20. század elejére annyira elrománosodott, hogy 1802-ben le kellett bontani. Orbán Balázs már csak az emlékezet nyomán tudja lejegyezni, hogy "Ez egyház nagyon szép és régi volt, falait szép fresco festmények boríták..." (Orbán B. I. 120.) Lebontása után a harangokat átvitték a falu közepén épült új templomba. A nagyobbikon levő körirat - O + REX + GLORIAE + VENI + CUM + PACE + "féldombor majuskel" betűformáinak alapján Orbán Balázs az ősi templom építési idejét a 14. század végére gyanítja. Ezt a harangot az I. világháború idején hadi célra elrekkvirálták, de aztán a budapesti Weis Manfred lőszergyárból, művészettörténeti becsére való tekintettel, a Magyar Nemzeti Múzeumba került. (Vö. Dávid László: Középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Buk. 1981, Benkő E. i.m. 210.)

Az ősi templomot a Matrix szűkszavú leírásánál bővebben ismerteti Lázár István püspök 1800-ban Szentábrahám tartott generális vizitációjának a jegyzőkönyve. (Orbán Balázs ezt a leírást valószínű nem ismerte.) Ez szól a "Templom Fundusá"-nak fekvéséről, az azt körülvevő megromladozott kerítésről, a bejárat

cserépfedelű, deszka ajtójú, "Kő Tornác"-áról, "a' Kerítésben... avatag sendely fedél alatt kívül belől kölabakkal megerősítette épült... leomlásra hanyatló Kő Templom"-ról; az ahhoz délről csatlakozó "Kő Torony"-ról, amelyet felirata szerint 1777-ben javítottak "Renovata est haec Turris Anno 1777." Leírják a torony alatti erős zádokfa deszkából "bérlésesen fejes vas szegekkel meg verve" készült erős ajtót; a déli oldali bejárat előtt deszkából épült zsendely fedelű "Tornác"-ot (porticus); a templom négy nagyobb és két kisebb, köztük három ólomkirakás ablakokat. Feljegyzik, hogy a templom piacán és a padok közt a pádimentum deszka; a templomtömb nagyobbik terének (hajó) mennyezete "virágoson festett kazettás"; a kisebbik (szentélyrész) kőboltozatú; a két részt "kőből rakott egész árkus" (diadalív) választja el; alja mellett áll a deszkából készült "prédikáló szék" és felette a "Korona". A mennyezet három feliratos kazettájának szövegei jelezték az 1681. évi nagyobb javítás idejét, rögzítették a patrónus Jakabházi Pál Udvarhelyszék alkirálybírójának a nevét és a történelmi időszakot az Apafi Mihály Erdély fejedelmére vonatkozó szöveg jelezte. A szöszék és a korona felirata pedig az ajándékozó Jakabháziné Török Anna nevét őrizte meg. A prédikáló szék előtt állott az Úr asztala, mellette az éneklőszék (pulpitus), amelyen 1682-öt jelző felirat G. T. eklézsiái rektornak - sajnos csak kezdőbetűivel - nevét őrizte meg. A papi széken kívül a "nemesi rend"-nek külön ülését 1614-ben, 1621-ben és 1637-ben készített "kárpitós székek" biztosították. Leírják a hajó nyugati végében "különböző festékekkel virágzott fenyő deszkából készült kar"-t, amelyből a toronyba egy "ablak formájú lyuk" vezet.

A Templomhegy hajdani középkori templomának helyén a püspöki vizitációs jegyzőkönyv leírása és a terepen tett megfigyelések nyomán a kereszttúri múzeum régésze, Benkő Elek, és munkatársai az 1979 és 1985 közötti években rendszeres ásatást végeztek. A templom földben levő falmaradványainak és a templomtér belsejében különböző mélységben feltárt 176 sír leleteinek alapján megállapították "hogy az 1802-ben lebontott több periódusú templom alatt egy korábbi kisméretű... Szentábrahám legkorábbi (első) kőtemplomának maradványai" feküsznek... "Az első kőtemplom hajóból és félköríves szentélyből állt" (Benkő, i.m. 211.), korát "óvatosan a 12. század elejére keltezzük, nyitva hagyva azt a kérdést, hogy a legelső templom valóban a szóban forgó kőtemplom lehetett, vagy pedig ezt megelőzte egy ennek a helyén emelt faépület." (Benkő, 214.) Az idővel szűknek bizonyult kis kőtemplomot később kibővítették. Az építkezésre - IV. Béla király egy tatárjárás előtti meglelt érme nyomán - "biztosan a tatárjárás után került sor". Ezt az új "támpilléres építményt azonban - analógiák alapján - a 13. század végére, esetleg a 14. század elejére keltezzük"... "A templom ezzel az építkezéssel nyerte el az 1801-es leírásból megismert formáját." (Benkő, 214.)

A 18. század közepétől vezetett kurátori számadáskönyvben 1755-től kezdve majdnem minden esztendőből követhetők a templom kisebb nagyobb javítására vonatkozó tételek, jelezve ezzel annak egyre romosabb állapotát. Az évszázad végére aztán boltozata annyira megroskadt, hogy elkerülhetetlenné vált az új templom építése, amelyhez a falu között megfelelő területet szereztek. Az 1795. évi elszámolási tételeknek legtöbbször, köztük "Az templom építésére fogadott Átsoknak előpénz" adása arról tanúskodnak, hogy megkezdték az új templom építésének előkészítését. 1802-ben a régi templomot lebontják, az anyag jórészenek a felhasználásával hozzákezdenek az új építéséhez. Az 1803-ban tartott vizitáció jegyzőkönyve külön jegyzésben erről így tudósít: "Az Eccl(esi)a új fundusra ex fundamento új templomot kezdett építeni (Kiemelés M. I.) a mely munkának jobb móddal való véghez vitelére a' egész Eccl(esi)a a Consensussából (megegyezés) Curator választatott (Lőrinczi Mihály kurátor mellé segédnek) T. Vas László Uram... (ki) számadolni fog mit percepiált (bevételezett) és hova erogált (adott ki) a' ratiotinans (számadoló) Curator...".

Az új templom építésének kezdetén a csekefalvi filia még Szentábrahámhoz tartozott. De 1804-ben, önállósulni akarván, az Ürmösön 1804-ben tartott zsinat jóváhagyásával 1805-ben levált a matertől. Az építkezés gondjai így teljesen a szentábrahámi hívekre hárultak.

Az 1804-1806. évi számadási tételek nagyságának, tartalmának tanúsága szerint - különböző építkezési anyagok beszerzése, azok szállítási költsége, téglas és cserépvetésért, valamint az ácsmestereknek, kőműves palléroknak adott természetbeni és pénzbeli fizetések stb. - megállapítható, hogy az építkezés java, súlya ezekre az esztendőkre esett. A templom tömbjével egyidőben épült a *torony* is; 1806-ban az erre tett kiadási tételek, a torony körül megkívántatott állások építése, a torony tetejére új gomb és a kupás cserepek felszegezésére hosszú szegek vétele, a kovácsnak a harang felkötéséért fizetett összeg, jelzik, hogy a torony tető alá hozása 1806-ban befejeződött.

Az új templom és torony tömbjének felépítése után még évekig sok kiegészítő munkára volt szükség. 1809-ben deszkakerítést építenek, 1810-ben megcsináltatják az üvegablakokat, 1811-ben elkészítik a templomhajó díszes festésű kazettás mennyezetét, karzatot építenek. 1812-ben közadakozásból megcsináltatják a szószék-koronát, s "az Istentisztelet buzgóbb teljesítése végett Tkts Jakabházi Sámuel urfi egy (használt) orgonát vett 300 M[agyar] forintokkal, melynek megjavítására, romlásainak építésére Ti[sz]t[eletes] Nagy Mózes uram conferált (adományozott) 60 Rhénus (rajnai) forintokat". 1813-ban megépítik a "Templom Tornázt"-át (portikust), s ablakvédő rostélyokat csináltatnak.

A templom építésének kezdeti éveiben az egyházközség minden anyagi erejét erre fordította, s emiatt a régi egyházi épületek szükséges javítása el-elmaradozott. Az 1806-ban tartott vizitáció aztán megállapította, hogy "a' Parochiai egyéb épületek ruinában vadnak", nyomatékosan "committálja" (megbízta) a kurátorokat, hogy "ez hova hamarabb reputáltassék" (vétessék tekintetbe).

Bizonyára volt foganatja a figyelmeztetésnek, és az épületek karbantartását helyel-közzel elvégezték mindaddig, amíg helyettük a falu belterületén másokat építettek. Erre a templom épületének befejezése után belseje kiképzésével egyidejűleg került sor. Ennek megtörténtét az 1814-ben tartott vizitáció jegyzőkönyve örömmel örököltette meg: "A' Templom s' Parochiális Epületek alkalmas karban vagynak, sőt ezen esztendőben épített az Ekklesia a' Papság számára igen jo móddal egy kö házat minden meg kívántatokkal melybe még a T. Pap ugyan bé nem szállott lévén még kevés fogyatkozással az első Ház, de a következő Tavaszszal abba fog szállittatni s ezen Háznak építésében példás szorgalmatossága s' igyekezete a' mint tetzhető ugy ditséretes".

A felépített új, szép templom új padokat is kívánt: 1815-ben száz szál deszkát vásárolnak "templomi székek" csináltatására, s miután 1819-ben elkészítődtek, a régieket eladva az újakat beépítik, s ezt megelőzve a templomot pádi-mentumoztatják.

A templommal kapcsolatban nagyobb munkálatra 1831-ben kerül sor, amikor a vizitáció elrendeli, hogy "a templom záros cinterem közé vétessék, hogy a falait ne rongálják". 1828-ban a harangozónak is házat építenek.

Az 1750-es évektől vezetett kurátori számadáskönyv egynéhány kiadási tétele, bejegyzése, Szentábrahám lakóinak *iskoláztatására* is vet némi fényt. A csak tanítókra vonatkozó adatok alapján megállapítható, hogy Szentábrahámon az iskoláskorúak oktatását nem a pap, hanem az ún. "Nationalis Oskolá"-hoz alkalmazott helybeli tanítómester, "Loci Ludy Magister" végezte; 1761-ben Bartha András volt aki a rávonatkozó adatok szerint 1774-ig tanított. A 18. század közepe előtti idők mestereinek kiléte, mivel a Lybellust csak a század közepétől írják - nem ismeretes. A számadások tételei a következő évszázadban többször jeleznek tanítóváltozást, de nevük megemlítése nélkül. A Mester Házá-ra költött

kiadások tételeiből az akkori oktatási "intézmény" milyenségére azonban következtethetünk.

A 18. században a mester lakása, miként a papé, az ősi templom közelében volt. A mester lakása egyúttal iskolául is szolgált. Ennek a milyenségről az 1800-ban tartott püspöki Generális Vízitáció aprólékos leírása tájékoztat, mely szerint a ház "tseréfa talpakon fából épült alkotmány, fenyő deszkás ereszszevel (pitvar)... lévén ennek fenyődeszkákkal, fakilintsel és zárral vas sarkakon forgó Ajtaja, melyen bé menvén jobbra hasonló Ajtó szolgáltat bé menetelt a' *Mesteri Lakoház*ba melybe világosságot fa foglalasu két üveg ablakok... botsáttanak, lévén abban paraszt kályhábol rakott tüzelő kementze (cserepes, mázatlan csempékkel)... végiben pedig ezen alkotmánynak vagyon a *Classis*." Bejárata kilincs és zárnélküli, ajtaja deszka, tüzelője hasonló a mester lakában levőhöz, ablakszemei azonban papírból és lantornából (marhahólyag) vannak; berendezések: széles bükkfa asztal, egy hosszú pad, s egy "hitván Fogas". Az ereszből nyílt az "Élés Kamarátska".

A leírt gyatra állapotú Classisban a tanítás váltakozó rendszerességgel és eredményességgel folyt. Az 1789-ben tartott vízitáció jegyzőkönyve arról ír, hogy "A' Nationalis Oskolában levő Gyermekes ditséretes Censust adtanak, azonban Leány Gyermekes nem találtattanak az Oskolában, de mind a' Szülék obligálák (kötelezik) magokat, hogyha szintén az Oskola ház a' sok királyi szolgálat miatt el nem készítettethetett is, de addig a' Mesterség házában fel adgyák mind, a' Visitatio imponállya (parancsolja) mind a Classis Építését, mind addig a' Leányok taníttatását." Kiténik ebből az idézetből, hogy miként vidékünk más helységeiben (pl. Énlakán), úgy itt is a leánykákat, mivel nem épült fel részükre a külön Classis - a szülők nem adták iskolába, és csak a vízitáció rendeletére kötelezik magukat, hogy addig, amíg a Classis felépül, a Mester házába fogják járattani.

Az 1790-ben tartott vízitáció jegyzőkönyvének a megállapításából miszerint "A' Nationalis Oskolában kevés Fiu és Leány Gyermekes találtattak a' marhákkal való járás miatt" kiténik, hogy az előző évben tett figyelmeztetésnek volt némi foganatja, mert ha kevés számban, de már leánykák is jártak iskolába. Az 1791. évi megállapítás is: "A' Oskolában Gyermekes találtattak menegtvén fel alkalmasint profécilatak" (előre haladtak) az iskolálatogatásban némi javulást jelez. Az 1792. évi bejegyzés rövid lakonikus mondat: "In Schola pueri non reperti" (az iskolában gyermekek nem találtak) az oktatás újbóli visszaesését állapítja meg. A 18. századvég és a 19. század első éveiben a fenti tömör megfogalmazást követően az iskoláztatásról nem esik szó; a jegyzőkönyvek legnagyobb részt az egyházközség nagy munkálatai - a romos templom javítása, majd annak lebontása, az új építésének előkészítése - miatt az azokhoz szükséges anyagi alapok és felhasználásuk számbavételére fordítják a figyelmet. Ezeknek a csökkenésével 1803-ban a figyelem ismét ráterelődik az iskolálatogatás elégtelenségére, amiért a vízitáció a szülőket marasztalja el: "A' Oskolában a' Atyák restsége miatt tanuló Gyermekes a' Visitatio nem talált öt személyeken kívül; szorossan intessenek ezért a Szülék kötelességek teljesítésére." Az intelemnek ez esetben megvolt az eredménye, mert 1804-ben a jegyzőkönyv 3. pontja azt írja, hogy "Az Oskolában most felesebb Gyermekes taláttatnának mint a' mult Esztendőben, jól lehet tsak olvasok és initiások (kezdők)..." A mester ezekben az években Koronka Mózes, akinek kiváló tanítási eredményeiről az 1805-ben tartott vízitáció lelkesen így nyilatkozik: "A' Oskolában tanuló szép számbol álló Fiukból és Leányokból álló sereg (tehát sokan) rövid idő alatt kértett tanulásának ditséretes remekeit atták".

Szentábrahám leírt legrégebb iskolája, miként a pap akkori laka, a falu felső végén levő ősi templom közelében volt, s a templom lebontása után azok jó

néhány évig még használatban is maradtak. Az 1808-ban tartott vizitáció jegyzőkönyve aztán megállapítja, hogy "...az Eccl[esi]a bonumaiban nevezetes változás esett... A' Parochiális Fundusok (fekvő jószágok-ingatlanok) t.i. a' Papi és Mesteri lak helyek a' Felső Falu végéről a' most épített Templomhoz közelebbesre tserélte a Eccl[esi]a Tkts Sz[ent] Iváni Sámuel ur Colonialis Sessioval (jobbágy telkek), lévén a' más Fundus vagyon a' Tempomon jóval allol (a Gyagyipatak mellett) *ott lakik az Oskola Mester.* (Kiemelés M.I.) A tanítás továbbra is a régi iskolában folytatódik, ugyanis a kurátori számadás az 1810-es és részben a 20-as évek elején is a parochiális épületek javítására fordított kiadási tételek közt még a "Tanulok Háza" javítására költött összegekről számol. A falunak ezt az *első iskoláját* az 1820-as évek második felének a vége felé hagyhatták fel, következtetve erre az 1826. évi vizitáció jegyzőkönyvéből, melynek meghagyása a tanulóknak Classis létesítését szorgalmazza; 1827-ben pedig elrendelik, hogy amíg Classis lesz a tanító házában, a gyermekeket tanítsa a pap.

A következő évek valamelyikében csak elkészült a Classis, mert 1831-ben a kurátor deszkát vásárolt "a Mesteri Telken levő Classisban készitendő padokra." Ez lett a falu *második iskolája*, amely a század végéig létezhetett. A *harmadik* (állami) *iskolának* építése a 19-20. század fordulója táján történhetett (pontos évét még nem sikerült megállapítani). Ez az iskola 1960-ig működött, amelyben kiváló tanítók sora oktatott, nevelt, köztük az évszázad első felében a legjelesebb, *Tóth Vilmos*, aki 42 évig tartó működésével nemzedékek lelkébe tudta elültetni a szülőföld megtartó erejének hitét, s fel tudta ébreszteni - szolgálatáért - a műveltség megszerzésének szükségességét. Ezt a lelkületet tükrözi - élete mérlegeként - a maga fogalmazta sírverse: "*Születése: adósságvétel. |Élete: kamatfizetés. |Halála: a terhes tőke utolsó betéte, hogy a világon |Nem tartozik semmivel.*"

Az iskolai oktatáson kívül a felnőtt ifjak nyári vasárnapi tanításának "A' Nyári Cathekizationak" ideje Szent György naptól (április 24.) Szent Mihály napig (szeptember 29.) tartott. A tanítás célja az ifjúság hitbeli és erkölcsi megerősítése volt, a lelkész végezte. Az évente tartott vizitációk minden alkalommal számonkérték ezt az oktató-nevelő tevékenységet. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint azonban általánosságban rendszertelenül gyakorolták, főképpen a legények. Szentábrahámon a 18. század közepén írni kezdett Lybellusban az 1789-ben protokollált megállapításból első alkalommal ez így tűnik ki: "A' Nyári Cathekizatio a' Leány Ifjúság részéről ditséretesen gyakoroltatott, de a Legényekben igen kevesen jelenének meg a' Marhák körül való nyári legeltetés miatt". A következő évben a jegyző megelégedve csak ennyit írt: "A' nyári Cathekizatio a' Leányokra nézve durált." (!) Az 1806-ban tartott vizitáció a látogatottság helyzetéről bővebben ír: "Az Ifjaknak Nyári Cathekizációjok a' Léányokra nézve gyakoroltatott ugyan, nem pedig a' Legényekre nézve, ilyen okát adván a' Szülei mely szerint mint hogy három Határjok vagyon kénytelenítettnek fiaikat Barmaik pásztorlására fordítani és szükségképpen kényszeríteni".

A nyári tanítás látogatottságának javításáért a Generális Vizitációk is adnak ki jegyzőkönyvbe foglalt rendeleteket. Lázár István püspök a Szentábrahámon 1800-ban tartott vizitációja alakalmából elrendeli, hogy az engedetleneket jelentsék az egyházi főfelügyelőségek.

A szentábrahámi népnek a művelődés iránt tanúsított magatartását értékeli az 1909-ben kiadott "Udvarhelyvármegye földrajza" c. "vezérkönyv" is: "A község lakossága tanulni vágyó törekvő nép, mely az érdekesebb községek közé emelte a helységet, honnan több tanult ember került ki".

A faluhoz kötődő jelesebb személyiségek közé tartozik az itt született *Augusztinovich Pál* (1763-1837), aki egyszerű papi család gyermekeként a főkirályi tanácsossáig emelkedett, s aki az unitárius egyház főgondnokaként a

Szeben melletti ladamosi birtokát, továbbá könyvtárát, értékpapírjait végrendeletileg egyházunkra hagyta. (Vö. Ferencz József Unitárius kistükör. Kvár. 1930.)

Az 1848-49-es szabadságharcnak elvesztése után szervezkedő Makk-féle összeesküvésnek vidékünköröli résztvevője volt *Vas Miklós*; sírja a nevét viselő Vas-kertben őrzi emlékét.

Szentábrahám újabbkori neves személyisége volt az itt 1846-ban született, s katonai pályára lépett *Lőrinczi Dénes*, aki "Töretlen szorgalma, vasakarát, józan székely esze, nemesen katonás magatartása minden akadályon diadalmaskodott, s az egyszerű székely család sarjának sikerült az, ami magyar ifjúra nézve szinte a lehetetlenséggel volt határos... 1871. november 1-től, amikor hadnagyi rangot kapott, 1914 november 1-ig (43 éves szolgálat alatt) a tényleges altábornagyságig emelkedett". Nyugalomba vonulása után az egyházi életben is, mint a kereszttúri egyházkör felügyelő gondnoka nevezetes szerepet játszott. "Élénk figyelemben részesítette a kereszttúri unitárius gimnáziumot... s ennek javára... tekintélyes összegnek mondható alapítványt is tett." Gyarapította az iskola könyvtárát is. Nyugalomba vonulása után szülőfalujában, majd Székelykeresztúron élt. Szülőfaluja egyházának értékes klenódiумokat adományozott. Áldásos életét Székelykeresztúron fejezte be, Szentábrahámon lelt végső nyughelyet. Életrajzát az Unitárius Közlöny 1921. évi kötetében a 122-124 oldalakon írta meg Péter Lajos kereszttúri főgimnáziumi tanár.

9. MAGYARANDRÁSFALVA

A Gagy-vize középső folyása mentén Szentábrahámon felül fekszik - határa kiterjedését és települése nagyságát tekintve - a völgy legkisebb faluja Magyarandrásfalva. Közigazgatásilag Szentábrahám községközpontjához tartozik. Nevének legrégebb írott alakja a Székely Oklevéltárban közölt okmányokban *Andrasfalwa* (1567), *Andrasfalua* (1591); később a Partiumban levő Románandrásfalvától (Sacel) való megkülönböztetésért *Magyarandrásfalvának* nevezték el. Hivatalos román neve *Andreeni*.

A mai falucska létét megelőző idők *történetének* nyomait a székelykeresztúri múzeum volt munkatársa, Benkő Elek az 1980-as évek elején kutatta. Régészeti terepjárásai során a falu belterületén késő középkori (a 14. századtól a 17. századig keltezhető), a határ Fülöp-kert nevű területén őskori, a Tanorokban őskori és gót, a Temető területén kora népvándorlaskori és dákkori edénytöredékeket talált, amelyek e völgyszakaszban is az említett történelmi korok embe-reinek nyomait jelzi.

A falucska lakosságának egykori *lélekszámára* vonatkozóan az 1720-1721. évi Mária Terézia korabeli, adóztatás céljából végzett összeírás ad némi támpontot a 8 nyilvántartásba vett háztartással, amelyekben, a korra szokásos öt fővel számolva, mintegy 40 fő lakhatott, s a meg nem adóztathatókkal együtt érhet-e el az 50-60 körüli lélekszámot. A 18. század utolsó negyedére ez a lélekszám az 1786-1787-ben végzett első magyar népszámlálás pontos adatai szerint megkét-szereződött: a felvett 23 ház 27 családjában összesen 112 lélek élt, 65 férfi és 52 nő nembéli. A férfi nembéliek közül 10 nemes volt, 7 paraszt, 5 paraszt és polgár örököse, 17 zsellér és 4 egyéb kategóriájú; a 21 férfi "sarjadék" korcsoportjába a 12 éves korig 17, a 13-17 évesekhez 4 gyermek tartozott. Nyolc évtized múlva 1867-1868-ban *Orbán Balázs* elkészíti a Székelyföld népességének lélekszámát felmérő statisztikáját. Ebben Magyarandrásfalva már 155 lélekkel van nyilvántartva; felekezeti megoszlás szerint 83 unitárius, 57 református, 12 r. katolikus és 3 görög c. vallású. Az 1900-ban tartott népszámlálás adataiból a lakosság lélekszámának további gyarapodása állapítható meg: a 43 házban felvett 197 fővel a falu a történelme folyamán a legnagyobb lélekszámot érte el. Felekezeti megoszlásukban az Orbán Balázs adataihoz viszonyítva az unitáriusok száma 145 főre

növekedett, a reformátusoké 45 főre csökkent, s volt még hat r. katolikus. A 197 lélek korcsoport szerinti megoszlása itt is a székely falvak korabeli kiegyensúlyozott népesedési képet szemlélteti: gyermekek száma 14 éves korig 81 (41%), a 15-19 éves ifjaké 13 (6,5%), a 20-59 éves fenntartó rétegé 84 (42,4%), és a 60 éven felüli öregeké 19 (9,7%). Az első világháborút követő idők új körülményei közt a lakosság lélekszáma csökkenni kezdett: az 1930. évi népszámlálás 128 főt vesz nyilvántartásba, a legutóbbi, 1992 decemberében tartott is csak 150 fővel számol; az unitáriusok szám 90 körüli, a reformátusoké mintegy 55-60 lélek.

A falu lakossága *társadalmi szerkezetének* néhány vonatkozásáról a Székely Oklevéltár régebbi és újabb kötetében olvasható okmányok adnak valamilyen tájékoztatást. A legrégebb adat 16. századbéli, 1566 előttről datálódik. Az okmány azoknak az udvarhelyszéki lófőknek a nevét örökíti meg, akik II. János király (János Zsigmond) hadában híven szolgáltak. A még akkor csak Andrásfalvának nevezett faluban 3 nemes: Molnos Péter, Fülöp János, Szentkirályi Gergely és egy gyalogos Kedei Imre neve van feltüntetve. Udvarhelyszék 25 dénáros adójának 1567-ben kelt összeírásai jegyzékében csak egy lófő portát vesznek fel. A 16. század végéről, 1597-ből egy peres ügyvel kapcsolatban még ismeretes Pálfi András nemes neve. A ma élő Fodor Béla birtokos nagyanja Pálfi Rákhel ennek a családnak a leszármazottja volt, aki családi hagyományként őrizte, hogy a falu, Andrásfalva, a nevét ennek a 16. században élt Pálfi Andrásnak a neve után kapta; a falu akkori lakói a Pálfi családnak voltak a jobbágyai. A Pálfi családból a 17. század elején még Pálfi Jánosnak és két fiának, Jánosnak és Danielnek a neve ismeretes, akiket 1609-ben "Báthory Gábor az országos nemesek sorába emelte". (Vö. Benkő E. i.m. 107.) A 19. században tartott katonai szemlék (lustrák) sorában az 1721-ben tartottnál Andrásfalván egy nemest és 9 primipilust (lófőt) jegyeznek.

A falu múltbeli *társadalmi rétegződésére* vonatkozó néhány - az előbbieken ismertetett - adat mellett az átfogóbb társadalmi képének megalkotásához Egyed Ákosnak a székely székek falvaiban élt jobbágy- és szellércsaládok számára az 1614 és 1848 közötti változását szemléltető táblázatai tájékoztatnak. A 2-ik, Udvarhelyszék falvait tartalmazó táblázatban Andrásfalván 1614-ben 4 jobbágy és 7 zsellér, összesen 11 család, 1750-ben 9 jobbágy és 3 zsellér, összesen 12 család élt; ezeknek száma 1848-ra 3 jobbágycsaládra csökkenve jelzi azt az általános székelyföldi állapotot, amelyben a nagybirtok itt sem tudott a kisbirtokokon felülkerekedni. (Vö. Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Buk. 1981. 106. és 2. táblázat, 109.)

Az egykor csak Andrásfalvának nevezett falucska régi *gazdálkodási módjáról* a 16. századot megelőző időből az elérhető források nem szólnak. A 16. századból azonban már van olyan írásos adat, amelyből a *kétfordulós* ugarhagyó határhasználati forma meglétére következtethetünk. Egy 1597-ben kelt peres iratban a falut körülvevő, termést védő kerítés rendbetételével kapcsolatban "Vetés kert"-ről, a kétfordulós határ kétvétenként művelésre, termőre forduló részéről szólnak. (SzOkI. u.s II. 353.) 17. századi adatot közöl Szabó T. Attila után Benkő Elek is 1693-ból, amely a falu délre eső "Kede fel fordulós" határrész megnevezésével a kétfordulós határnak a falutól délre fekvő egyik fordulójára utal. (Vö. Benkő E. i.m. 107.)

A 18. században még ebben a határhasználati formában gazdálkodnak. A kétfordulós határnak ebben az időben kialakított termelési ágazatairól és azok területének a korabeli mértékek szerinti kiterjedéséről szintén Mária Terézia idejében, az 1720-1721-ben készített felmérés tájékoztat. Eszerint a falu határából (ennek kiterjedését nem jelölik) 57 köblös (kb. 39 kat. hold) területet szántóként és 9 "kaszás" (kb. 7 kat. hold) területet rétként műveltek.

A falu népe, hogy melyik században és annak melyik évében térhetett rá a *háromnyomásos* földhasználati rendszerre, nem tudjuk. Feltehető azonban, hogy amikor a szomszédos Szentábrahám határán 1776-ban a vidéken elsőként rátérnek erre a haladotabb földművelési rendszerre - tekintve, hogy ott andrásfalvi nemesi birtokok is voltak - a 16. század végén vagy legkésőbb a 20. század elején itt is megvalósítják.

A falu határának kiterjedését, művelési ágazatait, azok nagyságát *Kozma Ferencz* 1879-ben készített statisztikája szemlélteti. A határ kiterjedése 600 kat. hold, ebből szántó 218, rét és kert 207, legelő 79, erdő 72 és terméketlen 24 kat. hold. A lakosság - a legelőt és az erdőt kivéve - a háromfordulós rendszerben gazdálkodott a kollektivizálásig.

Andrásfalva középkori *egyházi kapcsolatában* Csekefalvával és Gaggyal együtt az 1333-ban már önálló egyházként számontartott Szentábrahám anyamegyéhez tartozott. (Orbán B., I. 120.) A falu unitárius lakossága a reformáció utántól tartja ezt a kapcsolatot; a református hívek viszont a csekefalvi református egyházhoz kapcsolódtak.

A hajdani unitárius leányegyház patrónusa a 18-19. század fordulója táján Pálfi Antalné birtokos volt. Az egyháztámogató hagyomány a ma élő leszármazottakban is él. Az egykori Pálfi Rákhel unokája Fodor Béla, a régi kúria jelenlegi birtokosa a templomépítésre készülő unitáriusoknak telkéből templomhelyet adományozott. (Folytatjuk)

KEDEI MÓZES

ANGLIAI ÉLMÉNYEK (2. rész)

Az intézeten kívül először a Manchestertől 8 km-re levő Gee Cross-i Hyde Chapelben prédikáltam. A liturgiát dr. Leonard Smith principális vezette. Beszédem címe "Istenországa tibennetek van", melyben megszenvedett életünkről, összetartozásunk kötéseiről és reménységünkről beszéltem, arról, hogy a Nyugat segítségével sikerül majd Kelet-Európában is az életet demokratikusabbá és emberhez méltóbbá tenni.

Istentisztelet után a gondnok mondotta: "Ezeket hallva döbbsentem rá arra, hogy mi mennyire szerencsések vagyunk, amiért az élet nem próbált meg úgy, mint önöket. Az a gondolat is belém nyillalt, hogy mi is felelősek vagyunk az önök szenvedéseieért".

A principális apósa, Joan édesapja elmondotta, hogy ő még emlékszik egy nyurga, barna, félrefésült hajú fiatalemberre, akit Balázs Ferencnek hívtak, aki biciklivel többször megkereste egy nyáron. Éle-e még, kérdezte. Elmondtam, hogy rég meghalt, még 1937-ben, nagyon fiatalon, de szelleme él és hat ma is egyházunkban; ő azon kevesek egyike volt, akiket nem lehet eltemetni, akik makacsul nőnek a rohanó időben.

A templomban mintegy 120-130-an lehettek, köztük gyerekek és fiatalok is. Ez a szám nagyon jónak mondható, ismerve az angol egyházi viszonyokat. A szekularizáció és a gazdasági jólét eredményeként az egyházi élet a mélypontra került. Az államegyház, az anglikán, még a többinél is súlyosabb válságon megy

keresztül, amit csak fokoz az a tény, hogy egy szerencsétlen tőkebefektetés során az egyház 900 millió fontot veszített.

Az unitáriusoknak mintegy 250 gyülekezetük van a brit szigeteken, a legtöbb Angliában, s ennek is északnyugati részén, Manchester körül. A gyülekezetek többsége unitáriusnak, egy kevés hányada pedig szabadkereszténynek nevezi magát. Általában az unitáriusok tartózkodnak mindenfajta türelmetlen megnyilatkozástól, s főleg attól, hogy hitüket rákényszerítsék a más hitet vallókra. A 19. század második felétől feladják a Biblia csalhatalanságába vetett hitüket, és ma azt vallják, hogy nincs olyan örökérvényűen megfogalmazott hittétel, amit ne lehetne alávetni a logika és értelem vizsgálatának. A kvékerekhez hasonlóan nem csatlakoztak az Egyházak Világtanácsához, mivel nem tudják elfogadni azt, hogy "Krisztus Isten", melyet a tagsággá levés feltételül állítanak fel. Azt vallják, hogy minden embernek joga és szabadsága van arra, hogy megtalálja üdvözülésének útját, hogy megfogalmazza hitét közvetlen tapasztalata alapján. A Biblia kincsbánya a vallásos élményt illetően, de az idő ott nem állt meg, s a kijelentés vele nem szűnt meg, Isten beszél ma is gyermekeihez, sokszor teljesen újszerűen. Arra a vádra, hogy az unitáriusok azt hisznek amit akarnak, azt válaszolják, "lehet, hogy ez így van, de nem jobb az, ha azt vallod, aminek igazságáról meggyőződted te magad, mint az, hogy valamit gondolkodás nélkül elfogadj?"

A brit unitáriusok, kivéve a kvékereket, abban különböznek a többi felekezettől, hogy megengedik a hitbeli különbözőséget. Ezért egyetlen gyülekezet kebelében többféle felfogás érvényesülhet és férhet meg egymás mellett. A hitbeli árnyalati különbségek ellenére az unitáriusokat összeköti a Szabadság, Értelem és Türelem eszméinek vallása és gyakorlása. Hiszik, hogy a lelkiismeret, ez a halk, csendes hang a legmegbízhatóbb vezetője az embernek.

Nincs egységes liturgiájuk, mondhatni gyülekezetről gyülekezetre változik. Néhány gyülekezet még használja az 1932-ben kiadott liturgiai könyvet, az "Orders of Workship"-ot. Ez a könyv zsoltárokat, imádságokat, litániákat tartalmaz, egy pár olyant is, amely már az 1662-es anglikán Prayer Book-ban benne volt. A gyülekezetek többsége azonban nem használ semmiféle liturgiai könyvet, istentiszteletük nyitott, mindig az alkalomnak megfelelő. Az istentiszteletet imádságokból, felolvasásokból (az első a Bibliából, a második más forrásból), egyházi beszédből és énekekből áll.

A lelkészi szolgálatok tartalma és hangvétele pozitív, ezért általában kevés szó esik a bűnről. Elismerik, hogy a bűn elválaszt a legnagyobbtól és legnemesebbtől, Istentől és embertársainktól, de mivel a bűnt legtöbbször morális alapon a félelem érzésével és nem a szeretettel kapcsolják össze, ezért vonakodnak emlegetésétől. Azt vallják, hogy a kereszténység eredetileg az optimista bátorítás vallása volt és nem a büntetéssel való fenyegetése, ezért az Egyház vissza kell szerezze a keresztény vallás eredeti ragyogását, ha ismét meg akarja tapasztalni Isten szeretetének felszabadító erejét. Értelmezésük szerint az istentisztelet nem lehet más, mint az élet tisztelete és ünneplése.

Február 7-én Boltonban a principálissal és feleségével részt vettünk egy szűkebb körű lelkészi megbeszélésen, melynek tárgya: "A mesterséges megtermékenyítés erkölcsi megítélése" volt. A megbeszélés végén a boltoni lelkész, Tony Mc Neil megkérdezte tőlem: volt-e már nálatok napirendre tűzve ez a kérdés? Erre én azt válaszoltam: Nálunk rengeteg szociális, gazdasági, etnikai és emberjogi kérdés vár megoldásra, ha ezeken majd túl leszünk, akkor sor kerülhet majd erre is.

Február 10-én du. 6 órakor részt vettem a manchesteri kvéker gyülekezet istentiszteletén. Templomuk a Városi Közkönyvtár mögött van, az egyetem felől bejövő Oxford út pontosan rányílik, így könnyen meg lehet találni. A templomba egy nagyobb előcsarnokon keresztül lehet bemenni, ahol ismertető írások és

könyvek vannak kiállítva. Rögtön felismertek, hogy új vagyok közöttük, többen mondták mosolyogva: örvendünk, hogy eljött hozzánk.

A templom egy négyszögletű terem volt, minden hivalkodó díszítés nélkül. Szószék és orgona nincs benne. Piacán körbe rakott székeken, mintegy ötvenen ülhattünk. A kör egyik külső részében egy asztal állott, mely mellett három idősebb gyülekezeti tag ült. Sokáig ültünk csendben magunkba szállva. Mintegy 40 perc csend után szólásra emelkedett egy fiatal férfi a túloldalon. Elmondta, hogy felesége már több mint egy fél éve mozgásképtelen, az első pillanatban nem tudta, hogy mi lesz a két kis gyerekkel, rokonai távol élnek, ha állását feladja, miből tartja el a családját. Tudta és kérése nélkül a gyülekezetből mindig ment valaki, aki segített. Köszönöm a segítségeket, és a jó Istennek azt, hogy közetek tartozom, mondotta. Ezen kívül nem is volt más beszéd, de én ennyiből is megértettem a kvékerek vallásának lényegét. Az istentisztelet végét az jelezte, hogy a három idősebb tag felállott az asztalnál és kezet fogott egymással. Ekkor mi is felálltunk és megfogtuk a mellettünk állók kezét mind a két oldalon. A soros megbízott felolvasta a gyülekezeti étellel kapcsolatos bejelentéseket. Ezután kijöttünk az előcsarnokba ahol, teát és kávét szolgáltak fel. Szerettem volna többet megtudni a kvékerekről, ezért az egyik idősebb férfit megkértem, hogy mondja el vallásuk lényegét. Készséggel vállalkozott: "Egyházunkat George Fox alapította a 17. század közepén. Bár hivatalos megnevezésünk a «Barátok vallásos társasága», mégis a világ minket kvéker gúnynevünkön ismer, amely ránk ragadt az idők folyamán s amelyet ma már szívesen vállalunk. Mi nemcsak, hogy elfogadjuk a változatosságot, különbözőséget, de bátorítjuk is. Szeretjük megvizsgálni és átgondolni a dolgokat, szeretünk a magunk fejével gondolkodni. Őseink a kezdeti időben rosszállóan nézték a világi szórakozás különböző formáit, mert azokat erkölcsileg rombolónak és időpazarlásnak tekintették. Ma ezzel szemben elfogadjuk, hogy a mozi, televízió, rádió, zene és színház értéket jelentenek és segíthetnek a helyes életút megtalálásában.

Szeretjük életmódunkban az egyszerűséget. Volt idő, amikor a kvékerek az askétizmust vallották, amit sokan úgy értelmeztek, hogy elhanyagolhatják ruházatukat, külsejüket. Ez az idő elmúlt, s bár nem öltözködünk a szeszélyes divathóbort szerint, úgy a férfiak, mint a nők az új idők követelményének megfelelően öltözködnek. Volt egy idő, amikor sokan közülünk antialkoholisták voltak, akik sanda szemmel néztek még azokra is, akik mértékletesen fogyasztották az italt. Az én véleményem az, hogy mindenki maga kell eldöntse, hogy mennyit fogyaszthat addig, amíg nem válik ártalmára. Ami engem illet, sem az alkoholnak, sem a cigarettának barátja nem vagyok, s a kábítószereknek pedig egyenesen ádáz ellensége.

Hitünket illetően nincsenek örökérvényű hittételeink. Mi nem is ezekre tesszük a hangsúlyt, hanem a gyakorlati élet erkölcsi minőségére. Istentiszteletünk alapja a csend, de nem az üres, hanem a termékeny csend. A csend nem azt jelenti, hogy nem történik semmi. Mindannyian igyekszünk közelebb kerülni egymáshoz, Istenhez és önmagunk benső lényéhez. A csendben el akarunk jutni a mi belső központunkba, ahol megtapasztalhatjuk Isten jelenlétét.

Bárki beszélhet, aki úgy érzi, hogy mondanivalója elmélyíti és gazdagítja találkozásunkat. Akárki beszél, a szeretet szellemével fogadjuk, mert a szó, amelyet kimond, a lelkéből fakad. Természetes, hogy ahány ember, annyiféle a beszéd, s ennek tartalma, semmiféle rosszindulatú, negatív kritikának nics helye. Istentiszteletünk célja az, hogy áthassa életünket a szeretet szelleme és az igazság ereje. A szeretet szellemében egyesülve és az igazságban megerősödve jutunk el egy új szintjéhez a jézusi életnek. A mi vallásunkról és felekezetünkéről kb. ezeket tartottam lényegesnek", - mondotta a kérdezett emberem. Az istentiszteletet és az utána következő együttlételet valóban a közvetlenség és az őszinteség jellemez-

te. A találkozás után tiszteletem és rokonszenvem még inkább mélyült és nőtt a "Barátok" iránt.

Február 14-én Oxfordba érkeztem Frank Schulman tanulmányvezető meghívására. Manchesterben ezen a héten "reading week" (olvasóhét) volt, így éppen jól jött ez a meghívás. Az állomásról Frank otthonába mentünk egy teára, ami elmaradhatatlan része minden találkozásnak.

Hátul a cottage-ban (kunyhó) szállásoltak el a 10. számú szobában. A College-nak ez az épülete fából épült, bentlakó diákok elszállásolására. Ezt a szobát csak átutazó diákok fogadására használták, hosszabb tartózkodásra nem is lett volna jó, hisz az ágy mellett csak akkora hely maradt, hogy alig tudtam megfordulni. A bentlakás másik részét egy új épület adja a College-zsal szemben, mely az új idők követelményeinek megfelelően van felszerelve. A College kívülről puritán, egyszerű és szolid, a más vallásúak azt mondják, hogy olyan mint az unitáriusok. Megérkezésem napján Frank Schulman bemutatott a principálisnak, dr. Ralph Wallernek, akinek az irodájában összegyűltek a vendégek, akik csak ideiglenesen tartózkodtak az intézetben. A vendégek között volt két egyetemista Krakkóból, egy professzor a feleségével az Egyesült Államokból, egy tanárnő Londonból és jómagam. A principálist a kelet-európai helyzet érdekelte, így hát a lengyeleket és engem faggatott a hazai helyzetről.

Az estebéd este 7-kor kezdődött, melyre a principális vezetésével mentünk. A diákok fekete tógát viseltek és állva vártak bennünket. Az elnöki asztalhoz ültünk, melyen gyertya égett. A lengyelek azon a napon érkeztek, így az étel teljesen új volt számukra, nézegették tologatták tányérjaikon az apró főtt rákokat. Amikor megérkeztem, én is ezt tettem, később megszoktam, és egészen jónak tartottam. A lengyelek egy évre jöttek gazdaságszervezést és fejlesztést tanulni. Kellemes beszélgetés közben telt el a dinner, melyhez ez alkalommal bort is szolgáltak.

Másnap, 15-én reggel áhítatot tartottunk a College kápolnájában, Frank vezette a liturgiát, én imádkoztam. Ezután az emeleten megnéztük a könyvtárat, melynek könyvanyaga javarészt unitárius vonatkozású. A könyvtár bejáratától nem messze van James Martineau fehér márványszobra. Onnan az épület legfelső terében levő Carpenter szobába mentünk, ahol a híres vallástörténész által adott könyvek vannak elhelyezve. E könyvek között vannak azok is, amelyeket maga az adományozó írt. Mindkét könyvtárat a diákok, tanárok, kutatók szabadon használhatják felekezeti különbségre való tekintet nélkül.

Február 16-án részt vettem az unitárius teológiai hallgatók óráin. A megbeszélés tárgyát a lelkeszi munkával kapcsolatos gyakorlati kérdések képezték. A College Peter Hewis Hinckley-i lelkeszt kérte fel a gyakorlati előadások megtartására. Ez alkalommal Peter Hewis meghívott, hogy a tavaszi vakációban töltsék egy hetet Hinckley-ben családjá és gyülekezete vendégeként. Meghívását örömmel vettem.

Ugyanez alkalommal ismerkedtem meg Dudley Richarddal, aki előbb az intézet diákja, majd később tutora és principálisa volt. Nagy meglepetésemre megszólalt magyarul és szavalni kezdte Petőfinek a Falu végén kurta kocsmá című versét, nem is rossz magyarsággal. Mi idéttotta arra, hogy magyarul tanuljon? -kérdeztem. "Tudod, az úgy volt, hogy 1956 után sok magyar menekült Angliába. Felállítottak egy segélyező irodát, de nem tudott senki a nyelveteken. Nekem akkor a magyarok nagyon rokonszenvesek lettek, elhatároztam, hogy megtanulok magyarul. Gondoltam, a nyelvtanulásban segít, ha azt élőben gyakorolhatom, ezért elvállaltam az iroda vezetését. Hallottam himnuszotokat is, egészen különös érzés járt át hallgatásakor. Sokan úgy el vannak a világnyelvekkel, amiért a legjobban el vannak terjedve, az még nem azt jelenti, hogy a legszebbek is.

Petőfiéknek ez volt a hibájuk, hogy magyarul írtak, igaz, erényük is, mondta mosolyogva.

Délután Martin Snead teológus kalauzolt a városban és elmondta, hogy Oxford a világ leghagyományőrzőbb egyetemi központja, mely 42 College-nak az otthona. Felkerestük az Egyetemisták Szövetségének klubját, melynek többször volt meghívott vendége a királynő, s a világ leghíresebb politikai vezetői. Akkor éppen Kohl kancellárt várták látogatásra.

Csütörtökön délután indultam vissza Manchesterbe. (Folytatjuk)

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA

SIMÉN DOMOKOS

AZ ÁRVASÁGUNK OTTHONA

Mt 8,20

Igyekezve tülekedünk a világban. Csak magunkra figyelünk s így csak magunkra maradunk. A magunkra maradás árvasága ez. Ennél nagyobb átok nem kell az otthonélményt váró és kereső embernek. Van otthonunk, de nincs otthonérzésünk. Otthonérzet nélkül bármilyen népes családban vagy közösségben árva az ember. Az árvaság érzése bizonyos mértékig a kiközösítés érzésével testvér. Láttál-e már árva-házat? Én jártam benne és belém döbrent a hasonlat valósága: egy nagy árvaház a világ! Az otthonérzet koldusai vagyunk e világnak.

Jézusnak is hasonló tapasztalatból fakadt fel a fojtó keserűség: "A rókának barlangja van, az égi madárnak fészke, de az emberfiának nincs hová fejét lehajtania". Születésekor "nem volt hely" Bethlehemben a számára, csak az istállóban. Menekíteni kellett Egyiptomba, míg Heródes meg nem halt. Mikor tanítómester Jézussá lett, nem volt sehol megállása, otthona. Ővé volt az egész ország falvasztól-városostól, de otthona nem volt, földrajzilag meghatározott otthonát nem ismerjük. Ebben az értelemben otthonatlan volt: "Árva".

Jézus népe is a történelem egyik legnagyobb otthonatlan, árva népe.

A magyar nép is az, ebből a szempontból társa Jézus népének. Ázsia "méhéből", őstthonából űztek ki, hogy végig vándoroljunk, meneküljünk Euráziát, otthont keressünk. Itt a Kárpátok ölelésében hányszor akartak kiűzni "házunkból"-házánkból? Testvértelen népként ránk telepedett az árvaság riasztása, az otthontalanság réme. Egy nagy bonyolult önvédelem volt történelmünkben az otthonérzést adó egünk, földünk, vizeink, helyeink őrzése. Tudtuk mit jelent az árvaság, az otthontalanság. Ezért is engedték be "otthonunkba" a bevándorló népek ezreit a történelem folyamán. Földet, kenyeret, munkát adtunk..., míg mi is itt kifogytunk belőle. Árvaságunk otthona lett a házunk-hazánk. A kakukk példázatává lett sorsunk.

A második világháború után ránk telepedett otthonainkra, földünkre, lelkünkre, tudatunkra, egész életünkre egy torzszülött kommunista-nihilista ideológia. Kiűzték múltunk, hagyományaink, anyanyelvünk. Otthonalanná lettünk saját otthonunkban. A sorsot feszítő bátrak 1956-ban vérükkel és életükkel próbálták újraépíteni a régit megújító otthont. Érte nem sajnálták életüket sem. A becsületnek, az igazságnak, az emberségnek, a keresztény erkölcsnek, a szeretetnek, a jóságnak, melyeket elűzött a terror, új otthont akartak szerezni, mert abban árvának otthonalannak érezték maguk Magyarországon, a saját hazájukban. Vállalták a forradalmat, világ példáivá lettek.

Nekünk csíkszeredai unitáriusoknak nem kell a történelemkönyvből megtanulnunk e gyászos kor kóros igazságát, mert magunk sorsán tapasztaltuk. Az a bizonyos buldózer-politika űzött el mindnyájunkat ősi otthonainkból, templomunktól és temetőnktől. Idegenbe, Csíkszeredába és vidékére jöttünk otthonalannak. Itt is jórészt annak maradtunk, hiszen mikor mész a szülőfaludba, ezt mondod: Megyek haza! A megalakult egyházközség próbálta pótolni a "hazait", feloldani hitben az árvaságot. Így is nyomaszt sokszor a hitbeli kisebbség árva-

ság-érzése. Ezért fogalmaztam így egyszer sorsunkról, hogy mi vagyunk a kisebbségek kisebbsége!

Árvaságunk otthonában nem mást, hanem lelki otthonot keresünk. Ez pedig csak önmagunkban tetőződhet be. Mi van bennünk? Ha a melledre üt az élet, a sors, csak kong az. Kiölték, ha meghagytak is valamit, a másra is figyelést, a szeretetet, a megbocsátást, a hűséget az erkölcsi értékekhez, a hitet, a biztonságérzetet. Kiűzték önmagadból, a magad számára saját magadban, otthontalan árva lettél. Mindent elvettek és nem adtak semmi értéket érte, magadért. Szétzüllesztettek a nagyvilágba, a menekülésnek széles skáláját jártuk végig testben és lélekben. Önmagunk kerestük lelkünk békéjét, nyugalmát, otthonát. Jézussal sírunk: a rókáknak van barlangjuk, a madaraknak fészkek, de mi hol és mikor hajthatjuk le fejkünk békében, mikor lesz otthonérzetünk széles e hazában, s a még szélesebb világban?

És nincs biztonságunk, mert olyan hatalmasok kezében van sorsunk, kik csak a farkasbőrt vetették le. Az egyik ország vezetője, mikor szemére vetik azt, hogy pufajkásan verte, kínozza embertársait, kiknek sorsa most kezében van, vállrándítva dobja oda a cinikus mondatfélét: "Na, és?" A másik ország vezetője a gyomron, zseben, sorson, lelken, igazságérzésen lemérhető hazugsággal a nem igazat igaznak, az igazat hazugságnak mondja, mosolyogva. Otthonból úzó szavak fröcskölnek, mikor sorsunkról tárgyalnak, ha szájba kerülünk, kiutasítanak ősi hazánkból, fenyegetnek szó és betűk élével. Anyanyelvünket még nem vették el, de meg sem adták az alapvető emberi jogot neki. Az iskolákból, történelmünkéből nem űzték ki, de megtagadták a lehetőségét a magyar tanításának sok magyar gyermek számára; az Alma Mater kapuit nem zárják be, csak nem nyitják meg. Hát nem az árvaság otthontalansága ez anyanyelvünknek? Megtagadni valami jogot annyi, mint elvenni a jogot.

A templomot Isten házának, a lélek és a hit otthonának, jelképének szoktuk nevezni. Mennyire megürült ez az otthon! Az otthonot kereső ember mindennütt keresi árvaságára az orvosságot, bizonytalanságában a biztonságot, reménytelenségében a reményt, csak nem ott, ahol kell: a templomban, a lelkében. Ott akar aratni, ahol nem vetett; nincs termés.

Jézus is "szokása szerint" járt a templomba, mert ott otthonra talált, erőt merített, megnyugodott. Vigyázott a templomra, ha kellett ostorral verte ki a nyereszkedést, mely lerombolja a lelki otthon falait, kiűzi az embert önmagából. Tiszta hittel tudott otthon lenni nemcsak önmagában vagy a templomban, hanem tanítványjaiban és Istenben is.

Olyan jó templomba járni, az együvé tartozás érzése elmossa az árvaság és az otthontalanság lelkünkre telepedett iszapját, tisztul a lélek, lelkünk háza bebútorozódik, otthonossá válunk saját magunknak, önmagunkra találunk, hogy oldódjon árvaságunk. Testvéreim, a nagy nemzeti, felekezeti árvaságunk bilincsei lepattannak, ha egymásban is otthon tudunk lenni. Ha tudunk együtt örülni az örvendzőkkel és sírni a sírókkal, ha egymás terhét is tudjuk hordani és segítünk embertársunknak is, szóval, tettel, példával, hogy időtálló lelki otthonot építhessünk fel magunknak.

Isten önmagát építi bennünk, tudatunkban és lelkünkben. Fel sem merem vetni a kérdést: milyen hajléka vagy te az Istennek? Laktok-e egymásban? Milyen hajléka vagy az evangéliumnak, Jézus tanításának? Elvetetted magadtól, vagy magtagadtad őt, hogy rád építsen neked, viharvert éleled fölé tetőt varázsoljon, benned nyugalmat és békét teremtsen? Hagyod, hogy szállást keressen és kétezer éves keserűség benned is megfogalmazódjék és beteljesüljön: a rókáknak, minden ravaszoknak van barlangi menedékük, az égi madaraknak, minden "jómadárnak" van fészke, csak Jézus keresi hiába benned is azt az állhatatos, igaz köszikla adottságot, melyre neked, és nem önmagának, felépíti a magad hajlékát, árvaságodban testvéreddé lesz, hogy lehessünk mindnyájan egymásban, Istenben és Jézusban árvaságunk otthonává. Ámen.

"NE FÉLJETEK!"

Lk 2,9-10

A nép, az emberiség, évezredek óta mindig vár valakire! Arra, aki békeséget hoz, aki álmaikat, reményeiket képes valóra váltani, aki ígér és ad, aki biztat és segít, aki reményt kelt és beteljesíti azt, aki védelmet ígér és nyújt. Ezeket várja az ember, ha kiszolgáltatottnak, védtelennek érzi magát. Az ember azonban nem kiszolgáltatott és nem védtelen. Nem kiszolgáltatott, mert Isten így szólott hozzá: "töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok" (1Móz 1,28). Az ember arra teremtett, hogy életét maga élje meg, azzal a hittel, hogy van egy mindenkorai segítője: Isten, és egy mindenkorai útmutatója: Jézus. Nem védtelen, mert Isten gondviselése kíséri minden lépését.

Jézus születését hosszú ideig várta a zsidó nép. Megjövendölték a próféták. Közülük a legtisztábban Ézsaiás: "De nem lesz mindig sötét ott, ahol most szorongatás van... A nép, amely sötétségben jár vala, lát nagy világosságot... Mert egy gyermek születik nekünk... és hívják nevét: csodálatosnak, tanácsosnak... békesség fejedelmének" (Ézs 9,1-2,6). Megjövendölte Keresztelő János is: "aki utánam jó, erősebb nálamnál, akinek saruját hordozni sem vagyok méltó" (Mt 3,11).

Azok, akik ismerték Ézsaiás tanítását, és akik hallgatták Keresztelő Jánost, várták, hogy eljőjön valaki, aki az ígéreteket beteljesíti, de nem tudták mikor, hol, milyen körülmények között jön el.

A pásztorok a nyáj mellett őrködtek. Vigyáztak és figyeltek. Látszólagos lankadásuk is figyelés volt. "És ímé az Úrnak angyala hozzájuk jöve, és az Úrnak dicsősége körülvevő őket: és nagy félelemmel megfélemlének" (Lk 2,9).

Mitől ijedtek meg a pásztorok? Ők nem voltak "írastudók", sem a törvényt betű szerint ismerők. Egyszerű emberek voltak, akik élték a mindennapokat s megküzdöttek a mindennapok harcát. Népük fiai voltak, akik benne éltek hagyományaikban, történelmükben és saját koruk eseményeiben.

Hagyományaik azt sugallták, hogy az angyalok megjelenése és szava terhet, felelősséget, áldozatot és munkát jelent. Vétkeikért, amelyek minden embernek vannak, felelősségre lesznek vonva. Az általuk ismeretlen vétkek miatt félték.

Történelmüket ismerték: tudtak egyiptomi és babiloni fogságukról, az ígélet földjének elfoglalásáról, Saul, Dávid és Salamon harcairól, amelyek súlyos árat jelentettek minden elért eredményért. A váratlan események csak megpróbáltatást jelentenek. Ezért is félték a pásztorok.

Saját koruk, mindennapi életük eseményei is sugallták nekik az ismeretlenről való félelmet. Augustus császár összeírási parancsa adóemelését jelentett számukra, szolgaságuknak hangsúlyozását érezték benne. Tudták, hogy a római hatalom nem segíteni akar mindennapi gondjaikon, hanem súlyosbítani akarja azokat. Nem a szabadságot törekszik megteremtteni, hanem a szabadságtól még inkább meg akarja fosztani őket.

A mezőn őrködtek megmaradt kevés és bizonytalan javaik felett. Őrködtek megtéptázt szabadságuk, emberi és nemzeti méltóságuk felett. Lelkük mélyén a félelemmel és reménységgel, a kételkedéssel és a rendíthetetlen hűséggel, valahogy úgy, ahogyan egykor Jákób, az ősatya álmodott a Jabbok révénél a

szabad, békés, örömet nyújtó, lehetőségeket kínáló, megértést s megbocsátást biztosító otthonról, hazáról. Örködtek hűséggel és rendületlenül, mert kötelességüknek érezték a helytállást, a legnehezebb megpróbáltatások, a legsúlyosabb megaláztatások közepette is. Örködés közben álmodtak, egy csodálatos álmot, egy más világot, egy más életet. Egy világot, amelyben béke lesz, és nem csattognak a római katonák lándzsái a vértéken, amelyben nem rendeli el idegen császár összeírásukat, amelyben a szabadság és az emberi méltóság megvalósul, amelyben jogaiknak érvényt tudnak szerezni, javaik biztosítva vannak, hagyományaik, ősi örökségük és történelmük tiszteletben lesz tartva. Álmodtak egy világról, egy életről, amely békés és boldog.

"És íme az Úrnak angyala hozzájuk jöve, és az Úrnak dicsősége körülvevé őket" (Lk 2,9).

A hűséges öröködsben és csöndes álmodozásban megzavart pásztorok nem tudták mi történt. Az "Úrnak angyala" megjelenése a zsidó ember számára nem volt biztató: megbízatást, munkát, terhet, felelősségrevonást jelentett hagyományaik szerint.

"Az Úrnak dicsősége" váratlanul érte őket. Történelmük bukásai során ritkán érte őket és őseiket dicsőség.

Mindennapi életükben soha nem jelent meg angyal, csak kifosztó rabló, követelő adószedő vagy zsákmányoló katona. Soha nem volt részük dicsőségben, csak megaláztatásban, lenézésben és üldözésben. A pásztorok "nagy félelemmel megfélemlének" a váratlan eseménytől. A keménnyé edzett, hűséges, kitartó, bátor emberek egy pillanatra összeroppantak, ijedt, megtört, önmagukat megadó emberek lettek. Ebben a pillanatban biztaton, bátorítón és szelíden hangzott feléjük az angyali szózat: "Ne féljete, mert íme hirdetek néktek nagy örömet, mely az egész népnek öröme léssen". (Lk 2,10).

A szelíd angyali szózat valóban örömet jelentett. A pásztorok a biztató szavára így vélekedtek: "Menjünk el mind Bethlehemig, és lássuk meg e dolgot, amelyet az Úr megjelentett nekünk". (Lk 2,15) Elmentek Bethleembe és egy kisgyermeket találtak, aki a békésen nyugvó állatok között született meg, akinek apja és anyja otthonát kényszer miatt elhagyta és kénytelen volt a legkisebb emberi jóindulattal is beérni. Ők, a szülők, mégis boldogok voltak, mert gyermekükben meglátták a jövőt, azt, hogy érdemes élni, küzdeni, fáradni, áldozatot vállalni, hiszen van, lesz holnap és jövő, amelyre reménységgel kell tekinteni. A szülők reménységét és boldogságát látták meg, érezték át a pásztorok, és ennek hatására vált érthetővé és világossá az angyali szózat. "Ne féljete!" "Ne féljete", mondom én ma az evangélium szavával, mert érzem, hogy a félelem és bizonytalanság ott lapul mindnyájunk lelkében, ezért szükségünk van a biztatásra.

Nézzete a kisgyermekre, gyermekeitekre, unokáitokra és "Ne féljete", ők vannak és lesznek, felnőnek, s ha átadjuk jussukat, legyen az keserű vagy édes, csak tőlünk függ az, hogy megtartsák, mert mi neveljük őket.

Örök figyelés és bizonytalanság között élő pásztorok vagyunk. Van mire vigyázzunk! Van múltunk és van lelki szabadságunk. Vannak hagyományaink és van történelmünk, megvan a magunk élete és a kisgyermekre nézünk, gyermekeinkre, unokáinkra. S ha rájuk figyelünk, bátorítás szól felénk is: "Ne féljete!"

Emlékezzünk Jézus születésére: a pásztorok megrémültek az ismeretlenről, de azután megnyugodtak, mert látták a boldog családot és a jövőt jelentő gyermeket.

Keressük és találjuk meg mi is karácsony ünnepén hagyományunk, történelmünk, saját életünk alapját: a jövőt jelentő kisgyermeket. Ámen.

Prédikáció-vázlatok

ISTEN A KŐSZIKLA

Zsolt 73,26

1. Jézus tanítja a Máté evangéliumban, hogy csak a kősziklára épített ház tud ellenállni a viharoknak. Unitárius vallásosságunk kősziklája: Isten. Ezt nem csak a zsoltáros mondja, ezt éljük naponként. Minden változik, csak Ő marad.

Nincs napkelte kettő ugyanaz, minden perc, óra újat hoz. Új hírek, események, eredmények, új élet, mert minden elmúlik. Elég visszaneézni a tegnapi vagy egy évre. Visszaneézni a gyermek, ifjú, felnőtt évekre.

A maga fizikai körforgásán fogy a hold, a nap. És fogynak reményeink. Fogynak az élők, az ismerősök. Nincs napkelte kettő ugyanaz. Minden szüntelen új, csak egy marad, s ez Isten.

2. Fogynak életünk vágyai, céljai s Arany János szavával már csak azt akarjuk, "hol mit kezdtünk, annak véget". Fogy türelmünk. Elszürkülnek a színek és kudarcok; megpróbáltatások, fájdalmak nyomán fogy hitünk is, mert nem vagyunk Jóbok, hogy viselni tudjuk a megpróbáltatásokat. Emlékeink képével már csak ritkán találkozunk, néha egy séta során a szabadban, vagy itt a tempolpadokban, ünnepi dátumok esetén ritka alkalmakkal.

3. Fogyatozik bennünk és körülöttünk minden. Szaporodnak gyengeségeink, betegeskedünk, lehullanak reményeink lombjai, de magmarad örök kősziklánk, az Isten. Kivételesen hitünk az, ami mindig erősödik.

4. Tény és valóság mindez. Bármilyen kevés legyen mi megmarad, hitünkben megtaláljuk a továbbhaladást, továbbélés útját: imádságunkban egyrészt az új reményt, veszteségeinkben az új lemondást. Megtaláljuk a bölcsességet, hogy kicsiny hópelyhek az örömök, a szitáló csodák, szívünk minden erejével Istent, a kősziklát, az örök megmaradást.

5. Unitárius vallásunk vize, mint a Székelyföld gyógyforrásai, új erőt, reményt, bizalmat ad és egyben életünk nyugalma és békéjét. A zsoltáriró 3000 éves vallomása a miénk is.

6. Feladat és kötelesség vigyázni rá, nem tékozolni, nem elveszteni ezt a szent örökséget. Vallani és élni egy igaz Istenünk gondviselő szeretetét és rá építenünk, mint kősziklára, további életünk. Amen.

ÉLET

Jn 18,37

1. Az életet a tudósok millió évekre becsülik. Mi szorosan az emberi életet csak a születés és halál közti időre tesszük. Minden születés más; minden ember más; így minden emberi élet is más. Ez a másság azonban mégis egy, ha az emberi életet összehasonlítjuk. Összehasonlításokat csak a halál után tehetünk, mert a változó életben változnak az életcélok is. Fiatal, érett és öreg korban más és más céljaink vannak. Amennyiben csoportosítjuk a célokat nagy általánosságban a következőket találjuk: élünk ösztönös vágyainknak; élünk, hogy boldogok

legyünk. A boldogságot más és más fogalom adja. Adja a könnyű, gond nélküli életet, de mit tegyünk, ha mégis gyermekkortól szenvedni kell, anyagi, egészségi, vagy más okokból?

Élünk, hogy folytassuk, amit őseink tettek, esetleg többek legyünk, mint ők voltak, de mit tegyünk, ha nincs rá lehetőség, ha elvesztettük őseinket? Élünk önmagunkba zárkózva, önzőn, de mit tegyünk, ha körülöttünk oly sokan várják az áldozatot, segítséget, amit csak mi adhatunk?

2. Miért élsz? Kérdezd meg lelkedet, ismerőseidet, ismeretleneket, akikkel, találkozol. Jézus a keresztfá árnyékában válaszol Pilátus kérdésére: "Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról". Válasza a hívó ember válasza. Nem kényelemért jött. Nem szenvedni, éhezni, szomjúhozni. Nem a régi törvényt megváltoztatni, eltörölni, hanem mindezt betölteni. Így akart több lenni az ősöknél. Jött, hogy bizonyosságot tegyen az igazságról. Nem az Ő igazáról, Isten igazáról! Az igazságról tett bizonyoságtétele lett az a vallás, ami a miénk, amit unitárius kereszténységnek nevezünk. Ez az igazság erő, szenvedések és gondok közt, megtérés a tékozlás, a rossz, a bűn útjáról. Bizonyosság az örökéletben.

Csupán 33 évet kell végignézni, hogy lássuk: igazság volt élete, bizonyoságtétele.

3. Mi az igazság? kérdi Pilátus és kérdi minden ember. Kérdem én is, te is. Igazság az Isten atyasága. Az, hogy neki köszönhetem életem és minden életet. Az Ő jósága, gondviselése alkotott, teremtett és megtartott. Igazság ezáltal az ember testvérisége. Az az irgalom, megbocsátás, jószándék, mely minden emberben él. Igazság a szeretet, nem a múló érzés, hanem az öntudat, értelem, érzés, akarat egy életen át.

4. Új ember, új élet, Jézus követője csak az lehet, akinek életcélja mindezen előtt és felett az igazságról való bizonyoságtétele. Akarni és újra akarni bizonyosságot tenni az isteni igazságról, a szeretetről, mert igazság és szeretet egy.

5. Jézus bizonyosságot tett szóban és cselekedetben. Igazságtételéért a kereszthalálával fizettek neki. Halállal és mégis örökélettel. Ezt már Isten adta. Ez nem az órának, a napnak, az időnek igazsága, hanem a halálon is diadalt arató szereteté. Ez az isteni igazság.

6. Lehetünk fiatalok vagy öregek, szegények vagy gazdagok, egészségesek vagy betegek, mindenképpen örökősei vagyunk hitünk alapján Jézusnak, drága kincsként birtokoljuk tanítását és alkothatjuk meg életünk célját, értelmét: bizonyosságot tenni az igazságról. Mi Isten gyermekei vagyunk és mindenkor szeretnünk kell. Mert a szeretet diadaláért születünk, élünk és meghalunk. Így légy hívó unitáriusként Isten gyermeke. Ámen.

HASZONTALAN SZOLGÁK VAGYUNK

Lk 17,10

1. Életünket, vallásosságunkat, munkánkat, mindennapi cselekedeteinket az előírások, parancsolatok, törvények irányítják. A teremtés hajnalán már szólt Isten: ne egyél a tiltott fa gyümölcséből. Mózes kőbe véste a Tízparancsolatot, hogy mit kell, mit nem szabad tenni. Népek, felekezetek az előírások szerint élnek; így éljük életünket, mi unitáriusok is.

2. Jézus vallásának kívánalma: a törvényt be kell tölteni, de a vétkezőnek meg kell bocsátani hetvenhét-szer is. Aki kéri felső ruhádat, oda kell adni az alsót is. Szeretni kell azt, aki gyűlöl s arcul ver. Jézus erkölce a többlet erkölce. Ez a több adja unitáriusságunk, ez a mi igaz hitünk.

3. Sajnos, azt tartjuk jónak, aki betartja a külsőségekre vonatkozó előírásokat.

Elégedettek vagyunk, mert betartjuk a parancsolatokat. Elvégezzük a ránk bízottakat; megelégedésünk teljes, mert a szomszédoddal hasonlítjuk össze magunkat: ha ő annyit, mi miért többet, mint amit kívánnak. Jézushoz megyünk, Ő mindezt elismeri, de ítéletében haszontalan szolgának tart, mert csak azt cselekedtük, amit előírtak a törvények, kötelességünket és nem többet. Elvégeztük a ránk bízottakat minden téren, de nem többet.

4. Jézushoz megyünk és Ő ítéletet mond: többet kell tenni! Igaz tanítványként, igaz unitáriusként nem a könnyebbség útját kell keresnünk, hanem azt az utat, mely haszontalan szolgából hasznos szolgát formál. Igazi vallásosságunk attól függ, hogy többet tettünk-e, mint amit kötelességünk volt megtenni. Jézus többet kívánása az az áldozat, amit az előírásokon felül megteszünk. Mindig többet a parancsolatoknál, ez az igazi Jézusi tanítványság, ez az igazi unitarizmus. Ez Istenországa. Ezt tedd hitedért, népedért, Istenedért. Ámen.

KARÁCSONYI KERESÉS

Mt 2,1-2

1. Karácsony jelképekben leggazdagabb ünnepünk. Első helyen áll a csillag, népszámlálás, angyali ének, megtartó békesség és ajándékadás.

A csillag útmutatás és tájékozódás. A legmodernebb időkig a sarkcsillag volt a fő tájékozódási pont, az ég és a föld összeölekezése. A csillagot keresték a keleti bölcsek is, akikről evangéliumunk beszél. Mi már a földre hoztuk, templomtornyok tetejére tesszük s karácsonyfákat díszítünk vele. Fő helyen áll, de valójában Jézust keressük, aki megszületett.

2. Keressük az otthonokban, családban, a világban és nem találjuk. Ellenben találunk kenyérharcot, gyűlöletet, haragot, vizzályt, háborúkat és halált. Ajándékunk a mindennapok gondja, szenvedése, boldogság helyett sírás. Keressük a vallásban, templomokban, az írásokban Jézus csillagát. Keressük a békét, a lélek nyugalalmát, az örömet. Családi otthonunkban keressük azt a csillagot, mely együvé köt ifjat és öreget, gyermeket és nagyszülőt, életet és halált. Özvegyet és árvát, megalázott és felmagasztalt embereket.

3. Karácsony nem csak a keresés, de a találás ünnepe. Ott találjuk, ahol a csillag megáll. Ott adunk ajándékot, ahol a gyermek van. Ezért karácsony a találás ünnepe is. Rá kell jönnünk, hogy rossz helyen kerestük. Nem palotában van, hanem az egyszerű családi otthonban, valójában szívünkben, lelkünkben.

4. Jézus megtartónak jött. A mi értékeinket megőrizni: édesanyánk szavát, reményeinket, álmainkat, terveinket. S jött megőrizni istenhitünket, azt a szeretetet, ami összeköt embert emberrel, földet az éggel.

5. Rövid az élet, siessünk keresni, találni, amíg időnk van. Siessünk hinni, remélni, szeretni, örvendeni, boldog lenni. Hol a megtartó? - bennem, szívemben. Így vesz körül a szépség, az angyali ének: Dicsőség Istennek, békesség és jóakarát minden embernek. Ámen.

JÉZUS IGAZSÁGA

Jn 8,31-32

1. Minden nap a maga újságával jön. A nyomdák, a rádió, az alkalmi találkozások hozzák a híreket. Jó vagy rossz, vidám vagy szomorú, de mindenképpen újak. A mai nap is sok mindent hoz magával. Múltba nézünk újságokért, emlékeikben igazunkat keressük, hogy lelkünknek új élete legyen. Itt a templomban, csendes imában Jézus igazát keressük, mert szükségünk van arra, mint a levegőre.

2. Örök, kiolthatatlan vágy él szívünkben, az igazság, szabadság, nyugalom, béke után. Az egészséghez, az élethez ez is úgy hozzá tartozik, mint a mindennapi kenyér.

3. Jövendőnk csak a jelenből nőhet ki, a jelen a múltból, a múlt az újságokból. Érdemes házastársak, gyermekek, testvérek arcát, szokásait megfigyelni: mennyire egyformákká válnak. Közösségi életünk egyformasága, igazsága adja ezt. Én vagyok apám, anyám, testvérem, minden ősom, de én vagyok Jézus tanítványa is, ha hallgatok az ő szavára és megismerem az igazságot, mint az elődök. Jelen, múlt és jövő egyé válik az ismeretben, a szabadságban.

4. Mi az igazság? Amit Jézus mondott, az örök szeretet. Dávid Ferenc ezt Isten atyaságában és el nem múlt szerelmében találta meg. "Ha beszédeimben megmaradtok", mondja Jézus, tiétek a szabadság. Tiétek a kőszikla, melyre házat, jövendőt építhettek.

A ma igazsága, hogy bennünk vannak a halottak, a múlt; ezáltal válik teljessé életünk. Cél megismerni és hallgatni arra a szóra, mely szabaddá tesz. Így lesz a holnap, a jövő boldogsága. Maradjunk meg Jézus beszédében, tanításában, hogy megmaradjunk unitáriusoknak. Ámen.

Dr. GEORGE HUNTSON WILLIAMS

LÉLEK, SZENTSÉG ÉS TÖRTÉNELEM*

Józs 4,1-9

Amikor lelkészetek meghívását a mai ünnepi alkalomra megkaptam, beszédem alap gondolatát a vallás három alkotó elemében találtam meg. Ez a gyülekezet növekvő hírneve alapján lelkes közösségként ismert; az istentisztelet és szentség értéke iránt nyitott, mely alkotó módon és haladó szellemben érvényesül. Becsüli a történelem értékét, mely a vallás legnagyobb terhe, de ugyanakkor a leggazdagabb erőforrása is. Örvendek, hogy ma itt lehetek és Istentisztelet után folytathatjuk a prédikáció témájának megbeszélését.

Vizsgáljuk meg először a történelmi eseményeket - megkülönböztetve a legendák és mítoszok világától -, és a múlt történéseinek jellegzetességeit, majd elmélkedjünk arról a folyamatról, ahogyan a lelkiség és a szentség belép a ti életetekbe.

Az alapigét Józsué könyvéből választottam. Józsué a Sinai pusztaságban Mózes szolgálja, majd utódja volt Izrael tizenkét törzsének az Ígéret földjére való vezetésében. Izrael népének ellenséges területen és a Jordán folyón kellett átmennie, melyről a zsidó hagyomány, mint csodáról emlékezett meg. A Jordánon való csodás átkelésnél Józsué kiválasztott tizenkét zsidó férfit, megparancsolva nekik, hogy mindegyik 1-1 követ emeljen ki a folyó medréből s helyezze azt a táboruk mellé emlékeztető jelül Izrael fiai számára, megjelölve azt a helyet, ahol Józsué a világ Urával kötött szövetség frigyládáját felállította. A kövek a felszabadító cselekedet szent emlékeztetői lettek. Sokáig annak a hódításnak az emlé-

* Elhangzott az oklándi unitárius templomban 1994. I. 23-án; angolból fordította dr. Gellérd Judit

két idézték fel, mely számukra az Ígéret szent földje lett. Alapigénk megjósolja, hogy a következő nemzedékek leszármazottai miként fogják kérdezni: "Mire valók ezek a kövek?". Majd a gyermekek hogyan mesélik el újból és újból a negyvenéves pusztai vándorlás történetét, a Jordán partjához való érkezésüket Mózes vezetésével, aki közölte velük a parancsolatokat. Alapigénk tanulságos képet fest arról, hogy mi a történelem szerepe a vallásban, ugyanakkor példázza a történelem törekvését, hogy céltudatos és mítikus legyen.

Az alapíge szerint a zsidók tudatában voltak annak, hogy elődeik, akik a pusztában vándoroltak, a körülméletési szertartást abbahagyták. Éppen ezért Józsué megkövetelte mindazoktól az ifjaktól, akik az Ígéret földjére lépnek, hogy vessék alá magukat a szövetség kőkéssel végzendő, fájdalmas szertartásának.

A szentség gyakran ősi szimbólumokban jutott kifejezésre. Az Ígéret földjére való bevonulás alkalmából a zsidók Istennel kötött szövetségüket olyan szertartás által újították fel, amely negyven éven keresztül szünetelt. De még emlékeztek a csiszolt kőkések és más harci eszközök használatára, melyek a múlt neolitikus korszakához tartoztak. Mégis a kőkések mellett döntöttek, noha koruk és kultúrájuk az túlhaladta, ők már nem a kőkorszak, hanem a bronz, sőt a vaskor népe voltak. A társadalom visszanez, hogy előre haladhasson. Amikor a vallási szertartások által ezt teszi, akkor újból összekapcsolódik egy ősi korral és bizonytalan, jövőjét kedvező irányba igyekszik terelni. A közösségi emlékezet éppen annyira része a vallásnak, mint a hit, a remény és a jövőbe látás. Amint a próféta emlékeztette a zsidó társadalmat arra: "Mikor nincs mennyei látás, a nép elvadul" (Péld 29,18), ugyanúgy elmondható, hogy az emlékezet és az emlékművek vallási felidézése nélkül egy nép, egy társadalom utat téveszthet. Ézsaiás próféta azért parancsolja meg a népnek: "Hallgassatok rám, akik igazságra törekedtek és az Urat keressétek! Tekintsetek a kősziklára, melyből kivágattattatok és a kút üregére, melyből kiásattatok!" (Ézs 51,1-2).

Az emlékek és emlékezés a vallás szerves része. A keresztények egész istentiszteleti élete nem más, mint Jézusnak a tanítványaihoz intézett szavai a keresztfeszítés előestéjén: "Az én emlékezetemre tegyétek!" Jézusra, mint tanítóra, elsősorban az utolsó vacsora, a búcsú órája alkalmából mondták alapján emlékezünk, amikor megtörte a kenyeret és kitöltötte a bort, felszólítva a tanítványait, hogy az ő emlékezetére hasonlóképpen cselekedjenek az idők végezetéig. És amikor az első követői megismételték ezt az ünnepi vacsorát, egyben arra is emlékeztek, hogy őseik ezer évvel előttük hogyan fogyasztották el a kovásztalan kenyeret az egyiptomi fogságból való menekülés emlékére.

Nincs a világvallások történetében még egy ehhez fogható szó, mely olyan kulturális, társadalmi, erkölcsi és építő erőt tartalmazó üzenet volna, mint Jézusnak ez a szava: "Emlékezzetek!". Ez az utolsó vacsora alkalmából elhangzott szó, Jézus búcsúját már a második évezred óta tartja emlékezetünkben. A világ keresztény templomai és katedrálisai, mint az építőművészet monumentális alkotásai, a jézusi búcsúszavak messzehangzó megtestesülései. De ezen túl, Jézus utolsó óráiban elrendelte a keresztények közös étkezésének módját is, vagyis, hogy ételüket megáldják az ő emlékezetére.

A kereszténység a szenvedés, a kétség és a jövőbe vetett végső győzelem körülményei között vált világvallássá. A kereszténység hirdette a megfeszített Messiást. Állította, hogy az örökkévaló isteni bölcsesség egy tanítóban öltött testet, aki tanította a prostituáltakat és adószedőket, s beszélt a gyermekekhez. A kereszténység úgy kezdődött, mint egy olyan vallás, mely kezdetben botránykőnek tűnt a legtöbb zsidó számára, akik várták jogos hatalmuk érvényesítését, és elvetették azt a gondolatot, hogy nem-zsidók kutassák és véljék megtalálni az isteni szó végső bölcséleti jelentését, melynek megértése, titkos tudás által, az életnek összefüggést adhat. A kereszténység magában foglalta és megtestesíti a

szentség és lelkiesség ösztönzését, mely Jézus bizalmában, bátorságában és egyenességében kezdődött. A kereszténység olyan vallás, mely mély tudnivalókat mondhat az emberi hatalomban megnyilvánuló isteni szellemről és fájdalomban jelenlevő Istenről.

A "lelkiesség" kifejezés Franciaországban keletkezett, a 17. század női kegyességében. Azt a légkört sugallta, melyben a keresztények kegyes buzgó gyakorlatot vállaltak és végeztek. A lelkiesség befolyásoló vallásos elemet jelent, vallásos viselkedésünknek és figyelmünknek metapszichológiai, illetve metafizikai alapját. A lelkiesség feltételezi a vallásos rutin alóli felszabadulást, amikor az ember a vallásosság végső tartalmát fedezi fel az élet olyan területén is, amely addig talán nem is tűnt vallásosnak, mint például a költészet vagy a természet.

A lelkiesség kutatja hitfelfogásunk és gyakorlatunk mélységét s végső vallásos értelmét. Kegyes módozataiban elégedetlenséget tanúsít a régi formák iránt, és arra törekszik, hogy a hitvallásokat és szertartásokat átszellemesítse, hogy azoknak szabályait mélyebb, illetve szélesebb körű szándék hassa át.

Ez a kutatás azonban azt a kockázatot hordozza magában, hogy eltörli a vallás struktúráját és összefüggését, mint a hit és gyakorlat közösségét. Azonban a régi kovászt, mint például a lelkiességet, elvetve, megtörténhet, hogy a vallás elveszíti azt a képességét, hogy dagasszon, téstát kelesszen és kenyeret süssön utódainak, és hogy megismételje a kenyér szaporításának csodáját.

Már a puritánok, akiknek a mai unitáriusok, univerzalisták a leszármazottai, felfigyeltek a középkori kereszténység - a fájdalom és félelem, az elnyomó szentség vallása - túlzásaira. Remélték, hogy felszabadulhatnak az alól, amit az anglikán egyház elégtelen reformációjának tartottak. Felismerték, hogy a puritán pietizmus szentsége és teológiája alól is fel kell szabadulniuk. Ők egy más, több lelkiességgel telített, szellemibb kereszténység után vágytak, amelyet akkoriban, többek között William Ellery Channing hirdetett.

Napjainkban egy unitárius univerzalista egyházköztség bizonyos afelől, hogy társadalmi-etikai és kulturális erényt gyakorló és erkölcsi felelősséget vállaló vallást gyakorol, mely több lelkiességet tartalmaz, mint szentséget; vallásgyakorlatában nehezen fér meg a régi kegyeskedés, a szenvedés és ésszerűtlen kétértelműség.

De most a vallás sötétebb, illetve a valóság titkos oldalát vizsgálva, a vallás félreérthetőségét fenntartjuk. Többé nem tételezzük fel, hogy egy nagyobb erőfeszítés, illetve ésszerűség által mindent képesek vagyunk kideríteni. Annak is tudatában vagyunk, hogy a vallási és erkölcsi erény száraz formává válhat, ha a könyörületesség forrásától elszakad. Az ellenézés, melyet bennünk a szenvedés és szentség vallásának túlzása kelt, szükséges, hogy saját hagyományunk éltető forrásait ne takarjuk el egy kiegyensúlyozott és átfogó, a múltat is emlékezetben tartó lelkiesség érdekében. Sokan közülünk az isteni szellemet csak a fájdalom és szorult helyzetek idején, a magunk és mások bánata és szenvedése által képesek érzékelni, vagy amikor a legkülönbözőbb életvitelű embercsoportok várják, hogy Isten gyermekeivé fogadtassanak.

Amikor aztán akár mint egy gyermek, ifjú vagy már öregként az irgalom cselekedetét, a megbocsátás vagy az ítélet nemességét mélyen és határozottan megtapasztalják, vagy például mint szülők, gyermekek, házastársak vagy kollegák egy visszatekintő felmérésben arra jönnek rá, az is világossá válik, hogy az a bizonyos erő, ami minket képessé tett az irgalom közvetítésére, rajtunk túli forrásból eredt és belső ellenállásunkon áttörve, mintegy berobbant életünkbe. És még ha képesek is vagyunk felismerni és azonosítani az irgalommal s megbocsátással, és az ítélet nagylelkűségével összeszövődött kevésbé jelentős tényezőket, akkor is tudjuk, mert minden bennünk és velünk történt, hogy az impulzus végső eredője rajtunk túlmutat. Mindnyájan emlékezünk arra a megállapításra,

hogy "Az irgalom nem erőltet. Úgy csepeg alá a földre, mint lágy eső. Kétszeresen áldott. Áldott az, aki adja és az, aki kapja".

Jézus az utolsó ítéletről szóló példázatában (Mt 25,12-től) rámutatott az irgalom tárgyilagosságára, mely már a teremtésben benne foglaltatott. Jézus ezt úgy fejezi ki, hogy az irgalom cselekedetei ismételten az ő mezítelen, rab és szomjas lelki gyermekeit ajándékozza meg. Amikor az őskeresztény egyház Jézus utolsó szavait - bármi légyen is az pontosan - közvetítette, az fejeződött ki, hogy az irgalom cselekedetében, s az irgalom önmagán felülmúló és az irgalmat megvalósító gyakorlóra nézve, megváltó jellegű. És valóban Jézusnak az utolsó ítéltre való figyelmeztetésében, amikor a juhok a kecskétől végleg szétválasztatnak, a tanítványaihoz intézett buzdítása olvasható: cselekedjétek irgalmason! Jézus kijelentette azt is, hogy a tanítványoknak Isten előtt naponta kellene önitéletet, önfelmérést gyakorolniok lelkiekben és szentségben egyaránt: "Bizony mondom néktek, amikor megtettétek ezeket akárcsak eggyel is a legkisebb atyámfiai közül, velem tettétek meg" (Mt 25,40).

A kiterjedt és fenntartott szövetségi-szentségi irgalom az isteni-emberi összefüggésben, a gyakorolt irgalom és az irgalomgyakorlás mindnyájunkat Isten óvó és gyógyító védelme alá helyez. Mi magunk az isteni irgalom és a nagylelkű, megbocsátó ítélet közvetítőivé válhatunk az elesettek, bánatban szenvedők, a magányosok, a halál szélén állók számára. Tudatában vagyunk annak, hogy életünk során valamikor, még ha csak lelki értelemben is, mi is a jótékonyság, nemesszívűség és együttérzés hordozóivá válunk a kitaszítottak, az elesettek, a mezítelenek és magányosok számára, amikor mi magunk is megismerjük a fájdalmat.

A történelmiség, szentség és lelkeség kérdésével foglalkozó beszédünket zárjuk imádságos lélekkel a lét örök forrása iránt, mely tápláló kútfője emberi létünknek. Fohászkodjunk ehhez a végtelen hatalomhoz a "Himnusz a lélekhez" jól ismert szavaival: "Teremtő lélek, akinek segítségével által/ A világ alapjai lera-kattak/ Jöjj, látogass meg minden kegyes elmét;/ Jöjj, tölts be örömmel és gyógyító lelkeddel/ Sokféle mindnyájunkat/". Ámen.

PHILLIP HEWETT

AZ ÚJJÁSZÜLETÉS*

Jn 3,3

A felolvasott bibliai versben a vallásnak egy olyan alapvető kérdése merül fel, amelyet nagyon könnyű félreérteni, mint ahogy az újszövetségi tudósítás szerint Nikodémus félre is értette azt. A kérdéssel kapcsolatosan csak saját élettapasztalatunk alapján tudunk véleményt nyilvánítani: megfigyeléseinket egybevetni és az élet értelméről vallott felfogásunkat megosztani.

E bevezetés után hadd fejezzem ki azt a meggyőződésemet, hogy amennyiben tudatosan élünk, *újjászületésünk lehetséges, sőt, állandóan újjászületünk!* Ez

* Elhangzott a brassói unitárius templomban 1994. október 2-án; angolból fordította: Marton Vera és Szász Ferenc

azonban nem jelenti azt, hogy - amint ezt gyakran elképzeljük -, teljesen és drámaian szakítunk a múlttal. Nem. Az élet legyen szó személyes életünkről vagy a társadalom és nemzetek életéről, nem ilyen egyszerűen működik.

Arra gondolok most, amiről születésem előtt egy-két évvel, a nagyon régi és nagyon más 1920-as években Edwin Muir költő írt önéletrajzi írásában. Egy nyarat Drezdában, e gyönyörű, öreg városban töltötte. Ez az élmény bírta rá, hogy élete értelmén elmélkedjen. "Megértettem" - írja -, "hogy újra kell élnem azokat az éveket, amelyeket eltékoztam. Minden embernek ezt kellene tennie, mert az első »kísérlet« mindig vak".

Mikor e meglátását formába öntötte, úgy érezte, hogy felszabadult az idő értelem nélküli rabságából.

Az idő rabságában, szorításában élni azt jelenti, hogy az ember visszatekint saját életére vagy általában a múltra és azt mondja: "Ami történt, megtörtént. Nem lehet rajta változtatni."

Van-e hát menekülés az idő kötöttségéből és hogyan képzelhető ez el?

A jövőbe lehetetlen menekülni, mert a jövő, bármennyire is reménykedünk benne, még nem létezik.

A jelenben? Hát mi is tulajdonképpen a jelen? Egy mozgásban levő pont, amely a múltat a jövőtől elválasztja. Időtartama azonban nincs: olyan megfoghatatlan, hogy aligha mondhatjuk rá: van, létezik. Megpróbálhatjuk megragadni, de ha kinyújtjuk feléje kezünket, azt kell tapasztalnunk, hogy már elröppent, múlttá lett. Ha ellenkező irányból közelítünk hozzá, akkor se találjuk: a jelen még jövő.

Álljunk meg azonban egy pillanatra! Vajon nem estünk-e okoskodásunkkal ugyanabba a csapdába, amelybe Nikodémus, aki "szószert", "betűszert" értelmelte az örömmüzenetet?

Logikailag bizonyos, hogy a jelen egy folyamatos, vonalszerű határ, de nem így érezzük azt. Ha valaki felhív arra, hogy örvendjünk a jelennek, élvezzük ki teljesen, általában nem is méltatjuk válaszra azt, aki a nevetségesen lehetetlen életprogramot kitűzi nekünk. Próbáljunk hát még jobban elmélyülni kérdésünkben!

Gondoljunk arra, mi történik akkor, amikor zenét hallgatunk. Amit egy adott pillanatban valóságosan hallunk, az nem egy dallam, csupán egyetlen hang. És mégis! Ha a zenedarab ismerős, egyenként visszaemlékezünk azokra a hangokra is, amelyek már lejátszásra kerültek, és "előre tudjuk" azokat, amelyek még nem is hangzottak el. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy nem a hangot, hanem a zenét élvezzük!

A zenésznek, aki benne él a mű egészében, az eljövendő rész épp olyan valóságos, mint ami már elhangzott. A múltba tűnt hangok egybekapcsolódnak a jövőbe elhangzandókkal és együtt alkotják a jelen valóságát.

Mozart egy alkalommal le is írta ezt az alkotó folyamatot. "Az egész, bár hosszú, majdnem teljesen »készen van« a fejemben; úgy tekintem át egyetlen pillantással, mint egy szép festményt vagy egy gyönyörű szobrot. Képzetelemben nem az egymás utáni részeket hallom, hanem egyszerre az egészet. Elmondhatatlan, hogy ez milyen csodálatos elragadottságot jelent!"

Az alkotás elvét érhetjük hát itt tetten, úgy, ahogy azt a művész megragadta! Az egész határozza meg a részeket! Szószertint értelemben az egésznek csak egy töredéke tartozik a jelen pillanathoz, s mégis a jelen tapasztalata az egészet jelenti, feltéve, hogy az egész, és összefüggő jelentést hordoz.

Mostmár csak az a kérdés: felfogható-e maga az élet alkotó művészetnek?

Gyakran beszélünk "az élet művészetéről", s szeretném azonnal megjegyezni, hogy szerintem ez több mint egy üres frázis. Véleményem szerint az élet felfogható úgy, mint egy művészeti alkotás, s e szempont szerint a kibontakozó

és fejlődő életeket úgy tekinthetjük, mint egy-egy zenei alkotást vagy színművet. Minden rész az egésztől nyeri értelmét!

Ha megnézünk egy színelőadást vagy elolvassunk egy regényt, lehet, hogy kezdetben zavarban vagyunk. Ha útrakerülünk, hogy meghódítsunk egy hegycsúcsot, néha meglepődünk, hogy a feléje vezető ösvény kezdetben más irányba kanyarodik. Később azonban, amint "rálátáshoz", "kitekintéshez" jutunk, a dolgok "megvilágosodnak". "Óh, ez az, amit ez jelent!" - mondjuk. "Mostmár értem." A részek értelmet nyertek: az egész alapján.

Vajon nem így vagyunk-e az emberi élet megértésével is? Ha valaki élete végén írja meg önéletrajzát, sokkal jobban fel tudja fogni élete értelmét, mintha egy korábbi időpontban annak csak egy szakaszát tekintette volna át. Az életrajz-írók még kedvezőbb helyzetben vannak, hiszen ők "kívülről" szemlélik tárgyukat. Ha az illető, akiről írnak, már meghalt, lehetőségük nyílik életének teljes áttekintésére, éppúgy mint az egyes életrajzszakaszok egyenként való értelmezésére.

Ha e percben úgy tekintünk életünkre, ahogy én azt kérem most tőletek, az az előnyünk, hogy bensőségebben vehetjük számba saját életünket, mint bárki más. Hátrányunk az, hogy nem ismerjük még életünk egészét, nem tudjuk, miként fog befejeződni, hiányzik az a rálátásunk, amit csak a távlat nyújthat.

Lehetséges-e hát az emberi életet teljességében látni? Milyen jó volna ha, ehhez egy időben rendelkezni egy életrajzzal és egy önéletrajzzal!

Természetesen soha nem fogjuk teljes élettörténetünket az egész összefüggésében meglátni. Ez többet jelentene, mint istenországa meglátása. Az "Isten szeme szerinti látás" körülbelül olyan, mint ahogy azt a zsoltárfő fogalmazta meg, megszólítva Őt: "Mert ezer esztendő annyi a szemedben, mint a tegnapi nap, amely elmúlt, mint egy őrültásványi idő éjjel" (Zsolt 90,4).

Ami azonban most engem érdekel, az nem a teljes élettörténet és nem egy valakinek az élettörténete. A mi életünkről van szó, amely olyan, mint egy befejezetlen szimfónia, egy hiányos regény. Talán hihetjük azt, hogy a majdan kiteljesedő motívumot ismerjük, de soha nem lehetünk effelől biztosak.

Vallás alatt éppen azért azt értem, ami az egész áttekintése: a hitből származó cselekedetet. Az ilyen vallásos hit egyre erősebbé válik azáltal, hogy az idő múlásával újra- és újraértékeljük életünket, annak történetét. Minden újraértékelés a jelen tapasztalata alapján új megértéshez vezet. Én ezt nevezem újjászületésnek. Eszerint a múlt nem megrögzöttség és megváltozhatatlanság, legalább is az általunk legfontosabbaknak tartott tényekre nézve. A részek értelmezése, bárhol is helyezkedjenek el azok az időben, csak az egész összefüggésében lehetséges. Az egész jelentősége pedig fokozatosan tudatosodik bennünk, persze, sohasem teljesen. A fokozatos fejlődés során lassan átformáljuk a múltat és tudjuk, hogy hasonló módon képesek vagyunk kialakítani a ma még formátlan jövőt is, ami rövidesen majd a múlt részévé válik.

Szeretnék itt még valamit megjegyezni. Múltam nemcsak események és tapasztalatok sorozata, több mint eddigi egyéni létezőm. Elődök élnek bennem és azok tapasztalatai is részemé váltak. Nem vagyok független. Lényemben az egész emberiség történetét hordozom, sőt, az emberiség léte előtti történelmet is. És ezt formálom magamban újra.

Miért szükséges újraírni a történelemtöredékeket minden új nemzedék számára? Most nem arra a szomorú gyakorlatra gondolok, hogy egyesek újra- és újraírják a történelmet valamely ideológiai rendszer vagy vallás érdekében. Arról beszélek, hogy jelenlegi értelmezésünk alapján ki kell fejtenünk azt, mi történt korábban az egész ismeretének értelmezése terén, hiszen az egész volt az, ami a részt formálta, amint ezt saját személyemmel kapcsolatban már elmontam nektek. Az évszázadokkal korábban élt emberekről is, akiről már sokszor írtak, új életrajzokra és történelmi munkákra van szükségünk.

Mit lehet mondani róluk, ami újnak bizonyulhat? Születési és elhalálozási adataik nem változtak, életük eseményeinek időrendje is ugyanaz. Ami más, az az, ami azóta történt, s ami új értelmet ad életüknek.

Mindez a Zsidókhöz írt levélben az Újszövetség egyik részében van összegezve. A könyv írója szerint a hit egy olyan pozitív eszme, amelynek a jövőbe kell vinnie bennünket. A hit nem más, mint egy jobb jövő elhívése. A könyv felemlegeti azoknak a hősöknek a hosszú sorát, akik már rég nincsenek, de akik hívő életükkel példát mutatnak számunkra, és ezt a fontos megjegyzést teszi: "És mindezek, noha hit által elnyerték az Írás jó bizonyosságát, nem teljesült be rajtuk az ígéret, mert Isten számunkra valami különbről gondoskodott, és azt akarta, hogy ők nélkülünk jussanak el a teljességre." (Zsid 11, 39-40)

A múlt csak velünk lehet teljes. Mi egészítjük ki a történelmet és az így kap teljes értelmet. A folyamat nem áll meg velünk. A mi életünknek és tetteinknek is későbbi nemzedékek fognak értelmet adni. Közben mi is hitben élünk. Így születünk megint újra és újra.

Visszatérek arra, amit Edwin Muir mondott. Minden embernek kétszer kellene élnie, mert az "első kísérlet vak". Milyen óriási meglátás: "az első kísérlet vak"! Később, legalábbis részben, látunk.

Úgy érzem, nemcsak kétszer, többször is élnünk kellene, s minden alkalommal nagyobb világosságban, annak ellenére, hogy minden jövőbe tett lépés a hit cselekedete.

Talán erre gondolt Jézus, amikor Istenországának "meglátásáról" beszélt: "ha valaki nem születik újonnan, nem láthatja meg az Isten országát". Ámen.

SZABÓ LÁSZLÓ

BERDE MÓZES PÉLDAMUTATÁSA

Mintegy másfél éve töltöm be a maros-küküllői Egyházkör felügyelő gondnoki tiszttét, és a viszonylag rövid idő alatt, az egyházközségek látogatása alkalmával, illetve a lelkészekkel, gondnokokkal folytatott beszélgetések alapján látom-tapasztalom, milyen nehéz anyagi körülmények között fejt ki tevékenységét egyházi közösségünk.

Az Unitárius Egyház, hasonlóan más kisebbségi felekezethez, az elmúlt négy és fél évtizedben szinte kizárólag a hívek adakozására és ritkán külföldi testvérei segélyeire számított csak.

A rendszerváltás után négy évvel kénytelenek vagyunk belátni, hogy egyházunk működésének anyagi feltételei éppen olyan bizonytalanok, mint régen. A pár évig szépen érkező segélyadományok természetesen rendre elfogynak. Így pénzforrásként továbbra is maradnak a hívek, de manapság többségüknek a messzemenő jószándék ellenére sincs már miből adnia.

Az anyagi gondoktól terhes időszakban a mélypontból való kilábalást - meggyőződésem szerint - csakis a berdemózesi vasakaraton vagy a balázsferenci elképzeléseken alapuló kezdeményezések és vállalkozások, valamint az összefogás hozhatnak.

Tudjuk és valljuk: az egyház nem gazdasági vállalkozás, hanem vallás-erkölcsi egyesülés, de a magasztos hivatás betöltése anyagi eszközök nélkül alig elképzelhető.

Emlékezetes, hogy Jézus ugyan kiűzte a kufárokat a templomból, de a templomon kívül jól gazdálkodó, jól befektető embert megdicsérte. Az egyházi vállalkozás közös jellemzői, hogy céljuk nem egyéni jövedelemszerzés, hanem az egyház anyagi helyzetének javítása. A fentiek szellemében indított vállalkozások és az összefogás nyomán egyházközségeink nemcsak az önkéntes adományokra szorítkozhatnak, hanem önálló, rendszeres bevételük is lehet.

Különösen falun van szükség a gyors szemléletváltásra, hiszen a gazdaságilag fejlett országok példája mutatja, hogy a vidéki-falusi lakosság jövedelmének ma már több mint fele a nem-mezőgazdasági jellegű forrásokból ered. A mezőgazdasági tevékenység hovatovább részidős elfoglaltsággá válik. Az így felszabaldult időt, illetve munkaerőt más területeken kell hasznosítani, mint a kereskedelm (a saját termény direkt eladása) vagy a különféle szolgáltatások bővítése. Ez utóbbiak keretében például a falusi turizmust húzó ágazattá lehet fejleszteni rövid távon.

Arra kell törekednünk, hogy a már említett berdemózesi illetve balázsfrenci példamutatások buzdító erővel hassanak a ma lelkészei és gondnokai számára.

Ilyen vonatkozásban nagyon fontos lenne megszervezni a gondnokok és presbiterek képzését, illetve továbbképzését, amelynek keretében - többek között - megtanulhatnák, hogyan lesz az ötletből vállalkozás és hogyan lesz a vállalkozásból pénz.

Az eddig elmondottakat mintegy konkretizálva egész röviden, három gondomat, gondolatomat szeretném önökkel megosztani, szíves támogatásukat, illetve együttműködésüket kérve ezekkel kapcsolatban:

Az első a homoródszentmártoni "Dávid Ferenc Ifjúsági és Konferencia Központ" ügye. Ez a létesítmény - amelynek a jövőbeni jelentősége csakis egyetemes egyházi szinten értékelhető - Kászoni József lelkész távozásával gondnok nélkül maradt. Sürgősen gondoskodnunk kell, hogy egy vállalkozó hajlamú, mozgékony lelkész kerüljön Homoródszentmártonba és ezzel egyidőben egy kuratórium foglalkozzon a létesítmény befejezése, illetve a komplexum hasznosítása kérdéskörével.

A második gondolat egy unitárius kölcsönző-segélypénztár szervezésére vonatkozik, amely támogatni lesz hivatott az induló vagy már működő kisvállalkozásokat. A mai rohanó-inflációs időben a pénz csak úgy őrzi meg értékét, ha "dolgozik". Ennek érdekében olyan emberek kezébe kell helyezni, akiknek érzékük és vállalkozói rátermettségük van a tőke működtetéséhez.

A harmadik gondolat a halhatatlan emlékü Berde Mózes-cipő alapítványából ihletődik. Az Unitárius Egyház 1995. január 1-től kezdődően hozzon létre egy keresztelői-betétkönyv-alapítványt. Ennek keretében egyházunk minden új tagjának a keresztelési szertartás alkalmával egy (pl. 50 000 lejes) betétkönyvet adjunk át, amely a gesztus eszmei értékén túl, egy szerény anyagi indítékot is jelent a szülőknek, majd később a birtokosnak.

Berde Mózes 1815-ben született, így a jövő évben bizonyára megemlékezünk majd születésének 180. évfordulójáról. Páratlan szorgalommal és önmegtartó takarékosággal gyűjtött vagyonra az Unitárius Egyház hasznát és boldogulását szolgálta egy hosszú korszakon át.

Most, amikor az ő emlékét idézzük, arra kérem önöket, hogy mi, a mai zaklatott idők unitáriusai se legyünk restek egyházunk anyagi jólétéért munkálkodni!

ESZMÉK, GONDOLATOK

Ha ezerszer is megszületett Krisztus Bethlehemben, de benned nem, akkor örökre elvesztél. (*Angelius Silesius*)

Jöjjön el a te országod. A gyűlölet helyett a szeretet,/ a háború helyett a béke,/ az erőszak helyett a szelídség,/ a bosszú helyett a megbocsátás országa. (*Carlo Cretto*)

Nem teérted van a Mindenség, hanem te vagy óérette... te azonban elégedetlenkedsz, mert nem látod be, hogy dolgaidnak olyan alakulása, mely a Mindenség számára legjobb, egyszersmind számodra is a legjobb a közös származás erejénél fogva. (*Platon*)

A vallás tudomány nélkül korlátozott; nem teljesen nyitott a valóságra. A tudomány vallás nélkül nem teljes; nem juthat el a lehető legmélyebb megértésig. (*J. Polkinghorne*)

Adja meg az Isten/ sírásaink végét./ Lelkünk teljességét,/ S vágyott békeségét. (*Ady Endre*)

Ha későn, ha csonkán, ha senkinek - írd. (*Arany János*)

Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába/ Egész világ nem a mi birtokunk;/ Amennyit a szív felfoghat magába,/ Sajátunknak csak annyit mondhatunk. (*Vörösmarty Mihály*)

A haladás mindig kockázattal jár. Nem lehet úszni is, meg száraznak is megmaradni egyszerre. (*Frederic Wilcox*)

Barátaim azt hiszik, hogy fekszem,/ nem tudják, már járni tanuló/ megadóan, Isten oldalán. (*Zelk Zoltán*)

Mindnyájunknak kötelességünk, ha csak egy homokszemnyit is, odavetni nemzeti műveltségünk pompás épületéhez. (*Orbán Balázs*)

Előttem csak egy parancs áll feltétlenül: tiszteld az ősi, az anyai nyelvet. (*Brassai Sámuel*)

Nemzetünknek mindig az volt egyik legnagyobb hibája, hogy vagy nem bízott magában, vagy elbízta magát. *(Széchenyi István)*

Az a tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható... ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatok meg igazán. *(Kosztolányi Dezső)*

Az író alapvető küldetése - szerintem - az igazság hirdetése. Mindig azt írtam, amit gondoltam. *(Vaclav Havel)*

A zene lelki táplálék, és semmi mással nem pótolható. Aki nem él vele: lelki szegénységben él és hal. Teljes lelki élet zene nélkül nincs. Vannak a léleknek régiói, melyekbe csak a zene világít be! *(Kodály Zoltán)*

A nagy jellem nem első akar lenni, hanem önmaga. *(Cs. Szabó László)*

Hallgatásunk - mert néma szemrehányás/ Tán figyelmeztet, ösztökél:/ éber szívünk legyen másnak is szállás,/ soha ki nem hunyó remény. *(Keresztúry Dezső)*

EGYHÁZI ÉLET - HÍREK

Egyházi Képviselő Tanács

1994. november 17-én tartotta a 4. negyedévi rendes ülését, melyen a decemberben tartandó Főtanács anyagát készítette elő. Az ülésen megtárgyalt jelentések és bizottsági jegyzőkönyvek: dr. Kovács Lajos püspök haláláról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, a május 17. és december 14. között elnököleg elintézett adminisztratív és gazdasági ügyekről, Misszió, Lelkészképesítő, Énekvezérképesítő Bizottságok jegyzőkönyveiről, a kolozsvári és székelykeresztúri unitárius gimnáziumok működéséről, Kedei Mózes székelyudvarhelyi lelkész angliai tanulmányútjáról, az Unitárius Nők Országos Szövetségének évi tevékenységéről, a Dávid Ferenc Országos Ifjúsági Egylet 4. konferenciájáról, az IARF kolozsvári teológiai konferenciájáról, a Zsil-völgyi unitárius tanulók nyári táboroztatásáról. Az E.K. Tanács foglalkozott a botfalusi leányegyházközösségnek társegyházközösséggé való nyilvánításával, valamint a magyarszentbenedeki és bethlenszentmiklósi egyházközösségnek a kolozs-tordai egyházközből a maros-küküllői egyházkörbe való csatolásával. Végül az E.K. Tanács megállapította az egyházi központ 1995. évi költségvetését.

Egyházi Főtanács

1994. december 2-3. napjain tartotta rendes ülését. Egyházi ének után imát mondott Kolcsár Sándor közügyigazgató, majd Gálfalvi Sándor főgondnok megnyitó beszéde után a Főtanács a következő ügyeket tárgyalta meg: egyházköri választások eredménye, tiszteletbeli címek adományozása, jelentések: püspöki, E.K. Tanács, Nyugdíjpénztár, a kolozsvári és székelykeresztúri unitárius gimnáziumok működése, az Unitárius Nők Országos Szövetségének a tevékenysége, a Dávid Ferenc Egylet tevékenysége, a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet tevékenysége, az Unitárius Világszövetség - IARF - kolozsvári konferenciája; előterjesztés dr. Kovács Lajos püspök haláláról és az E.K. Tanács határozatáról a püspöki állás betöltése tárgyában, előterjesztés a botfalusi leányegyházközösség társegyházközösséggé nyilvánítására Sepsiszentkirállyal, előterjesztés a bethlenszentmiklósi és magyarszentbenedeki egyházközösségeknek a kolozs-tordai egyházközből a maros-küküllői egyházkörbe való csatolása tárgyában, előterjesztés a sepsiszentgyörgyi egyházkör nevének megváltoztatásáról, előterjesztés Incze Kornél visszavétele és lelkeszi alkalmazása tárgyában, beszámoló a magyar egyházak elöljárói értekezletének tevékenységéről, az egyházi központ és Nyugdíjpénztár zárszámadása, az egyházi központ és Nyugdíjpénztár 1995. évi költségvetése.

A választásokkal kapcsolatban Főtanács az E.K. Tanács javaslatára eltekintve a tárgysorozatba felvett E.K. tanácsi és bizottsági tagok választásától és a jelenlegi tagok megbízatását, illetve választási ciklusát kiterjeszti az új Szervezeti Törvény kidolgozásáig, illetve a Főtanács általi jóváhagyásig és életbelépésig. A Főtanács Jenei Dezső főgondnok tisztségéről való lemondását nem fogadta el és felkérte főgondnok afiát, hogy vállalja tisztsége betöltését az új Szervezeti Törvény jóváhagyásáig. Jenei Dezső afia a Főtanács határozatát tudomásul vette. Végül a megüresedett püspöki állást teljes egyhangúsággal a Főtanács dr. Erdő János egyházi főjegyzővel töltötte be. A Főtanácsi Bizottság általános jelentése és a jövő évi Főtanácsi Bizottság tagjainak kijelölése után a Főtanács ülése véget ért: dr. Erdő János bezárója után Máthé Sándor esperes mondott imát.

December 2-án este az Unitárius Egyház dísztermében Főtanácsi istentiszteletet tartottunk, amelyen a lelkészi szolgálatot Rázmány Csaba alsóboldogfalvi lelkész végezte. A Főtanácsot közebed követte a Teológiai Intézet konviktusában, ahol a hagyományos Berde-serleggel Szabó László maros-küküllői egyházköri felügyelő gondnok mondott beszédet.

Lelkészi értekezletek

A 3. évnegyedi lelkészi értekezleteket október 11-13. napjaiban tartották meg a komjászegyi, marosvásárhelyi, székelykeresztúri, székelyudvarhelyi egyházközségben és a kovásznai szórványban. Az értekező tárgyat képezte: Máthé Sándor esperes: "A szenvedés problematikája" című előadása és Leon Hopper az Amerikai Unitárius Univerzalista Lelkészek Segélyszervezete elnökének a megbeszélése a testvérgyülekezetekkel kapcsolatos kérdésekről. A lelkészi értekezletek még foglalkoztak időszerű köri adminisztratív kérdésekkel. A lelkészi értekezletek istentisztelettel fejeződtek be.

Lelkésznevelés

A Teológiai Intézet tanévnyitó istentiszteletét október 2-án tartották meg; az istentiszteleten dr. Erdő János főjegyző végezte a szószéki szolgálatot.

December 20-án lelkészképesítő vizsgát tett Szentgyörgyi Sándor gyakorló segédlelkész.

Az E.K. Tanács engedélyével Sándor Szilárd szakvizsgázott hallgató gyakorló segédlelkészi minőségben az "Eliot" unitárius egyházközségben Kirkwood (Ma.) végez önképző gyakorlatot az 1994/1995. tanévben.

Léta Sándor petrozsényi lelkész az 1994/1995. tanévben az amerikai Berkeley Star King Unitárius Teológiai Intézetben folytat továbbképző tanulmányokat.

Kovács István teológiai professzor az 1994/1995. tanévben a Chicagói Meadville/Lombard Unitárius Teológiai Intézetben folytat tanulmányokat.

A teológiai hallgatók karácsonykor legációk szolgálatokat végeztek.

Énekvezérképzés

Énekvezér képesítő vizsgát tettek 1994. október 27-én: Kelemen Csongor csíkszeredai, Sánta József szentgericei és Soós Éva olthévi egyháztagok.

Személyi változások

Gyakorló segédlelkészi megbízást kaptak 1994. október 1-től: Kiss László a lupény-vulkáni, Mezei Csaba a petrozsényi, Kelemen Szabolcs a székelykálai és Kozma Albert a marosvásárhelyi egyházközségbe.

Nyitrai Csongor ádamosi lelkész meghívás alapján kinevezést nyert az 1994. október 1-től a kobátfalvi egyházközségbe.

Nyugalomba vonult Gál Jenő nagyajtai lelkész 1994. október 1-től. Magyarzsákodon született 1926. február 23-án. Teológiai tanulmányait 1946-1950 között az Unitárius Teológiai Akadémián és a Protestáns Teológiai Intézetben végezte. 1950-től nyugalombavonulásáig mint püspöki titkár, csokfalvi és nagyajtai lelkész szolgálta hűséggel egyházunkat. Lelkészi tevékenysége mellett különböző egyházköri és egyházi tisztségeket töltött be. Életére Isten áldását kérjük.

● Török István olthévízi lelkészt 1994. október 2-án iktatták be hivatalába. A beiktatást Máthé Sándor esperes végezte.

● A kobátfalvi egyházközség új lelkészét, Nyitrai Csongort 1994. december 27-én iktatták be. A beiktatási szertartást Báró József esperes végezte.

● Iskolanévadó ünnepélyt tartottak Oklándon 1994. november 5-én. A helybeli iskola a "Kelemen Imre Általános Iskola" nevet vette fel. Az istentiszteleten a szószéki szolgálatot Bencző Dénes esperes végezte; az egyházi központ részéről Farkas Dénes mondott köszöntő beszédet. Az istentiszteletet követően emléktáblát helyeztek el az iskolán.

● Dávid Ferenc emlékünnepelelyt tartottak a teológiai hallgatók a kolozsvári belvárosi egyházközség templomában. Az istentiszteleten Krizbai Béla és Józsa Lajos V. éves hallgatók szolgáltak.

● A kolozsvári Dávid Ferenc Egylet október 23., november 20. és december 11-én tartott felolvasó ülésein az alábbi előadások szerepeltek: dr. Gaál György: Kővári László és Kolozsvár; dr. Tapolyay Mihály: Van-e a családnak jövője, van-e jövő család nélkül?; Egyed Emese: "Szívem, békével élj!". A felolvasó ülés műsorát zeneszámok és szavaltatok egészítették ki.

● A Magyarországi Unitárius Egyház és a Teológiai Intézet 1994. október 14-15-én teológiai konferenciát rendezett Budapesten "Korunk unitarizmusának kérdései" címen. A konferencián a következő előadások hangzottak el: dr. Somogyi László: Az Ószövetség istenhite; dr. Sztankóczy Zoltán: Jézus istenhite; Imago Dei, mint a keresztény erkölcs alapja, előadó Orbókné Szent-Iványi Ilona; Nyitrai Levente: Az eredendő bűn helye; dr. Szabó Árpád: Istenre vonatkozó jelzők; dr. Rezi Elek: A rossz problematikájának teológiai értelmezése. Az előadásokat koreferátumok egészítették ki. A konferenciát Bencze Márton püspök-helyettes áhítata nyitotta meg.

● A Magyarországi Unitárius Egyház 1994. november 12-13. napjain Zsinati Főtanácsi Ülést tartott, melynek tárgysorozatán az eltelt hat éves ciklusról (1988-1994) szóló jelentések, Szervezeti Törvény, kinevezési és választási, fegyelmi, nyugdíj és teológiai intézet szabályzata szerepelt. A választások során Bencze Márton főjegyző-püspökhelyettest püspökké, dr. Murvai Sámuel afiát főgondnokokká és Orbókné Szent-Iványi Ilona lelkészt főjegyzőnek választották.

Az istentiszteletet Nyitrai Levente kocsordi lelkész végezte. A Magyarországi Unitárius Egyház tisztségviselőire Isten áldását kérjük.

KÖNYVSZEMLE

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III. kötet. Kh-M. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994. 712 l.

A Kriterion Könyvkiadó, de mondhatni az egész romániai magyar könyvkiadás történetének két legnagyobb vállalkozása az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár és a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Amaz Szabó T. Attila egyéni gyűjtőmunkájára alapul, s csak rendre vált közösségi alkotássá. 1975-1984 között megjelent első négy kötete. Aztán a diktatúra leállította a folytatást. A tanítványmunkatársak azonban rendszeresen tovább dolgoztak, úgyhogy 1989 után a budapesti Akadémiai Könyvkiadóval társult Kriterion már kihozta az V. és VI. kötetet, a továbbiak összeállítása, megjelentetése is folyamatban van.

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon helyzete nem ilyen szerencsés. Ez is egy ember, a közíró Balogh Edgár kezdeményezéséből bontakozott ki, de eleve a csoportos munkára épült. 1968-tól egy tizenegy tagú szerkesztőbizottság kezdte el a tervezést, anyaggyűjtést. Rendre jóformán minden tollforgatót bevontak a munkatársak körébe. Az 1970-es évek közepére összeállt első kötet 1981-ig kellett, hogy várjon, amíg többszöri cenzúrázás, törlések és kiegészítések után sajtó alá kerülhetett. Őt szerkesztő már nem érthette meg a kötet elkészültét. A megjelenés adta lendülettel aránylag hamar, 1983 decemberére nyomdakész lett a másik kötet kézírata. De akkorra már a politikai viszonyok lehetetlenné tették - akár kompromisszumok árán is - egy ilyen természetű mű sajtó alá bocsátását. Hiszen mi sem bizonyítja jobban egy, a hatalom által legszívesebben letagadott hatalom nemzetiség létét, életerejét, mint egy szótörténeti tár vagy egy lexikon. Így a második kötet csak az 1989-es fordulat után kerülhetett sajtó alá, s 1991-re jelent meg. Jócskán magán viselte az 1980-as évek hivatalos elvárásait: a szócikkek úgy íródtak, hogy lehetőleg ne okozzanak gondot a cenzúrázásnál. Az egyházi személyiségek és a külföldre távozottak pótlólagos beiktatása sem mindig sikerült. De így is eléggé átfogónak tekinthető ez a kötet.

A most, 1994 decemberében megjelent harmadik kötet közel fele (a K betűs címszavak) még a második kötet számára készültek, úgyhogy csak az L és M betűs címszavakat kellett megírni. Ezek jóformán teljesen a még mindig aktív Balogh Edgár és a nyomába lépő Dávid Gyula szervezőmunkáját, illetve tollát dicsérik. A szerkesztőség ugyanis nagyrészt felbomlott. Sokan meghaltak, mások végleg külföldre távoztak. A tulajdonképpeni szerkesztőbizottságban már csak négy aktív Romániában élő tag maradt. Rajtuk kívül még 27 szakszerkesztőt, 14 helyi szerkesztőt és 43 munkatársat sorol fel a kötet. De ezek közül is sokan alig tettek többet, mint néhány szócikk anyagát gyűjtötték össze.

A harmadik kötet így is meghozza a mennyiségi és minőségi ugrást. Szócikkeinek többsége eleve teljességre, szókimondásra törekszik, nincs tekintettel semmilyen korlátozásra. Ennek eredményeként megnő a címszavak száma. Felbukkanak olyan egykori ellenzéki csoportosulások, kiadványok, mint a Limes kör (1985-86) vagy a Kiáltó Szó (1988). Az eddigi irodalmi súlypont pedig jócskán eltolódik a közéletiség felé. Főleg ami az 1989 utáni korszakot illeti. Különböző nemzetiségi intézmények, pártok, még az egykori Magyar Autonóm Tartomány is szócikket kap. Az adatszerűség szempontjából ez hasznos. Ami azonban az 1990-1992-es fejleményeket, lapalapításokat, szerveződésekkel, a kissé kritikusabb válogatás hasznos lett volna. Ugyanígy sok személyi címszó is jóformán csak az indulást, az ígéretteljes megszólalást regisztrálja. A következő kötetek esetében valamilyen teljesítmény-kritériumot kell majd felállítani.

Azt már a jelenlegi kötet előszava is jelzi, hogy az előző két kötet hiányosságait egy pótkötet fogja orvosolni, de lehet, egy új, két kötetbe összevont átdolgozott kiadás majd még hasznosabbnak bizonyul.

A harmadik kötet terjedelmét tekintve a maga 712 oldalával a 650 lapos első és a 743 lapos második közé illeszkedik, de valóban több szöveget tartalmaz, mert az eddigiek hagyományos nyomdai kivitelével szemben ez már fényesdedes, s más betűtípust alkalmaz. A szócikkek túlnyomó többségét most is személyi címszavak teszik ki. Ezek az írásbeliséget tekintik kritériumnak, s mindenkinek, aki publikál, igyekeznek közölni az adatait. Aránylag egységesen járnak el: a családi eredettől és az iskolától kezdve a nyugdíjazásig, sőt azon túl is - lehetőleg évhez kötötten - közlik az életrajzi tudnivalókat, adják az illető bibliográfiáját, s a rá vonatkozó írásokból is bőven válogatnak. Legfeljebb az értékelés jelzése terén vannak különbségek. A szócikkek terjedelmét rendszerint a munkásság mérete szabja meg. Aránylag kevés a kérdőjeles vagy éppen hiányzó személyi, bibliográfiai adat.

A Szinnyei- majd Gulyás Pál féle életrajzgyűjteményeket jócskán meghaladja a lexikon. Hisz terjedelmes szócikket kapnak a folyóiratok, irodalmi társaságok, csoportosulások, kiadók, irodalmi és közművelődési egyesületek, könyvtárak, levéltárak, könyvsorozatok, antológiák, emlékkönyvek, színjátszó csoportok, irodalmi műfajok, irányzatok, viták. Az utókor majd innen fogja megtudni, hogy milyen értelmezéseket kapott a "kisebbségi humánus", vagy milyen következményekkel járt a "Megéneklünk Románia" tömegmozgalom. Egy-egy címszó, mint a "kódexirodalom" egészen meglepő ebben a 20. századi lexikonban. Általában kiérezhető a szerkesztők szándéka, hogy az aránylag szűk, 1919-cel kezdődő időszakot időben, és a megjelölt területet térben is tágítsák. Így például az egyes városok címszavai többnyire az előzményekből kiindulva rajzolják meg az illető helység szellemiségét. E kötetben Kolozsvár, Lugos, Máramarossziget, Marosvásárhely és Medgyes irodalmi életéről kapunk összefoglalást. Hasonlóan igényes szócikk típus a művelődéstörténet klasszikusainak romániai utóéletét, hatását bemutató. E kötetben Kodály Zoltántól és Kossuth Lajostól Misztótfalusiig és Móriczig terjed a skála, 14 ilyen szócikket számoltunk össze. Az egyházi irodalmak közül betűrend szerint ide csak a lutheránus felekezeté kerül be. S nem tesz eleget mindkét feladatának: áttekintést nyújt az egyházi kiadványokról, de nem pótolja az előző kötetekből kimaradt adatait.

A lexikon gazdagságának szemléltetésére mindössze egyetlen szónak, a "könyv"-nek a címszókul szolgáló származékait soroljuk fel: Könyvbarát, könyvesbolt, Könyvesház, könyvészet, könyvgrafika, könyvgyűjtők, könyvjegy, könyvkiadás, könyvmúzeum, könyvtár, Könyvtár, Könyvtári Szemle, könyvtárosképzés, Könyvtárosok Tájékoztatója, könyvterjesztés.

A most megjelent kötetben nem találunk kifejezetten unitárius jellegű szócikket, de felekezetünk számos képviselője szerepel, egyeseknél egyházi vonatkozásokra is utalás történik. Ilyenek: Kiss Elek, Kiss Ernő, Kormos Gyula, id. és ifj. Kovács Lajos, László Tihámér, Lőrinczi Ferenc és László, id. és ifj. Márkos Albert, Márkos András, Mikó Imre és Lőrincz. Sokaknál csak az iskola megjelölése sejteti a felekezeti hovatartozást.

A III. kötet megjelenése minden bizonnyal határátkelő a lexikon történetében - Az új főszerkesztő, Dávid Gyula ki kell hogy alakítsa az új szerkesztőbizottságot maga körül, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület égisze alatt kell majd a megújított szerkesztői gárdát munkába lendítenie. Remélhetőleg a IV. és V. kötet egyidejű munkálatai még ebben az évtizedben meghozzák gyümölcsüket: befejeződik a romániai magyar irodalom első háromnegyed századának az ötkötetes feltérképezése.

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön 6000 lej, melyet a lelkészi hivatal útján vagy közvetlenül az egyházi központban (Episcopia Unitariana, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 22 Decembrie nr. 9.) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 12 dollár.

Annual subscription from abroad \$ 12 (postage included) should be sent to the Unitarian Church Headquarters, B-dul 22 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj-Napoca, Romania

Készült a kolozsvári GLORIA nyomdában

